2(543) 2021

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

REIN AREN komsomoli-aktivistide tagakiusatu

Elanike abist metsavendadele

EDUARD SELGE – vangilaagris *sakslasena*

KARIN STROHM – visuaalsed mõttemängud maalidel

Harald Mäepalu: Minu põlvkond on lahkunud

Kas ESTO golfi-turniiri võitja oli Eesti meister?

Kodutalust küüditatud Ülo Tuvikese mälestused

Helgi Sallo – elu ja rollid Pipist Almani

ISSN 0134-5605

Juuniküüditajate kuritööd

Tänavu möödus 80 aastat kommunistide kuritööst – küüditamisest.

EKP kuritegelikuks kuulutamisest on räägitud, ometi ei ole asi sõnadest kaugemale jõudnud. Nii kirjutasime Kultuur ja Elu 3/1998 erinumbris, kus avaldasime esmakordselt juuniküüditajate aruanded EK(b)P Keskkomitee sekretärile, päev peale küüditamist. Üks aruande esitaja oli Jaak Alliku isa Hendrik Allik (EK(b)K Keskkomitee liige 1941–1950), kes käis 14. juunil küüditamas Viljandi maakonnas. KE 3/1998 avaldasime tema omakäeliselt kirjutatud aruande sm K. Särele, kus ta üksikasjalikult kirjeldab küüditamise läbiviimist tema juhtimisel ning tunneb muret, et ei saanud kõiki eestlasi Siberisse minema saata.

Kultuur ja Elu esimese, 1941. aasta küüditamist käsitleva erinumbriga juhtisime tähelepanu tõigale: kommunistlik partei kui selle sajandi kuritegelik organisatsioon nr 1 on siiani kuritegelikuks kuulutamata. Natslik Saksamaa eksisteeris 12 aastat, siis löödi ta puruks ning peeti Nürnbergi protsess. Natsismist kui riigisüsteemist sai ajalugu, mida mõistetakse hukka tänase päevani. Kommunism alustas eksistentsi 1917. aastal ning jätkab seda siiani – ilma mingi hukkamõistuta.

Küüditamine pole ainus košmaar, vaid EKP kuritööahela lüli. Kaks küüditamist on osa EKP genotsiidist eesti rahva vastu, *eekapeelaste* vaimne genotsiid kestis veel pool sajandit: partei piiramatu voli inimese vaimu ja teo üle oli jõhker ning väljavabandamatu.

Aga ka praegu leidub inimesi, ja mitte vähe, kes kommunistide mõrtsukalikku vaimu edasi kannavad ja sellega elu alguses olevaid noori oma haigusega nakatavad. Need on enamasti kommunistide ja küüditajate järeltulijad. Siiani puudub koolides isamaaline kasvatus, kommunistidest mõrtsukad ja nende järglased pressivad viimse hingetõmbeni vastu, et nende tegusid keegi ei teaks ega mäletaks.

Niikaua kuni me pole pannud paika inimõiguste suurimat vaenlast, jääb õigusriik unistuseks. Oluline on anda EKP-le ametlik ning kohtulik hinnang, mõista see kuritegelik moodustis totaalselt hukka.

Tea Kurvits
peatoimetaja

juba 63 aastat

Ajakiri
"Kultuur ja Elu"
tõe jälil

Telli ajakiri koju

interneti teel –
veebilehelt SIRVI.EU:
https://sirvi.eu/ajakiri/kultuur-ja-elu/
või Eesti Posti postkontorites kohapeal.

14 € aastakäik (4 numbrit)

www.kultuur.elu.ee

tellimisindeks 78166

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

4 Harald Mäepalu: Minu põlvkond on lahkunud. Tänavu möödub 80 aastat eestlasi raputanud juuniküüditamisest. Samal, 1941. aasta suvel algas sõda, mis tõi veel silmapilguks vabaduse. Järgneva kolme aasta jooksul läksid noored poisid õppelaagrisse ja lahingusse, lootes kaitsta kodumaad.

4
ARHIIVIFOTO

10 Eesti Sõjameeste Sakala Ühingul (ESSÜ) täitus 30 tegevusaastat.

12 Pika teekonna algus. Nõukogudevastase tegevuse eest kuueks aastaks Siberi vangilaagrisse mõistetud Valdur Raudvassari mälestused.

17 Poisikesena kodutalust küüditatud Ülo Tuvikene meenututab 14. juuni 1941 saatuslikku päeva. Küüditatud tagasi koju ei saanudki, sest kodutalu maadel laiub nüüd Karula rahvuspark.

20 Juuniküüditajate aruanne Valgmaalt EK(B)P esimesele sekretärile.

22 Kas ESTO golfiturniiri võitja oli ka Eesti meister? Raudse eesriide aastatel oli golfist kujundatud üks ideoloogilise vaenlase sümboleid. Kuidas väliseesti noored leidsid tee golfiväljakutele.

26 Tallinna ranna- ja õhukaitse Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Sakslastele oli oluline Eesti pika rannajoone kaitsmine, et eelkõige ära hoida punalaevastike dessante ja löögirühmade maale saatmist.

32 Eduard Selge – olin vangilaagris „sakslasena". Eesti Vabariigi algusajal sündinud noore andeka Eesti noormehe helge tuleviku väljavaated katkestas sõda, läbi vangilaagrite kannatus viis elu ta lõpuks Austraaliasse.

FOTO: SA-KUVA

26

40 Näitleja Rein Aren jõudis Moskva GITIS-e teatrikoolis lõpetada vaid kaks esimest kursust, kui ta komsomolikomitee otsusega koolist välja heideti. Ka hiljem Eestis ei jätnud pealekaebajad teda rahule.

40

51 Elanike abist metsavendadele. Kohalike elanike poolt bandiitlikele formeeringutele osutatud tõsise abi faktide kohta Eesti NSV territooriumil.

54 Heldur Käärmann – vabatahtlikult Siberisse. Südame kutse jäi peale. Heldur valmistas end ette külmale maale saatmiseks lootuses, et teekonnal paigutatakse ta oma väljavalitu perekonna juurde, kuid saatus tahtis teisiti.

60 *In Memoriam*. Selle aasta alguses lahkus igavikku üks meie säravamaid eeskujusid, Vabadussõja sangarist VR I/3 kavaleri kapten Paul Georg Laamanni tütar Evy Laamann Kalbus.

62 Helgi Sallo – Pipist Almani. Minu laulud on lauldud, ütleb Helgi, aga huvitavatel rollidel lõppu ei paista, sealt rahu ei tule. Jalatallad löövad õhtul tuld, aga süda hõiskab sees.

70 Wilhelm Ludwig von Küchelbecker. Liivimaa rüütelkonna häbiplekk. Mees, kes kuuludes dekabristide salaühingusse, otsustas pühenduda mässumeelsusele ja riigikukutamisele.

73 Karin Strohm „Maastikest". Pärnu Linnagaleriis võis hiljuti vaadata kunstnik Karin Strohmi näitust „Maastikest", mis koosnes visuaalseid mõttemänge kujutavatest maalidest, inspireerituna looduse ja antropotseeni omavahelisest suhestumisest ning mõõduvõtust.

73

KARIN STROHM: SILUETT

KAANEL: REIN AREN
FOTO: ARHIIVIFOTO

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

INTERVJUU

Harald Mäepalu: “Minu põlvkond on lahkunud

Tänavu möödub 80 aastat eestlasi raputanud juuniküüditamisest. Samal, 1941. aasta suvel algas sõda, mis tõi veel silmapilguks vabaduse. Järgneva kolme aasta jooksul läksid noored poisid õppelaagrisse ja lahingusse, lootes kaitsta kodumaad.

JAANIKA KRESSA

ESSÜ raudvara seltsi algusaegadel: Ago Truu, Emil Alesma, Ilmar Parmas, Harald Mäepalu.

FOTO VASAKUL: **Harald Mäepalu Teenuse lahingus langenute mälestumärgi juures.**

FOTO: VÄINO LUMI

Suur hulk noori mehi läks igaveseks magama, ellujääjaid ootasid vangilaagrid. Pool sajandit olid nad teisejärgulised, keelatud elulugudega inimesed. Eesti vabanedes võisid nii endised Saksa sõdurid kui küüditatud ja poliitvangid koonduda organisatsioonidesse, mis võimaldas neile nii mõnusat seltsielu kui ühist mineviku mäletamist. Tänaseks on need tublid inimesed peaaegu kõik oma maise teekonna lõpetanud, jõudnud esivanemate juurde. Siia on alles jäänud üksikud, kes seda aega, 1941. aasta suve mäletavad. Ühega neist ilmasambaist, Eesti Sõjameeste Sakala Ühingu esimehe **Harald Mäepaluga (97)** koos rändamegi minevikuradadel.

Sa elasid tookord Läänemaal, Kullamaa kihelkonnas Teenusel. Millisena mäletad 1941. aasta suve?

Elasin Teenusel, mu isa oli küla sepp. Lugupeetud, aga ka julm mees. Teenis raha, aga tööd oli palju. Pani mind 12-aastasena tööle oma suure sepa rauatagumise alasi peale suure haamriga taguma. Lühike poisike olin ja see suur haamer, millega pidin taguma tulist rauda...

1941 olin alles poisike. Lihula keskkooli õpilane. 8. ja 9. klassis õppisin Lihulas. Esialgu tahtsin minna Haapsalu tööstuskooli, Teenuse algkool oli mul lõpetatud, lõpetasin Märjamaal ka 7. klassi, siis aga kaotati Haapsalus kool ära, jälle ma ei saanud sinna minna.

Kas teie perest või kodukülast kedagi küüditati?

Meie perest kedagi ei küüditatud, aga külast küüditati Aasa talu peremees ära. Meie kandis, Läänemaal, elasid vaesemad inimesed, ega vaesemate kallale 1941. aastal veel nii väga ei mindud.

> **Ükspäev järsku hakkasid püssipaugud tulema plaks ja plaks, jooksid mändide sisse kõik.**
>
> — HARALD MÄEPALU —

Juuli alguses, kui Lõuna-Eesti oli juba vaba, toimus Teenusel üks lahing, millest oled meile mitmel korral jutustanud.

Teenuse lahing oli 10. juulil 1941. Vaenlase vastu võideldes langesid Teenusel leitnant Elmar Orav, Jaan Tosso, Enn Männe, Karl Randmaa, Adolf Jakobson, Vambola Tamm, Arnold Käärmann. Need nimed seisavad nüüd ka mälestuskivil kirjas.

Mina olen Teenuse mõisa lähedal sündinud ja üles kasvanud. Ükspäev järsku hakkasid püssipaugud tulema plaks ja plaks, jooksid mändide sisse kõik. Meie maja taga oli suur vana männimets, kuulid jooksid sinna. Isa tuli töölt, ütles, kiiresti, pikali, siia metsa puude alla!

Kuulid kogu aeg jooksid, aga ikka ülevalt, ega kuul päris maha ei jookse, kui ta kaugemalt on lastud. Seal ma tegin oma poisikese lolluse ära. Ma ei tahtnud isa käsku kuulata. Teenuse mõis polnud kaugel, ma läksin Teenuse–Vigala tee äärde vaatama, mis seal toimuma hakkas. Läksin ka roomates, üks pauk käis päris lähedalt ka, oleksin võinud pihta saada. Nägin, mis silla poolt tulid – vene autod! Need väiksed GAZ-MM-id, taga oli puukast, sisse mahtus 10 meest. Neid oli aga seal sees nii palju, hoidsid üksteisest kinni, et välja ei kukuks. Püssid ja täägid kõigil, tulid nii silla poolt Teenuse mõisa.

Teenuse mõisa juures käis paugutamine. Ja siis hakkasid autod tagasi sõitma. Siis polnud neid seal sees nii palju enam.

Eestlastel sel ajal ju relvi polnud, relvad olid meilt ära võetud. Aga nüüd olid Pärnus juba relvastatud üksused. Nad tulid Vigala poolt Teenuse silla peale. Üksainuke oli automaadiga, niitis neid punaseid ja sai ise ka pihta.

Kaks või kolm päeva valitses inimeste hulgas vaikus, keegi ei julgenud välja minna. Alles pühapäeval juba julgesime ja mis kohutav vaatepilt meile avanes! Missugune kuumus, laibad olid kõik üles paistetanud, nad olid ju kaks või kolm päeva päikese käes olnud.

Mis meeleolud valitsesid inimeste hulgas siis, kui Saksa väed tulid?

Saksa väed tulid Teenusele Märjamaalt. Mul oli neli aastat vanem naabripoiss Alfred, kes sõitis jalgrattaga Teenuselt Märjamaale ja ühines otsekohe Saksa vägedega. Ta oli treenitud poiss, jõudis Volhovi rindele, seal aga sai külma. Ta raviti terveks ja viidi Saksamaale politseikooli, hiljem pandi Läänemaal vangilaagri ülemaks. Selles laagris olid põhiliselt naised, mehi oli vähe. Tema sai vangidega hästi läbi, jagas nendega isegi oma marketendrit. Lõpuks lasi ta vangilaagri naised kõik vabaks.

Sina ja su vennad, te olite vist läbilõige eestlaste saatusest, sattusite sõdima kõik eri lipu alla.

Meid oli kokku kolm venda, mina olin keskmine. Vanem vend mobiliseeriti Punaarmeesse, ega keegi tema arvamust selleks küsinud. Minust aasta noorem vend põgenes Saksa mobilisatsiooni eest Soome, isa pidi selleks terve sea maha müüma, et tema reisiraha maksta. Minust sai aga Wehrmachti 207. jalaväediviisi sõdur.

ESSÜ külastamas relvavendade mälestuspaika Virumaal Vistlas.

Piknik Konsu järve ääres 2016. aasta septembris, kus 1944. aasta septembris algas nii Haraldi kui Borise taganemistee, aga siis nad teineteist veel ei tundnud.

> **Mere ääres oli lage väljak mehi täis! Noored, sirged eesti poisid! Aga seal olid ka Vlassovi armee mehed, vägevad mehed!**
>
> — HARALD MÄEPALU —

Millal ja mis tundega läksid Saksa sõjaväkke?

Ma nüüd natuke mõtlen. Neid sündmusi on olnud nii palju. Eks mulle tuli kutse. Ja kogunemisekoht oli Pärnu. Vahetult enne seda käisin ma veel Kullamaa kirikus leeris. Seal oli õpetaja Hermann Hunt, väga lugupeetud mees, ta tundis ka mu vanemaid. Käisin siis elus esimest korda armulaual, see oli pühapäeval, ja esmaspäeval pidin ma olema juba Pärnus.

Missugune vaatepilt see oli! Ma olin enne Pärnus käinud ka, aga seda,

mida nüüd nägin, ei saa millegagi võrrelda. Mere ääres oli lage väljak mehi täis! Noored, sirged eesti poisid! Aga seal olid ka Vlassovi armee mehed, vägevad mehed! Laulsid laule nii, nagu jõudsid, missugune meeleolu!

Nii et siis tundus, et kõik läheb veel hästi?

Mõte oli ikka, et maailm saab korda veel, aga läks nii, nagu läks...

Kas õppelaagrid ja sõjatee oli kõik ainult Eesti pinnal?

Õppelaagrid olid mul Pärnus, Paldiskis ja Narva-Jõesuus. Äratus oli hommikul kell 7. Ülakeha paljas, tuli joosta mere äärde, silmi pesema. See oli natuke rohkem kui pool kilomeetrit. Ülemus, sakslane, jooksis ka kõrval. Silmad pestud, tulime tagasi, vorm selga ja algasid õppused. Kõik oli Eesti pinnal, Saksamaale ma ei saanud. Pärast Pärnut oli õppelaager Paldiskis, seejärel viidi meid Narva-Jõesuhu. Seal oli Punaarmee kohe Narva jõe ääres. Küll nad karjusid seal teisel pool jõge iga päev, et tulge üle, eestlased. Pidevalt käis üks niisugune jama. Ega ma seal kaua olnud ka, peagi saadeti meid juba Krivasoo mülgaste vahele. Ma polnud enne soos käinud, ei teadnud, et Eestimaal selliseid kohti ongi. Maa oli nii pehme, see ei kandnud üldse, vaju jalgupidi sisse, välja ei saa, pehme pudru ümberringi.

Sinimägedes ma ei sõdinud, olin põhiliselt Krivasoos. Punaarmee pealetung Sinimägedes ebaõnnestus, venelane moodustas uue suure rünnakrühma ja ründas seda osa Krivasoos, kus mina ka olin. Krivasoos sain ka haavata, leivakott päästis mu elu.

Milline nägi välja taganemine?

Taganemine toimus ikka kõrvalisemaid kohti mööda. See vaatepilt oli aga kohutav. Nii palju oli meie mehi, ma ei saanud aru, kus algus ja kus lõpp oli. Konsu järves käisin veel ujumas, vesi oli soe.

Harald 2004. aastal Lihula mälestusmärgi avamisel kõnelemas.

Siis jõudsime sinna, kus eestlased olid juba agaralt end vangi hakanud andma. Meeleolu oli õudne, aga midagi ei olnud teha.

Ma oleksin tahtnud küll Saksamaale põgeneda, aga mu jalad olid soos müttamisest niivõrd läbi, verised ja luu juba mõne koha pealt väljas, et ma jäin sellest grupist maha, kellega põgenemiseplaani pidasime.

Kuidas nägi välja vangilangemine?

Mul oli üks marketenderi konservikarp veel alles, punaarmeelane tõmbas selle mul käest ära, ma ei tahtnud anda, hoidsin kinni. Siis virutas ta mulle, kukkusin maha ja kaotasin teadvuse.

Langesin vangi, meid viidi Narvast läbi. Esimene puhastus oli juba Venemaal. Anti kopatäis poolleiget vett, sellega pidid pesema. Ma ei saanud saapaid jalast kätte, jalad olid niivõrd paistetanud. Siis tuli üks naine, nuga oli tal käes ja lõikas sääriku ääred mõlemad läbi ja siis tõmbas jalast ära. Jalad olid veretombud. Ma olin nii kaua trampinud soos... see oli õudne valu.

Mind pandi mingisse ruumi, ma ei tea, kaua seal olin. Kui ma ärkasin, olin üleni verine, seal oli nii palju lutikaid, kõik närisid mind. Tööle ei saanud mind saata, mul polnud ju jalgu õieti all. Riideid mul ei olnud, kõik mis anti, näiteks Soome sõjaväe talvemüts, see oli nii väike, et mahtus ainult pealaele, kõrval jäid paljaks. Puid pandi lõhkuma. Pea hakkas õudselt valutama, hakkasin juba karjuma, siis torgati mu kõrvad raudoraga läbi ja tead, kohe momendil hakkas parem

Harald Sinimägedes 2010. aastal koos Läti sõpradega.

tunne, et ma olen ikka veel elus. Kõrvast hakkas verist mäda välja tulema.

Mis keeles nad rääkisid?
Seal olid haavatud sakslased, ühe jala ja ühe käega. Eestlasi ma seal ühtegi ei mäleta. Midagi ma sain vene keelest aru, aga korralikult ei osanud.

Üks vene tüdruk hakkas mu eest hoolitsema haiglas. Ma ütlen kohe ära, et väga kena tüdruk oli. Kui algas öörahu, tuli ta minu juurde. Eks tal oli ülesanne ka, ta pidi mu kõrva puhastama, aga ta tõi mulle salaja ka süüa. Ükskord tõi kitsepraadi. Jah, ta päästis mu elu.

Ükspäev kutsus ühte kõrvalruumi ja ütles, et varsti viiakse mind sealt ära. Mõni päev hiljem tuli see õde koos ühe Vene ohvitseriga ja nendega oli veel üks haiglatöötaja. Meid käsutati kõik välja rivvi. Kui nad minu juures seisma jäid, siis ma sain nii palju vene keelest aru, et see tüdruk tahtis mind sealt ära viia. Tema ema tahtvat sealt ära, aga ka mind kaasa võtta. Aga see lugu jäi õnneks poolikuks. Tema võttis seda küll väga tõsiselt, mingi nali ei olnud. Ma mõtlen, kui mind oleks kaasa viidud, oleks ikkagi välja tulnud, kes ma olen olnud ja mind oleks maha lastud juba mu veregrupi märgi pärast.

Mis laager see oli?
See oli Volosovo vangilaager. Üleloendus oli igal hommikul ja õhtul. Kogu aeg karjuti meie peale, et kiiremini ja kiiremini. Ühe jalaga sakslased ei jõudnud nii kiiresti liikuda, valvuril oli pikk malakas, virutas sellega mööda keha, nii et invaliid kukkus, siis upitas jälle püsti rivisse. Nii metsikult suhtuti inimestesse. Kas saab midagi hullemat olla? Kas seda kõike oli tarvis?

Sa jäid ellu ja tulid sellest kõigest läbi.
Ega neid minusuguseid ei ole enam eriti.

30 aastat tagasi loodi Viljandis Eesti Sõjameeste Sakala Ühing. Millised olid esimesed tunded, kui said teiste omasuguste meestega kokku ja ilma keerutamata kõigest rääkida?
Mina olin alguses ikka väikene vend. Kui ühing loodi, oli meie esimees Emil Alesma. Tema oli kuulsast Rebase pataljonist, minust küll ainult kaks aastat vanem, aga nii palju luges see tookord, et ma tundsin ennast Idapataljoni meeste kõrval ikka poisikesena.

> **Nii metsikult suhtuti inimestesse. Kas saab midagi hullemat olla? Kas seda kõike oli tarvis?**
>
> — HARALD MÄEPALU —

See oli ilus aeg! Iga aasta käisime Eesti läbi. Suuremad linnad, nagu Narva ja Pärnu jne. Sõitsime Viljandist välja suure bussiga ja mitmel korral ei mahtunud kõik sõita soovijad äragi.

Harald 2018. aastal Mustlas kõnet pidamas. Vihmavarju hoiab Marina Rebane, seinalt vaatab onu Alfons.
FOTO: AARE LEINPERE

Harald Kullamaal oma leerikirikut külastamas, 2020.
FOTO: VÄINO LUMI

Kolm aastat hiljem tehti sulle ettepanek võtta ESSÜ juhtimine enda õlule ja nii on see jäänud tänaseni – nüüd juba 27 aastat.
Emil Alesma, meie esimene esimees, oli pärit Järvamaalt ja ta loobus esimehe ametist, sest tahtis seal oma talu uuesti üles ehitada. Uueks esimeheks valiti mind, see oli 1994. aastal, aga ma tundsin ennast nende kõrval ikka nagu poisikene. Nii palju luges see 2–3 aastat...

Ja kui nad pärast kõik siit ilmast lahkusid ja jäigi kõik minu kraesse. Aga see on meie ajalugu, mis me oleme siin elanud ja seda enam ei muuda.

Ma mäletan, kuidas nad põhjendasid, et oled heas füüsilises vormis, kindlasti elad kaua ja samas oskad õigeid sõnu leida, kui vaja sõna võtta.
Ma olen pärast ise ka mõelnud, et kuidas ma nii kaua elan. Üks põhjus on kindlasti see, et mul oli elukutse niisugune – kehaline kasvatus. Näitasin õpilastele harjutusi ette. Iga päev. Hommikust peale. Mustla koolis ja Valuoja koolis. Just see ettenäitamine

Mälestusmärk represseeritud viljandlastele sai 30-aastaseks. Fotol Harald ja autor Aate-Heli Õun

FOTO: HEINO LAIAPEA

avaldas ju kehale mõju, mitu tundi, päev otsa.

Sa olid spordimees ju algusest peale!

Jah, juba isakodus Teenusel. Ka mu vend Evald oli spordimees, me ehitasime ise oma võimlemise riistad. Meie isamaja oli männimetsa ääres. Me tegime võimlemise riistad, kangi, mõlema puu külge panime kinni. Meil oli võimlemispuu, kits ja hobune olid... niimoodi me ise harjutasime, ega keegi meid ei sundinud.

Olid eluaeg kehalise kasvatuse ja tööõpetuse õpetaja. Sinu arvukad õpilased on tagantjärele tunnistanud, et väga sümpaatne õpetaja, aga nad ei teadnud su minevikust midagi.

Kui ma 50-aastaseks sain, kingiti mulle mälestusplaat. Selle kinkis tollane Tarvastu kolhoosi esimees Arnold Almers. Ka tema oli olnud Saksa sõjaväes ja kuulus hiljem meie ühingusse, aga tookord ei teadnud me kumbki teineteise minevikust mitte midagi.

Ma oleks ehk pidanud rohkem suhtlema, aga me mõlemad hoidsime eemale, kurat kui niisugune asi välja oleks tulnud, oleks asi halb olnud! Kas sa mõtled, et ma rääkisin õpilastele, et ma olin Saksa sõjaväes?

Mis tunne on praegu elada siin ilmas, kus kõik on sinust nooremad, nagu lasteaed ümberringi ja omavanuseid enam ei ole? Kas meiega on igav ka?

Jah, minusuguseid, omavanuseid ei ole enam. Minu põlvkond on lahkunud.

Mis tundega vaatad tagasi sõjale ja selle tagajärgedele?

Kahju, et niimoodi läks. Saksamaa oleks pidanud olema vähemalt Euroopa valitseja.

Venemaa pole ühtegi asja vabandanud. Peasüüdlane on aga Inglismaa. Tema poolt tehti kõik, et Saksamaa ei tuleks võimule ega tõuseks jalule. Hitler tahtis ju Churchilliga kohtuda, miks ta ei saanud seda? Väga kahju et niimoodi läks, aga midagi ei ole enam teha.

Kõik mis Dresdeniga tehti ja teiste Saksa linnadega, kus olid ainult naised ja lapsed... Kurat küll! Ma kõik ööd ei maga hästi. Mõnikord hakkab pika eluloo ajalugu mõistuses ringi keerlema ja siis ma mõtlen neile asjadele, et mis see kõik oli.

Kui vaatad üles taevasse, vaatad pilvi, kas nad on samasugused kui olid lapsepõlves?

Imelik, et sa seda küsid, aga kui mõtlema hakata, siis on pilved praegu justkui madalamal, vanasti oli taevas kõrgem. K&E

CINAMON KINO @ KOSMOS

CINAMON KINO @ T1

Mugav kinoelamus Eestis!

Soodustused kõigile

Pärnu mnt 45, Tallinn
kosmos@cinamonkino.com
+372 5308 0702

Peterburi tee 2, Tallinn
t1@cinamonkino.com
+372 5886 8848

cinamonkino.com

TAGASIVAADE

8. juuli 2016. Viljandi vabastamise päeva järelpidu. ESSÜ esimees Harald Mäepalu, aseesimees Boris Takk ja pressiesindaja Jaanika Kressa.

FOTO: ANNA ROSALIE UUDRE

ESSÜ – 30

Eesti Sõjameeste Sakala Ühing

Kuni 2019. aasta lõpuni käisime koos iga kuu kolmandal neljapäeval. 2020. aasta alguses halvenes mitme mehe tervis, suvel oli meil palju matuseid. Lisaks hiinaviirusehullus ja muud moodsad piirangud. Kes oleks võinud arvata, et ühe väärika võitlejate organisatsiooni elu ja tegevust suudab kunagi mõjutada võltspandeemia?

Oma juubelit oleme aga juba tähistanud sellega, et paigaldanud neile meestele, kes puhkavad Viljandi linna surnuaedades, nimelised küünlalaternad. Kahele kalmistule kokku 70 laterna ringis ja kümmekond on veel puudu. Selgus, et suures koguses laternate tellimisega on probleeme. Seetõttu saavad need, kes puhkavad mujal Viljandimaal või üle Eesti, oma laterna kunagi hiljem.

Esialgu planeerisime ajalookonverentsi. Selleks puhuks valmistas meie kauaaegne sõber, meresõjaajaloolane Mati Õun ettekande Rüütliristi ja Saksa risti kullas kavaler Helmuth von Ruckteschellist, kes oli Viljandi linnapea Otto von Engelhardti õepoeg. Nüüd on see määratud ilmuma mõnes trükises.

Traditsiooniliselt tähistame ikka Alfons Rebase sünnipäeva. Seekord algab see Viljandi Vanal kalmistul, kuhu paigaldasime hauakivi kahe väärika viljandlase mälestuseks. Tegelikult tellisime kaks hauakivi, aga teise paigaldamine on seni veninud bürokraatide pahatahtlikkuse tõttu ja ootab veel kiviraiduri töökojas oma tundi.

1941. aastal küüditati Viljandist Haridusseltsi Tütarlastegümnaasiumi õpilane Moja Konno ning tema kavaler, tollal Viljandi Maagümnaasiumi õpilane Manivald Järvekülg, läks 1941. aastal vabatahtlikuna Idarindele – armastatu eest kätte maksma.

Manivald suri juba aastate eest, kuid Moja elas Viljandis kaua ja nende armastusest räägiti legende. Manivaldi tuhk ootas Tarvastu kirikus ja koos maeti nad Viljandi Vanale kalmistule 11 aastat tagasi. Meie ühingu üks asutajaliikmetest, kauaaegne juhatuse liige, samuti Viljandi poiss, Boris Takk, tundis neid

ÜLEMISED FOTOD: **Manivald Järvekülg läks 1941. aastal vabatahtlikuna Idarindele – oma armastatu Moja Konno (parempoolsel fotol) eest kätte maksma. Koos on nad leidnud viimase puhkepaiga Viljandi Vanal kalmistul.**

Boris, Moja ja Mani matusel kõnelemas. 11 aastat hiljem saavad ta sõbrad kauni hauakivi.

mõlemaid kooliajast ja tal oli aastaid hingel, et neil väärikatel inimestel polnud väärikat hauatähist. Boris suri möödunud aastal. Nii otsustasime nüüd paigaldada Viljandi ajaloolisele Vanale kalmistule kaks hauakivi kolmele väärikale põlisviljandlasele, et neid ning nende võitlust ja aateid ei unustataks.

Viimase kahe aasta jooksul on meie ühingu ellu sisse murdnud seni tundmatu teema – sotsiaalküsimused. Täpsemalt vanade inimeste ebaväärikas kohtlemine ametnike poolt. Jah, juhtub, et mõnes peres kukuvad kõik käbid kännust väga kaugele, kuid see ei peaks tohtima tähendada seda, et kohalik omavalitsus teatab: „Vana inimene, kellele pole jäänud palju elada, peab ära leppima oma järeltulijatega isegi siis, kui selle all kannatab tema füüsiline heaolu."

Meil on alles veel seitse meest. Ja mälestus kõikidest neist, kes nüüd rivistuvad juba Walhallas. Meie au on truudus.

Jaanika Kressa,
ESSÜ pressiesindaja

Pika teekonna algus

Vabadusvõitleja Valdur Raudvassari mälestused

Oli laupäev, 19. oktoober 1961. Kell seitse hommikul lõppes öine vahetus Võru gaasianalüsaatorite tehases. Olin väsinud öisest tööst, aga rõõmus ka – ees oli kaks vaba päeva. Väravast väljudes kõlas kõikjal: nägemist, esmaspäevani!

VALDUR RAUDVASSAR

FOTO ÜLEVAL:
Valdur Raudvassar näitab Võru miilitsamaja suunas: „Siin mind vangistati 19.10.1961, maja ülakorrusel asus KGB."
FOTO: ERAKOGU

Kojusõiduks pidin minema raudteejaama, aga Heino Lainelo oli öösel tehases käinud ja sõna jätnud: Väino Sõna olevat saatnud mulle kirja, mida tema ei julgenud kaasa võtta, kuna tehas oli riikliku valve all. Tulgu ma hommikul kell 9 Kreutzwaldi parki. „Aga mu rong on siis läinud!" – Heino ütles, et tasub mulle taksosõidu eest.

Sammusin hämaral sügishommikul Kreutzwaldi pargi poole. Tamulalt tõusev udu valgus linnatänavatele ja parki. Heino ulatas mulle kirja Väino Sõnalt, kes teenis sundaega Vene Balti Laevastikus. Hämara pargi pingil istus ka üks naisterahvas. Heino ütles: loe kiri läbi ja ütle, mida me teeme. Tema uurib seni, mis tüdruk seal istub.

Lugesin kirja. Eesti pagulaskond Kanadas on palunud peaminister Diefenbakerit protesteerida ÜRO-s Venemaa jätkuva okupatsiooni vastu Baltikumis. Peaminister on lubanud, ka tähtpäeva öelnud. Sel päeval peaksime tema toetuseks Eesti heiskama sinimustvalged lipud ehk „tegema mõned paugud".

Kõike oli võimalik teha. Aga kas kiri polnud juba kuskilt läbi käinud? Otsustasin näidata kirja Tõnu Taimsaarele, ainsale Loosi kooli lõpetamist järel 1955. aastal Võrru jäänule Kolme Lõvi Ühingu liikmele.

Lahkusime Heinoga pargist Kreutzwaldi tänavale. Märkasin kahte vihmamantlis meest, kes vastassuunas tänava ületasid. Seisatasin. Ka Heino peatus: mis on? Ütlesin, et nende näod mulle ei meeldi. Heino lahmatas: Jah, juudi näod! Parandasin: Ei, verekoerte näod.

Siit tuli Heinol lahkuda, aga ta seisis veel: „Ütle, sõber, kas kõike võib elus andestada?" Imestasin: kas purjus oled või?

Riikliku Julgeoleku Komitee Võru Osakonnas

Astusin üksi mööda Kreutzwaldi tänavat. Linn hakkas virguma. „Tere!" – Mu kõrvale tekkis võõras, pätti meenutav mees, kortsunud ülikonnas, lips ümber määrdunud krae. Ta olevat Valga raudteejaamas Võru meestega kakelnud. Seejärel Võru miilitsajaoskonnas ööbinud, hommikul vabastatud ja kella 9 järel lubatud ka pass tagastada.

Ületasime Liiva tänava. Paremale jäi miilitsamaja. Kuulsin selja tagant lähenevaid samme ja mu mõlemad käed olid kahe mehe tugevas haardes: „Tulete kaasa!". Need olid samad „verekoerad".

Toetusin mõlema jalatallega sillutisele ja viskusin kogu jõuga tagurpidi. Kuid „pätt" oli hüpanud mu selja taha ja sulgenud tagasitee. „Ilma viguriteta, läksime!" kordas „verekoer".

Läksime üle tänava miilitsamaja poole. Nagu uppuja õlekõrrest, haarasin lootusest: ehk ongi kõik vaid eksitus, siis selgub, et ma pole Valgas pool aastat käinud… Aga maja ülemisel korrusel asub KGB. Eeskojas keerasin näo alumise ukse poole. „Ei, treppi mööda üles!"

Peas pekslesid mõtted: minu kord on saabunud. Rahu, rahu, sama teed on käinud Päts, Laidoner, Tõnisson ja tuhanded Eesti mehed, ka mu isa ja ristiisa, kes lasti maha. Rahu, rahu. See kõik on mitte hirmus, vaid ilus. *Mu isamaa, mu õnn ja rõõm...*

Avaras toas istus laua taga üksainus majoripagunitega lihav kiilaspäine mees. Alles siin vabastati mu käed haardest, verekoerad astusid paar sammu tagasi. Laua taga istuja tõusis: „Tere, olen KGB vanemuurija major Tremppi. Kas te teate, kus praegu olete?" „Ei." Ta jätkas nagu pähe kulunud näidendit: „Te viibite Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee Võru Osakonnas. Kas teil on midagi avalda julgeoleku organitele?" – „Jah, ma protesteerin kallaletungi ja vägivaldse siia toomise vastu." Tremppi vastas kõikumatus rahus: „Teie protest on vastu võetud ja kohe selgitan. Nõukogude kodanikelt on laekunud kaebusi, et varjate tulirelvi. Kas teil on relv kaasas?" – „Ei." – „Aga eeskirjade kohaselt peame tegema siiski läbiotsimise. Kohe saabuvad manukad. Võtke mantel seljast."

Tuppa toodi kaks kohkunud meest. Mul kästi käed üles tõsta. Üks kinnivõtja ladus lauale taskust leitud kraami, teine tõmbas põuetaskust Väino kirja. Tremppi pani prillid ette ja avas ümbriku, mainides: „Tänapäeval on relvi, mida saab ka ümbrikusse peita." Luges kirja valju häälega ette ja järeldas: „See on ju nõukogudevastane."

Vanem manukas tõstis mulle kurvad silmad, noorem aga klähvatas: „Kuradi tattninad, kipuvad riiki kukutama!" Käratasin talle: „Sa pea lõuad! Oled toodud siia manukaks, mitte eksperdiks." Häält tõstis ka Tremppi: „Igal nõukogude patrioodil on õigus oma arvamust avaldada!"

Manukad viidi ära. Mul kästi istuda laua taga Tremppi vastu. Kinnivõtjad istusid mu selja taha diivanile. Hiljem selgusid ka nende nimed. Tumedapealine oli major Leonid Barkov, peipsivenelane Mustvee kandist; heledapealine major Ilves Viljandist. Tremppi oli Krimmist väljarännanud eestlaste perest. Kolm majorit tulid Tallinnast mind arreteerima!

Tremppi tõstis kirja laualt: „Kas see kiri on teile saadetud?" – Ei ole. „Kus te selle saite?" – Leidsin pargipingilt. „Aga miks te selle tasku pistsite?" – Huvitava sisu pärast. „Aga kes on Väino?" – Ei tunne. „Te ei tunne ühtegi Väinot?" – Vastupidi, tunnen väga palju.

Ukse taga koridoris tõusis kära. Avati ka meie uks, kuid suleti kohe. Hetkeks kuulsin tuttavaid hääli: Petti, Aaro, tädipoeg Aadu… Tuppa tuli keegi selle maja inimene, pani paberitüki Tremppi ette, lahkus. Hetkeks kuuldus ukse tagant Petti halinat ja siis Aaro häält: „Missa jõrvat, Petti, Heino om supi keetnu'!"… Tremppi raudne rahu oli järsku kadunud. Ta tõmbas sõrmega Barkovit, andis talle saadud sedeli

Kolme Lõvi Ühing kevadel 1955 Loosi 7. kl Koolis Võrumaal. Istuvad (vasemalt) Eino Hallop, Tõnu Meldre, Tõnu Taimsaar, Valdur Raudvassar. Seisavad (vasakult) Aleksander Gontšarov, Enn Vaher, Kalju Puusepp. Kooli lõpetamise järel hajusid liikmed laiali. Artikli autor arreteeriti, ingerlane Gontšarov lasi ennast maha.

FOTO: ERAKOGU

Kolme Lõvi Ühingu liikmekaart, neid valmistas kunstiandeline Tõnu Taimsaar. Peitsin selle enne arreteerimist seinatapeedi taha. Eksponeeritud Tallinnas Vabamu muuseumis.

FOTO: ENDEL APSALON

KGB peakorteri tšekistidest

- **Major Tremppi** jäi neljaks kuuks mu ülekuulajaks. Aastaid hiljem kuulsin, et on vallandatud varguse pärast.
- **Major Ilvest** kohtasin kümme aastat hiljem Viljandis, tundis mu ära ja jälitas bussijaamani.
- **Major Barkov** tegi üüratut karjääri: viidi üle Leningradi, tõusis kindralleitnandiks ja kõrgemaks KGB ametnikuks NSV Liidus.

ja ümises: „Noh, näed, mine vaata."

Barkov väljus, aga Tremppi ei saanud ikkagi ülekuulamist jätkata, ta tõusis ja pani mu ette paberi ja pliiatsi: „Kirjutage siia kõik Väinod, keda tunnete ja veel, kuidas see kiri teieni jõudis." Ta väljus. Tema toolile istus nüüd Ilves, korrates: „Kirjutage!"

Kuhu te oma relvad olete peitnud?

Nüüd ma ei kahelnud enam, et Heino on vaenlase värvatud, aga palju ta pidas vajalikuks üles anda, palju enda huvides vaikida? Selles selgumiseni tuleb ettevaatlikult käituda, teha nägu, et pole tema ülejooksmist märganud. Tremppi tuli tagasi, heitis mu kirjutisele vaid pilgu ja küsis: „Kuhu te oma relvad olete peitnud?"

Teemavahetus tuli ootamatult. Äkki see ongi neile olulisem? Relvadega olen seotud vaid mina. Ütlesin: sõidame minu poole, ma näitan. Tremppi oli nõus. Aga rääkigu ma enne, kust need sain ja mispärast varjan. Seletasin, et leidsin need oma küüni põranda alt. Oli sakslastel sinna pandud, kui meie sõjapaos olime. Üles ei andnud, kuna kartsin karistust. Tremppi küsis: „Mitu püssi te leidsite?". Vastasin: „Viis," ja kohkusin kohe: „Täpselt ei mäleta."

Tremppi pani sineli selga, noogutas mulle, oodaku! Tema äraolek kestis tunde. Tuppa jäi vaid Barkov. Suikus diivanil istudes, ärkas pahaselt: „Küll kütavad tuba, nagu talupojad." Avas aknad ja jäi uuesti suikuma.

Tuppa hoovas värske õhk. Hiilida akna juurde, lasta end ripakile ja maanduda kahe jalaga kõnniteele. Kui jalad terveks jäävad, läbi pargi, üle Roosisaare Vagula metsadesse!

Ei… Jalad ei pea vastu. Miilitsa akna alt kaugemale ma ei jõua. Kui üritada koridori ja trepikoja kaudu?

Sinimustvalge märk

Barkov virgus, haigutas ja istus toolile. „Noormees, millest see viha Nõukogude võimu vastu? Ei võetud teie isalt mõisat, tehast, panka?" Ütlesin: „Selles pole asi. Toimub venestamine, nagu tsaariajal, eesti rahvas sureb välja." – „Jama!" katkestas Barkov, „Tsaariajal polnud viha midagi. Eesti natsionalistid on teile selle viha sisse puhunud. Te ei ole vast kuulnud, et Nikita Sergejevitš lubas ise Eestile täieliku iseseisvuse anda." Mõtlesin, kas ta ise ka seda usub, kuid ütlesin: „Miks te mind siis arreteerisite?" Barkov seletas: „Noored tuisupead, nagu teie, teevad lollusi, nagu 1941. aastal." Lõi siis pahaselt käega ja istus sohvale tagasi, sulges silmad. Tõusin tasakesi „Kuhu nüüd!" virgus ta kohe. – „Tahaksin väljakäiku."

Barkov väljus koridori, hõikas: „Tulge!" Ta oli peldiku ukse juba avanud. Astusin ühe jalaga üle ukseläve, kui ta haaras varrukast, ütlesin, et mind on juba läbi otsitud. Ta kompas mu kuue rinnataskut, tõmbas selle voldi vahelt sinimustvalge märgi ja tõstis teise käe rusikas – ma tõmbasin ust enda poole, rusikas kolksatas vastu selle serva ja puudutas seejärel mu laupa. Uks sulgus ja tõmbasin riivi kinni.

„Siin ei tohi riivi panna," käratas Barkov. Hüüdsin vastu: „Siin ei tohi lüüa!" Tüki aja pärast kuuldus: „Keegi pole löönud." Vaatasin kitsast aknast tagahoovi. Seegi plaan kukkus läbi, aga pakkus vaheldust.

Taas pani Barkov lauale paberi ja pliiatsi: „Kirjutage siia oma organisatsiooni märgist." „Meelsasti," vastasin. Kirjutasin umbes nii: Seda märki on eesti rahvas endaga kandnud sada aastat. Kes selle välja mõtles, pole kahjuks teada. Eesti üliõpilased võtsid selle oma ühtekuuluvuse tunnuseks. Teada on, et esimene oli Aleksander Mõttus, kelle saksa korporandid nende värvide kandmise pärast läbi peksid. Täna lõi mind nende värvide pärast vene ohvitser. Midagi pole uut päikese all. Barkov luges selle läbi, kägardas pa-

Endine KGB peakorter Tallinnas, rahvasuus Pagari tänava maja. Vanal Eesti ajal asus selles Kaitseväe staap.

FOTO: ENDEL APSALON

beri rusikasse ja pistis püksitaskusse. „Keegi pole kedagi löönud."

Lõpuks jõudis tagasi ka Tremppi oma poistega. Oli käinud minu kodus. Saak oli rikkalik. Kahe mehe vahel oli vooditekitäis raamatuid, ajakirju, ajalehti, kaustikuid ja kirju. Kolmandal poisil olid kaenla all saksa vintpüssid ja pööningult leitud kuulipilduja jalg, vist Vabadussõja-aegne. „Kus on viies püss?" polnud Tremppi veel rahul. Vastasin, et eksisin vist. Tüli sellest ei tulnud. Mehed olid päevatööst väsinud. Mulle pandi lauale saia, vorsti, pudel limonaadi. Pärast õhtueinet viidi mind tagahoovi ja anti üle kahele miilitsale. Siia oli hiljuti ehitatud kivist kartser. Võre taga oli hulk uudishimulikke nägusid, kaks olid kuidagi tuttavad – hommikuse läbiotsimise manukad! Vanem mees hakkas rääkima: „Oleme Vastseliinast…" „Lõuad pidada!" käratas miilits. Mind suleti üksikpuuri, eraldi „nõukogude patriootidest".

Järgmine tööpäev algas Tremppi küsimusega: „Kus on viies püss?" Ütlesin: „Viskasin saunalompi, aga see on kolm sülda sügav." Nii oli kord vanaisa öelnud, see pandi kirja. – „Miks te hoiate kuulipilduja jalga?" – „Tegin sellest plekilõikamise käärid, teritasin ülemised otsad." Imelik, et raskekuulipilduja kilpi asitõendina kaasa ei võetud, mis ketiga vana vahtra oksa küljes rippus tuletõrje lokulaua asemel. Sõda oli moderniseerinud ka eesti rahvamajandust. Lauale pandi küll minu püstol Walther, mille Heino oli organitele üle andnud, kuid padrunisalveta. Hiljem kuulsin, et tema vend Vaiko oli jõudnud selle kõrvaldada. Täna relvastumise küsimusega läbirääkimine piirduski – oli ikkagi pühapäev. Imestasin siiski, et selle uurimisega oleks ka Võru KGB toime tulnud, neid oli täis kogu maja ülakorrus, kuid neid ei rakendatud isegi minu valvamiseks. Kummalgi pool lauda suikusime Barkoviga õhtuni. Siis läks äkki kiireks. Tuli Tremppi ja Ilves. Mulle visati paks talvepalitu, ema oli selle nendega saatnud. Läheb vist sõiduks külmale maale.

Esialgu siiski Tallinna poole.

> **Miks te hoiate kuulipilduja jalga?" – „Tegin sellest plekilõikamise käärid, teritasin ülemised otsad."**
>
> — VALDUR RAUDVASSAR —

Ees ootavad vangikongid

Võrust lahkudes loojus päike. Esipingil istusid venelasest autojuht ja sinelis Tremppi, tagapingil mina kahe majori vahel. Mu mõtted jooksid autost ette: ümberringi pimenev Võrumaa, siis sügav Tilleorg. Kõik tuntud ja tuttav.

Laskusime orgu ja tõusime vastasnõlvale. „Ma tahaksin peatust." – „Kas kõht lahti?" Jõudnud mäele,

Valdur Raudvassar

FOTO: VÕRUMAA TEATAJA

(snd 1939) on vabadusvõitleja, koduloo-uurija, muinsuskaitse- ja omavalitsustegelane ning õpetaja.
Ta mõisteti 1962. aastal nõukogudevastase tegevuse eest kuueks aastaks vangilaagrisse.

- 1954. aastal moodustas ta koos koolikaaslastega põrandaaluse vastupanuorganisatsiooni Kolme Lõvi Ühing, mille tegevus jätkus edaspidi ilma formaalse organisatsioonita. Levitati keelatud kirjandust ja lendlehti, heisati sinimustvalgeid lippe
  24. veebruaril ja 23. juunil. Et olla valmis tulevikus vältimatult puhkevaks sõjaks lääneriikide ning Nõukogude Liidu vahel, koguti relvi, harjutati nende kasutamist ja õpiti demineerimist.
- 20. oktoobril 1961 arreteeris KGB Raudvassari. 31. oktoobril 1961 vangistati ka ta kaasvõitleja Väino Sõna. 17. veebruaril 1962 mõistis Punalipulise Balti Laevastiku Sõjatribunal talle nõukogudevastase agitatsiooni ja propaganda, nõukogudevastase organisatsiooni tegevuses osalemise ja tulirelvade hoidmise eest kuus aastat vangilaagrit.
- Ta kandis karistuse Mordva ANSV eriti ohtlike riiklike kurjategijate vangilaagrites, kus lõpetas arreteerimise tõttu pooleli jäänud keskkooliõpingud. Vabanes 20. oktoobril 1967 ja asus elama Võrumaale, jätkates suhtlemist vangilaagris tutvunud Eesti, Läti ja Leedu vastupanuliikujatega, kirjutas artikleid omakirjastuslikesse väljaannetesse.
- Peale vabanemist töötas kümme aastat õpetajana kuni vallandati okupatsioonirežiimile sobimatute vaadete pärast. Ta osales aktiivselt Eesti iseseisvumise taastamise eest peetavas võitluses, oli aktiivselt tegev muinsuskaitse seltsi tegevuses ja Kaitseliidu taastamisel. Oli Eesti Kongressi saadik ja Võru linnavolikogu liige, Võrumaa Sõjameeste Ühingu asutajaliige, aseesimees ja esimees.

Allikas: Vikipeedia

auto peatus. Barkov väljus, hõikas: „Tulge!" Pea kohal mustas tähitu taevas, läänes ergas ehapuna. Barkovi taskulambi valgusvihk kompas teeäärt ja peatus talve ootava lumeväravate kuhjal. „Sinna, nende taha," sõnas ta. Temast möödudes märkasin ta paremas käes püstolit. Kindlasti ta tulistab, niipea kui jooksma hakkan. Paremal juhul jalgadesse, aga nendeta kaob ka lootus pääsemiseks.

Esimene peatus tehti Tartus KGB hoovis. Väljus vaid Barkov ja tuli tagasi ühe mehega. Mulle lasti näkki taskulambi valgust. „Net," kuuldus võõra hääl.

Tallinnasse jõudsime südaööl. Peatusime kurikuulsa Pagari maja ees, mille välisuksel ööd ja päevad seisis relvastatud valvur. Tõusime kolmandale korrusele. Laua taga istus mitu KGB ohvitseri. Mulle teatati, et kuni kohtuni olen võetud vahi alla.

Sõitsime edasi sadama suunas, tänavavalgus kadus. Äkki sukeldus pimedusest koopaväravat meenutav võlvkaar. „Pašli!" ütles Tremppi ootamatult vene keeles.

Pika kolkimise peale värav avanes. Tremppi viibutas oma nimekaarti, avanes välisuks. Tremppi pani vöörihma koos püstoliga korrapidaja lauale. Tõusime trepist teisele korrusele. Seal andis Tremppi mind üle ühele allohvitserile ja lahkus.

Temaga jõudsime avarasse tuppa, kus oli teisigi vormis noormehi allohvitseri paeltega. Jälle toimus läbiotsimine, mis seekord piirdus taskute sisu lauale panekuga, lisaks ka käekella, püksirihma ja kinganööride loovutamine. Kõik pandi täpselt kirja. Keegi mulle kätt külge ei pannud ega kurja häält teinud. Tundus, et olid siseministeeriumi vägedesse võetud ajateenijad, sügavalt Venemaalt, kes kukkunud esmakordselt „välismaale".

Saabus vangivalvur: „pašli!" (läksime). Peatusime madala rautatud ukse ees, mille valvur võtmega avas. Kästi sisse astuda ja uks sulgus selja taga raginal. Olin juurviljakeldrit

Koridori lõpus oli madal rauduks. Saatja ütles: „Selle taga lasti maha Tõnisson."

— VALDUR RAUDVASSAR —

meenutavas ruumis võlvitud lae ja põrandaga umbes 3 x 3 m. Sirgelt sain seista vaid kongi keskel. Lagi, põrand ja seinad olid tsemendist, külmad ja niisked. Hämarat valgust jaotas kongi ka koridori vahel 25V pirn ukse kohal, seestpoolt traatvõrega kaetud. Ainsaks toa sisustuseks oli tasakaalupoomi meenutav kitsas plank põrandasse müüritud raudjalgadel. Siin küll inimene aastatki vastu ei pea – aga sellele jõuab mõelda ka homme. Täna tuleb magada.

Tõmbasin hõlmad koomale ja sirutusin poomile, toetudes ühe jalaga põrandale. Vaevalt läksid silmad kinni, kui teinegi jalg kukkus põrandale, seejärel ma ise tervikuna.

Patarei vangla oli võõrvõimu repressioonide oluline tugipunkt ning tuhandete süütute inimeste kannatuse sümbol.

FOTO: FLICKR

Ronisin tagasi poomile ja proovisin magada mõlema jalaga põrandale toetudes – ja kukkusin peadpidi põrandale. Proovisin siis istudes magada. Ärkasin võtme raginast lukuaugus: *pašli*!

Rändasin valvuri saatel mööda arvukaid koridore. Kõik need lõppesid lukus uksega, mille keskel oli mõlemalt poolt võretatud aken. Valvur haaras randmel rippuva raske võtme, tõmbas sellega paar korda üle võrede (Seda nimetati „kandlemänguks"). Aknasse ilmus teise valvuri nägu ja kui too oma ametivenna ära tundis, avas ukse ja sulges taas mu selja taga. Uue valvuriga kõndisin koridori lõpuni, siis kordus jälle: „kandlemäng", kummardus aknale, lukuragin, ja jalutus koridori lõpuni. Ei mäleta, palju neid koridore oli, aga viimase järel laskusime kaks korrust treppi mööda alla.

Sinna kostis merekohin ja tungis soolane tuul. Mind võttis vastu keskealine mundrita mees, öeldes: läksime! Koridor oli pikk ja ilma vaheusteta. Paremale jäi nelja meetri paksune välissein mere poole ahenevate kahuri laskeavadega. Koridori lõpus oli madal rauduks. Saatja ütles: „Selle taga lasti maha Tõnisson." Tahtsin küll teada, kas kindral või riigivanem, aga aimates, et öeldu on minu hirmutamiseks, ütlesin: „Ah nii". Keerasime vasakule ja jõudsime avarasse ruumi. Uksel lukku polnudki. „Riided võta seljast," ütles saatja ja jättis mu üksi. Mõtlesin: siin nad nüüd mindki tapavad. Aga ikkagi suur au olla koos kindrali või riigivanemaga. Kuskil torudes hakkas vesi voolama. Tahavad mu vere Läänemerre uhta?

Äkki tuli saatja tagasi ja pahandas: „Sai öelda, et riided seljast võtta, pesu ka – lähed sauna!" Tõstis siis käe juukselõikajaga. „Aga enne teeme pea nudiks."

Saun tähendas vaid jahedat dušši, aga kosutas ikkagi. Aimasin, et tänane päev ei ole veel lõppenud. K&E

Järgneb

Küüditatud

tagasi koju ei saanudki, sest kodutalu maadel laiub Karula rahvuspark

Kõik algas ootamatult 14. juuni koidikul 1941 (osaliselt juba 13. juuni õhtul), kui käivitati esimene üleriigiline massiküüditamine. Vahet ei tehtud imikul ega raugal. Karulas jõudsid esimesed küüditajate jõugud talude õuedele samuti päeva hakul, ajal, kui põllumees tõusis, et alustada kevadist tööpäeva. Inimjaht kestis õhtuni.

ÜLO TUVIKENE (95)

Karulast alaealisena juuniküüditatu

Nõukogude võim oli talupoegade kui eraomanike suhtes algusest peale vaenulik. Oktoobrirevolutsiooni järel algatas Lenin Vene impeeriumis otsemaid laiaulatusliku terrori kulakluse kui klassi vastu.

Kulaklus bolševistlikus kõnepruugis tähendas maakodanlust ehk suurtalunikke, kes kasutasid võõrtööjõudu, kuid tegid ka ise kehalist tööd. Kulakluse mõiste ähmasuse tõttu said kannatada ka sajad tuhanded keskmikud.

Lenini kadumise järel võimupositsioonilt läks peatimuka roll Nõukogude Liidus Stalinile. See mees jõudis oma eluea jooksul otseselt mahalaskmiste, asumisele ja vangilaagritesse saatmiste kaudu toimetada teise ilma miljoneid.

Tema viis läbi ka sundkollektiviseerimise, mis automaatselt likvideeris kulakluse, sest eraomand natsionaliseeriti. Kõikidest said ühesugused vaesed. Juunis 1940, pärast seda, kui Punaarmee Eesti okupeeris, polnud ka eesti rahval loota erilisele armulikkusele. Seda enam põllumehel, kes oli eraomanik. Aga loodeti ikka.

Liikusid jutud ja küllap ka inimesed ise püüdsid end lohutada, et vägivallatsemise ajad on möödas. Punased võimumehed levitasid ise sellised kuuldusi, et vältida enneaegseid segadusi. Kuigi arreteerimised käisid tasapisi kogu aeg, arvati siiski, et see on ajutine asi ja meisse ei puutu.

Maainimesel polnudki hirmudeks aega. Kevad oli hiline ja tegemisi kuhjaga. Inimestevahelised suhted olid muutunud keerulisemaks, sest juurde olid tulnud uusmaasaajad. Kasutatava maa ülemmääraks sai 30 hektarit ja see oli läinud riigi omandisse (23.8.1940).

Kõik algas ootamatult 14. juuni koidikul 1941 (osaliselt juba 13. juuni õhtul), kui käivitati esimene üleriigiline massiküüditamine. Vahet ei tehtud imikul ega raugal. Karulas jõudsid esimesed küüditajate jõugud talude õuedele samuti päeva hakul, ajal, kui põllumees tõusis, et alustada kevadist tööpäeva. Inimjaht kestis õhtuni.

Karula Konnumäe talu rajajad Mihkel Klasmann (1845–1929) ja Sohvi Klasmann (1858–1941).
FOTO: ERAKOGU

Sellel saatuslikul päeval laastas Punane Lohe tolleaegset Karula valda kõige rängemalt. Kasvõi see fakt, et peredest tehti tühjaks üheksa õitsvat suurtalu: Soosaare, Lajasaare, Vastse-Mendo, Konnumäe, Veetka, Hansi, Perakannu, Ahero ja Vana-Hauka.

Karula raudteejaamas ootas kolm kaheteljelist loomavagunit, mis teatud määral kohandatud inimeste (rahvavaenlaste) veoks.

Vagunite otstesse olid monteeritud kahekorruselised laudadest narid, aknad trellitatud ning inimeste loomulike vajaduste rahuldamiseks vaguni servas, ukse läheduses, põrandasse kinnitatud rauast torud.

Mehed ja naised paigutati eraldi. Oli ka juhus, et mees ei lahkunud oma rasedast naisest, vaatamata karmile käsule. Füüsilist jõudu siiski ei rakendatud, kära oli palju, aga pere jäi kokku.

Vagunid olid NKVD sõdurite poolt kaarega sisse piiratud. Vagunite vastas asuvad propsivirnad (paberipuu) moodustasid vagunitega teatud kinnise ala, mis kergendas püssimeeste valvet.

Need, kes olid esimesest šokist veidi toibunud, võisid vagunite ees vabalt liikuda ja hingata värsket õhku

ning teha veel viimased sammud kodumaa pinnal.

Õhtul toimetati täistuubitud vagunid eraldi veduriga Valka ja liideti suure ešeloni külge.

Paar päeva hiljem algas pikk sõit ida suunas. Petseris tehti peatus ja Karulas hõigati meestega täidetud vagunist välja kõik perekonnapeadest nooremad. See oli ränk ootamatus. Toimus järjekordne pampude jagamine ja isadest eraldatud pojad said teise vaguni.

Tolleaegset Eesti-Vene piiri ületades olid paljud pered kolmes lehes laiali. Hiljem selgus, et pereisad olid algusest peale arvatudki arreteerituteks ja nende tee viis otsejoones sunnitöölaagrisse, kust väga vähesed pääsesid eluga.

Lõhutud perede ühinemiseks avanesid teatud võimalused alates Novosibirskist, kui inimesi hakati paigutama Obi suurtele jõelaevadele, kus sai kaaskannatajatest parema ülevaate. Laevadel kohtusid eestlased küüditatutega ka Lätist, Leedust, Põhja-Bukoviinast ja Bessaraabiast. Terve rahvaste paabel.

Ešelonis oli peaaegu võimatu teada, kes või mis võis olla kõrval olevas loomavagunis. Sõit laevadel läks põhja suunas. Kolpaševos aeti inimesed väiksematele laevadele, millega veeti võimude poolt asustamispaikadeks ettenähtud kohtadele võimalikult ligidale. Lõpuks kasutati hoburakendit, et jõuda mingisse taigaga ümbritsetud Siberi kolkaküllа.

Rahvas jaotati laiali Vene peredesse kuhugi toanurka oma pampude otsa. Väljasaadetud nimetati eriasumisele saadetuteks ja allutati komandantuurile. See NKVD asutus jagas, valitses, keelas, käskis ja karistas.

Mis on saanud lausküüditatud talude maadest? See rahvuslikust õnnetusest laastatud ala, kust sai alguse Karula looduse totaalne metsistumine, on allutatud Karula rahvuspargile. See asutus oma olemuselt samuti jagab ja valitseb.

Siberis seisis komandantuur selle eest, et küüditatud kuhugi ei kaoks ega kodumaale jalga ei laseks (kui keegi juhtus surema, oli üks rahvavaenlane vähem) ja et oleks maksimaalselt hõivatud orjatööga.

Seisin küüdivaguni trepil ja nägin, kui peale aeti Veetka talust isa-ema Richard ja Salme Märtmaa ning lapsed: Liis 6-kuune (ema süles), Mall-Aime 6 a, Mare 5 a, Pärt-Arvo 2 a, Tiia 3 a (suri Siberis). Joonistasin pliiatsiga selle pildi, mis mul terve elu silmade ees oli.

FOTO: ÜLO TUVIKESE JOONISTUS

Rahvuspark on aga valvas, et ükski endine küüditatu ei saaks eales koju tagasi. Ranged kaitse-eeskirjad võtavad võimaluse tegutsemiseks esivanemate maadel ka järglastel. Vägisi tuleb pähe mõte, et park selleks organiseeritigi, et nullida Karulas toimepandud massilised inimsusevastased kuriteod ja põlistada selle tagajärjed.

Kinnikasvanud talude õued ja nendevahelised teed, endistel põldudel võimust võttev umbrohi ja võsa ning madalamate kohtade uputamine kobraste poolt – kõike seda nimetatakse puutumata looduseks ja kiidetakse taevani. Kas tõesti tagasi kiviaega?

Lausküüditatud alalt, ülalmainitud üheksast talust, viidi võõrsile 37 inimest, kellest jäi võõramaa mulda vähemalt 18. Surma väga ei kardetudki, ei tahetud vaid saada maetud võõrasse, vaenulikku mulda. Hukkunute hauad kaugel idas on ammu ristideta ja tundmatud. Olgu siis nende kõikide mälestuseks kodutalude õue- ja piirikivid. K&E

Juuniküüditamine Karulas Konnumäe talus

Karula elu allakäik sai alguse juuniküüditamisest 14.06.1941 koidikul. Sellest talust toimetati pere Karula raudteejaama loomavagunisse tükk aega enne teisi õnnetuid.

Paljud talud tehti päeva jooksul peredest tühjaks. Inimesed hällist hauani toimetati Karula raudteejaama kolme loomavagunisse Siberisse orjatööle sõidutamiseks, nälja ja külma kätte surema. Surm võis tulla ülerahvastatud eluruumis pikk ja piinarikas. Lisaks oli kolme küla peale ainult üks velsker .

Oli aasta 1941 ja juunikuu 14. päev. Konnumäe õuele ilmusid küüditajad enne päikesetõusu. Jõuk koosnes Vene sõjaväelastest ja tsiviilisikutest. Majja tormati suure rüsinaga, järgnes hetk vaikust ja siis selgus ka jõugu peamees, kelleks osutus suhteliselt soliidse välimusega eestlane. Ta alustas juttu küsimustega, nagu mis talu, kui suur, pere koosseis, loomade ja masinate arv jne. Siis võttis südame rindu ja kuulutas tuleku põhjuse – töörahvas nõuab teie toimetamist mujale! Selle peale ütles isa: „Siberisse surema!"

Kaasavõetava kraami kokkupanemiseks anti aega paarkümmend minutit. Öeldi ka, palju võib inimese kohta asju kaasa võtta. Pagasit kaaluti aidas, misjärel kraam vankrisse ja liikuma Kolski-Rebasemõisa tee suunas. Vahepeal olid ilmunud tallu hooldajad, kes võtsid karjuvad loomad enda hoole alla.

Kolski-Rebasemõisa tee serval ootas veoauto, kus juht magas kabiinis õndsat und, mistõttu pidi jõugu peamees ta kolistades üles äratama. Mees tuli kabiinist välja, ringutas, vaatas üle õla tagasi ja nähes, mis auto ümber toimub, läks näost kaameks, tardus hetkeks soolasambaks ja kadus kähku tagasi kabiini.

Olles jõudnud Karula raudteejaama, selgus, et meid ei ole kusagile panna. Koht leiti jaamahoone ette õuele aia äärde pakkide peale oma saatust ootama.

Nimelt oli asi selles, et ettenähtud loomavaguneid polnud võimumehed jõudnud veel ettenähtud kohta paigutada. Selleks kohaks oli valitud lõunapoolne harutee maanteelt mõnikümmend meetrit Valga poole. Kui saadi vagunid paika ja meie pampudega vagunisse, alles siis jõudsid kohale Kohkid ja Raudsepad. Kaasavõetud kraam vankritel ja kohe vagunisse. Meie ja nende tuleku vahe jaama võis olla tunni ringis.

Mõne aja pärast nõuti naised lastega eraldi ja mehed jäid Valga-poolsesse vagunisse. Terve päeva käis inimjaht, kuni vagunid said rahvavaenlastest täis. Valgast telliti vedur, mis viis meid Valka, kus oli ootamas terve ešelon. Kell võis olla õhtul kuue paiku (siis kehtis Moskva aeg).

Mälestusplaat vana tamme küljes: Konnumäe Karula juuniküüditamise algus 14. juuni koidikul 1941.

Enne seda saatuslikku päeva:

Konnumäe talu põhjapoolselt piirilt künka pealt paistsid Latsejärv, otse üle selle Soetõlva hooned. Paremal suunal Mähkli hooned, Veetka mägi ja mets. Samalt künkalt toimusid Kaitseliidu laskeharjutused üle järve otsa põllu nurgal asuvatesse märklaudadesse.

Vabadussõja ajal asus rühm Eesti sõdureid) peale lõunasööki ründama Karkküla talus pesitsevaid punakaartlasi. Lühikese tulevahetusega asi lõppes ja punased põgenesid Abja suunal.

Vastu Rõõmu talu piire künkalt paistsid Munamägi ja Ape kirik Lätimaal. Nõgu, mis asub tasandiku ja Kolski-Rebasemõisa tee vahel, kandis Lembli nimetust ja seal asusid kaks veesilma, millest üks on kinni kasvanud (Lembi järved). Järves elutsesid haug, ahven, koger ja lühemat aega ka vähid. Talvel aeti lumesahaga tee, et kalad saaksid valgust ja raiuti õhuauke. Suvel sädistasid õuel kuldnokad ja pääsukesed.

Juuniküüditajate aruanne

Nr.24

T. salajane.

[EK(b)P Valgamaa Komitee] aruanne EK(b)P KK sekretär sms. Särele.

16.juuni 1941.a.

Teie telegrammile 15.06.41.a. esitan kokkuvõtliku aruande 11. skp. nõupidamise p.I. kohta.

Ümberasustamisele määratud perekondade äraviimisele asuti 14. skp. kell 00.30. Enne seda toimus kell 22.00 partei valitud aktiivi (21 seltsimeest) instrueerimine nende ülesannetest operatsiooni läbiviimisel. Aktivistidel keelati ruumidest lahkumine enne ülesande lõpuleviimist. Valdadesse kutsuti vastavad aktivistid kokku samal ööl kella 24.00, teatades kokkukutsumise põhjusena laenukampaania tulemuste selgitamise.

Eeltööd (perekonnapeade isoleerimine nende ülekuulamise ettekäändel) algasid juba 12.-13.juuni ööl, kusjuures tähtsamad perekonnapead olid juba Valga vangla ruumides ja 14.juunil jätkus nende perekondade paigutamine ešelonile. Äraviimiseks mobiliseeriti kõik veoautod, autobussid ja autod.

Valga linnas lõppes operatsioon põhiliselt 15.juunil kella 01.00-ks, kuna valdades kestis 16.skp. hommikuni. Raskusi operatsiooni läbiviimisel oli valdades, kuna teede ebakohasuse tõttu suurtele sõidukeile tuli käia jala pikemad teeosad. Takistavateks asjaoludeks olid ka puudus vilunud operatiivtöölistest ja halb ilm (15.skp. ööl tugev vihmasadu, mis aeglustas autode liiklemiskiirust).

Üldiselt operatsioonid arenesid rahuldavalt, ilma vahejuhtumiteta. Naiskodanike poolt oli üksikuid hüsteerilisi esinemisi, kuid need [lõpetati] rahuliku ja kindla selgitustööga. Perekonnad võtsid kaasa 100 kg ulatuses isiklikke asju ja toitu 30 päevaks. Kiirustamise tõttu ja tagavarade puudumise tõttu linna perekondades [ei saanud] mõned siiski end vajalikul määral varustada; neile anti valve kaudu edasi omaste poolt toodavaid üksikuid esemeid (töösaapad, tekk, lastevarustus jne.)

Ešeloni toiduga varustamise eest pidid hoolitsema Transtorgpiti[1] asutused, kuid need ei funktsioneerinud sugugi. Isegi ešeloni valvemeeskonna ja arstliku personali toiduga varustamise eest ei oldud hoolitsetud. Arstlik personal koosnes kahest arstist ja neljast medõest. Sellepärast kohalik Valga Kooperatiiv koostöös RJRK organitega organiseeris ešeloni varustamise toiduainete ja jookidega kuni Petserini.

Ešeloni organiseerimise puudusena tuleb mainida ka puudulikku operatiivsust pideva valve organiseerimisel, mistõttu üksikud kodanikud pääsesid vagunite otsesesse lähedusse. Samuti ei olnud kontrollitud joogiveega varustamine kõikides vagunites, mispärast rongi lahkumisel ühest vagunist naiste ja lastega kuuldusid nõudmised vee järele.

Üldiselt valveorganite käitumine oli kindel ja korrektne. Vaatamata kestvale pingutavale tööle, RJRK ja SARK'i operatiivtöölised töötasid oma ülesannete läbiviimisel ennastsalgava järjekindlusega.

Ettenähtud operatsioonid on suudetud teostada suuremas osas õigel ajal. 15.skp. öösel oli veel "lahtiste" isikute arv 18, kuid nende arv tänaseks on tublisti vähenenud. Täpsed andmed võetakse kokku hiljem.

Ešelon sõitis ära 16.skp. kell 13.45. Jaama oli kogunenud "saatjaid", eraisikute hulgast 30-40 ümber. Lehvitati kätega liikuvale rongile, muid erilisi vahejuhtumeid ei olnud.

[1] *transpordi toidukaubastu*

ERAF DOKUMENTIDE PÕHJAL ESMAKORSELT AVALDATUD KULTUUR&ELU 3/1998

e Valgamaalt

Linnas ja maal levitatakse kuuldusi, et varsti järgnevad uued ešelonid eestlasi kaugele maale sunniasumisele jne., kuni kogu eesti rahvas ümberasustatakse. Rahva meeleolu ärevalt äraootav.

17.skp. kell 19.00 linna I algkoolis korraldatakse partei komitee poolt selgituskoosolek sisepoliitilistest küsimustest partei-, komsomoli- ja ametiühingute aktiivile.

Valdadesse on antud juhendid Täitevkomiteedele ja komsomoli sekretäridele, et ümberasunute talundeis läbi viia varanduste täpne arvelevõtmine varade kaotsimineku ärahoidmiseks. Kindla järelevalveta talundeisse on määratud ajutised usaldusmehed. Nimetatud majapidamiste hooldamisviisi kohta on vajalikud täpsed juhendid.

Samuti on soovitatav lubada määrata Maakonna Täitevkomitee juurde ajutiselt eriline tööline, kelle ülesandeks oleks nimetatud talundite edaspidise hooldamise organiseerimine.

Ümberasunute õiget arvu ja nimestikku ei ole RJRK poolt veel parteile teatatud. Alles täna õhtul saame vastavad materjalid valdade kohta.

EK(b)P Valgamaa Komitee sekretär: Adolf Päss.

ERAF, f.14, n.1, s.16, l.49-51

Naised, lapsed ja vanad mehed – sotsiaalselt ohtlik element

1941. a kevadtalvel hakati Moskva võimude nõudel tegema konkreetseid ettevalmistusi inimeste massiliseks represseerimiseks. 14. mail 1941 võtsid ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu vastu salajase otsuse „Sotsiaalselt võõra elemendi väljasaatmise kohta Balti Vabariikidest, Ukrainast, Valgevenest ja Moldaaviast." Operatsiooni eesmärk oli kodumaalt välja viia omariikluse kandjad: riigiametnikud, sõjaväelased, politseinikud, majandustegelased, jõukamad talupojad jt, keda kommunistlik ideoloogia käsitles oma vastastena – nn ekspluataatorlike klasside liikmetena. Juba 1940. a sügisel oli selleks otstarbeks loodud Tallinnas NSVL SARK-i konvoivägede pataljon. Senine SARK jagati kaheks ametkonnaks – Siseasjade Rahvakomissariaadiks eesotsas Andrei Murroga ja Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadiks Boris Kummi juhtimisel. Juhtivale parteikaadrile saabus täiendust NSV Liidust. Saabujate hulgas olid EK(b)P Keskomitee sekretärid Nikolai Karotamm ja Feodor Okk, Läänemaa parteikomitee sekretär Aleksander Jakobson, Pärnumaa parteikomitee sekretär Konstatin Männikson, Tallinna Linnakomitee teine sekretär Ivan Laube, Järvamaa parteikomitee teine sekretär Vladimis Tonto ja teised.

Allikas: Vikipeedia

Juuniküüditamise EK(b)P Valgamaa Komitee aruande koostas A. Päss. Aruanne oli adresseeritud Eestimaa Kommunistliku Partei esimesele sekretärile sm Karl Särele.

- Nimi: **PÄSS Adolf Karli** p.
- Amet: EK(b)P Valgamaa Komitee sekretär 1941
- Sünd: 1908, Peterburi
- Haridus: Valga Poeglaste Gümnaasium 6 klassi
- Rahvus: eestlane
- Sotsiaalne seisus: tööline
- Vanemate seisus: tööline
- Varasem amet: katelsepp
- Kuuluvus parteisse: parteiliige al juuli 1940, vastu võetud EK(b)P Valgamaa Komitee poolt

Kas ESTO golfiturniiri võitja oli ka Eesti meister?

Golfiharrastus on Eestis suhteliselt noor. Selle ajalugu algab pärast riigi taasiseseisvumist. Sõjaeelses vabariigis puudusid mõistetavatel põhjustel mänguväljakud ja muidugi ka mängijad. Raudse eesriide aastatel oli golfist kujundatud üks ideoloogilise vaenlase sümboleid.

JAAN JÕGI

FOTOD ON PÄRIT PEETER AINUMÄE PILDIKOGUST.

Eellugu

See lugu saab alguse suurest põgenemislainest 1944. aasta sügisel. Rinde lähenedes meenusid inimestele kommunistliku võimu esimesel aastal korda saadetud õudused. Nad pakkisid oma varanatukese, korjasid kokku perekonna ja jätsid kodu. Nad põgenesid hirmust läheneva terrorivõimu eest. Eestist lahkunute arvuks hinnatakse *ca* 80 000 inimest, kes andsid arvuka lisa eestlaste kogukonnale Rootsis Kanadas, USA-s, Inglismaal, Austraalias jm.

Suure põgenemislaine üks episood toimus Saaremaal. 1944. aasta oktoobrikuus oli Leisi lähedale Laugu randa kogunenud salkkond inimesi. Nad ootasid laeva. Laeva, mis võtaks nad pardale ja viiks neid mere taha, kus neid ei ähvardaks terroriõudused. See oli üks viimastest alustest, mis sealtkandist merele läks. Pardalejõudnute hulgas oli ka minu tädi perekond: ema Aino, perepea Koit, ja kuueaastane Peeter koos kaks aastat noorema õe Maretiga. See oli perekond Ainumäe, kes olid sunnitud jätma oma koduse Leisi. Rannast lahkunud laev võttis kursi Rootsi. Saatus oli neile inimestele armuline – neid ei võtnud sügisene torm, nad pääsesid pommitamisest ega kohtunud merel vaenulike sõjalaevadega. See oli vedamine, sest takkajärele hinnates hukkus teel 6–8% põgenikest, paadipõgenike hulgas võis see protsent olla veel suurem.

Rootsi riik võttis vaevatud inimesed vastu ja hoolitses nende eest jõukohaselt. Ainuüksi Eestist saabus *ca* 27 000 inimest, neist suur osa lapsi. Algselt pandi inimesed elama põgenikelaagrisse, kus neid kontrolliti ja saadeti siis tööle. Töö oli nii meestele kui naistele raske metsatöö. Aja jooksul inimesed kohanesid, olud paranesid, leiti endale sobiv töö ning hakati seadma tulevikusihte. Koju naasmise lootus kahanes päev-päevalt.

Ajapikku ägenesid Nõukogude Liidu nõuded Rootsile sõjapõgenike väljaandmiseks. Ebakindlust võimendas samal ajal toimuv Berliini blokaad. Inimestele oli selge, et saatmine tagasi Eestisse oleks jätkunud teekonnaga GULAG-i vangilaagritesse. Hirm hiilis südameisse. Paratamatult tuli otsida elamiseks ohutumat

Eestlaste 1969. aasta golfiturniiri võitjat Peeter Ainumäed (vasakul) autasustab karikaga Ants Tilt.
Foto vasakul: sõbrad Vello Kilu ja Peeter Ainumäe (paremal) 1967. aastal Toronto golfiväljakul pärast võidetud mängu.

riiki. Pilgud pöördusid Kanada poole. Sinna pääsemiseks aga legaalsed võimalused puudusid, sest kellelgi ei olnud vajalikke sõidudokumente ega viisat riiki sisenemiseks. Häda teeb leidlikuks. Põgenemistee jätkamiseks otsustati osta vana Inglismaa sõjalaevastiku abilaev Walnut[1]. 1948. aastal lahkuti põgenikelaeval Kanadasse, pardal 347 meest, naist ja last.

Välis-Eesti elas ja tegutses

Elu hakkas tasapisi minema rööpasse ja Ainumäe pere sai lisa: Kanadas sündis perre pesamuna, poeg Alar. Arvukas eesti kogukond aitas sõjapõgenikel säilitada emakeelt ja seda õpetati ka lastele. Torontos kogunesid eestlased Eesti Maja ümber, kus käisid koos ka laulukoorid, rahvatantsuringid, spordihuvilised. Anti välja ajalehte ja korraldatid isamaalisi üritusi. Välis-Eesti elas ja tegutses. Ikka oli meeles kodumaa, kuhu naasmine muutus üha lootusetumaks unistuseks. Aeg möödus, lapsed kasvasid, noorukid sirgusid ja kuuekümnendate keskel, kui põgenemisest oli möödunud kakskümmend aastat, olid toonased rüblikud *ca* 25-aastased ja üle selle noored inimesed, kes otsisid omale huvitavat ja köitvat harrastust.

Noored eestlased leiavad tee golfiväljakuile

Veel kuuekümnendate alguses võis eestlasi Toronto golfiväljakutel harva kohata. Sõjapõgenike teadvuses seda mängu ei olnud ja mängimas käis vaid paar vanemat meest. Võibolla pärinesid nad mõnest vanemast emigratsioonilainest – ei tea. Allpool esitatu tugineb Peeter Ainumäega peetud jutuajamistele. Inimese mälu on ebaühtlane, millest võib tuleneda teksti mõningane ebaühtlus ja hüplikkus. Sellest on tingitud ka võimalikud faktilised möödalasud, millede ettetulemise eest vabandan.

Toronto noored eestlased mängisid jalgpalli, nad olid kogunenud Kalevi meeskonnaks. Erinevalt golfist mängiti jalgpalli ka Kodu-Eestis. Kanada noored võistlesid saatusekaaslastega teistest maadest – kreeklaste, lätlaste, soomlaste ja teistega. Eesti meeskonda mäletatakse tugevana, mis mängis teistega võrdsel tasemel.

Aurulaeva Walnut ostmise lugu

Peale sõda ägenesid Nõukogude Liidu nõuded Rootsile baltlastest sõjapõgenike väljaandmiseks. Põgenikel tuli otsida ohutumat riiki ja leida viis maalt lahkumiseks. Üle ookeani põgenemiseks tuli leida sobiv laev. Välja valiti aurulaev Walnut, mis oli algselt 35-liikmelise meeskonna jaoks ehitatud endine sõjaväe abilaev.
Ostu tegemiseks moodustasid eestlased 1948. aastal Göteborgis komitee, kes pidi hankima laeva ostuks vajalikud 63 000 Ameerika dollarit. Sõjajärgse aja kurssi arvestades oli see hiigelsumma. Raha saamiseks hakati müüma osakuid, mis andsid omanikule sõiduõiguse laevas. Osaku hinnaks täiskasvanule oli 250 dollarit ja lapsele 150 dollarit. Laev õnnestukski osta ja kohe algas kibekiire töö selle kohandamiseks pikaks meresõiduks. Ümberehitusel lähtuti „kärje" põhimõttest, mille alusel tehti plankudest kitsad vaheseintega kolmekordsed narid reisijaile.

17. novembril 1948 lahkus Walnut saladuskatte all Rootsi väikelinna Lysekili sadamast sügiseselt tormisele Põhjamerele. Vene saatkonnast oli saabunud telegramm reisi peatamiseks, millele otsustati mitte reageerida. Laev seilas kapten August Linde juhtimisel Hondurase lipu all. Kokku viibis pardal 347 meest, naist ja last, seega kümme korda rohkem laeva normaalsest mahtuvusest. Rängal teekonnal põigati tormi sunnil Iirimaa läänerannikul paiknevasse Sligo sadamasse tormivarju. Sealt asuti ületama ookeani. Ees ootasid tormid, merehaigused, vähene toit ja talumatult piinav kitsus. Raskustest hoolimata eesmärk saavutati, kui torm ajas Walnuti Nova Scotia söelinna Sydney sadamasse varju otsima. Kanada ametnikud suunasid põgenikelaeva edasi riigi suurimasse Halifaxi sadamasse, kuhu maabuti 13. detsembril 1948. aastal. Kangelaslik saaga oli õnnelikult lõppenud, põgenikke võeti hästi vastu. Kanada ajakirjandus imestas: „See polnud laev, vaid mesipuu." Kurnatud eestlased paigutati Toronto lähedale põgenikelaagrisse. Inimesed taastusid rängast meresõidust, samal ajal toimus kuus nädalat kestnud isikute kontroll. Pärast dokumentide vormistamist lubati reisimeestel riiki siseneda ja suunati tööle Kanada eri paikadesse.

FOTO: WWW.WALNUTSHIP1948.CA

Eestvedajaks oli Gunnar Lomp, kes tegutses eesti jalgpallipoiste mänedžerina. Ta oli teistest veidi vanem ja juhivõimetega ning oli ka Eesti Jahtklubi kommodoor. Jalgpallipoisid hakkasidki tundma huvi golfi vastu. Lihtsalt taheti oma sporditegemist mitmekesistada. Arvatavasti ei olnud tähtsusetu tõik, et golfi mängimiseks ei olnud vaja suurt meeskonda. Enamik eesti mängijaist (aga võib-olla kõik) olid golfiväljakuil iseõppijad. Abiks olid piltidega õpperaamatud, teleülekanded ja filmid. Kõik see toimus 1960-ndate keskel.

Algtõdede omandamise järel tekkis loomupärane soov oma oskusi võrrelda teiste mängijatega. Stiihiliselt tekkisid eestlaste vahel suuremad või väiksemad võistlusmängud.

Toronto eestlaste golfiturniiride sündi võiks dateerida aastaga 1968. See toimus tänu Gunnar Lombi organiseerimisoskustele ja energiale. Tema oli see, kes kutsus mehed mängima, leppis kokku reeglites, korjas raha mänguväljaku üürimiseks ja tegi muudki korraldustööd. Kogutud rahast ostis Lomp võitjatele ka väikesed auhinnad. Autasustati turniiri võitjat, karika sai parim külalismängija ja eriauhind anti turniiri õige ausamale mängijale. See näitab, et tegemist oli tõsise spordiüritusega.

Huvi algatuse vastu oli üpris suur – esimestel turniiridel osales *ca* 20–30 mängumeest. Tavaliselt peeti aastas kaks turniiri: kevadine maikuus ja sügisene septembris. Üritus toimusid pühapäeviti, sest oli ju tegu tööl käivate inimestega. Nad mängisid golfi oma lõbuks. See hobi aitas inimestel hoida füüsilist vormi ja oli samal ajal ka seltskondlik. Nagu Peeter Ainumäe kord ütles: „Hea mäng on, saab ka üksi mängida. Mängib noor ja vana, mina mängin surmani. Saab teha hea jalutuskäigu.” Tegemist oli Toronto ja ümbruskonna eestlaste üritusega. Kahjuks puudub võimalus esitada nende võistluste võitjate nimekirja. See nõuaks eraldi uuringut. 1969. aastal võitis eestlaste turniiri tol ajal 30-aastane Peeter Ainumäe. Kuid läbi aja oli ka teisi võitjaid. Tänapäeval liiguvad Toronto golfiväljakutel juba nooremad mängijad. Neil on oma klubi – EGO (Eesti Golf Ontario).

Võidukas Eesti meeskond aastal 1975 Balti turniiri võitjana. 1. rida vasakult: Ülo Liipere, Ed Lepik, ???, kapten Alfred Laning, Vello Kilu ja Peeter Ainumäe. 2. rida vasakult: Leedu kapten, Ants Tilt, Erni Õunapuu ja Rein Ennist. Kapteni ees näeme võitjameeskonna rändkarikat. Iga võistkonna liige sai võidu puhul väikese karika.

Golfi mängiti ka ESTO päevadel

ESTO päevad olid mõeldud ülemaailmse eestlaste kokkutulekuna. Sinna said üritustest osa võtma või lihtsalt vanu tuttavaid kohtama tulla paljudesse riikidesse laialipuistatud eestlased. Vaid raudse eesriide taga elavatele eestlastele oli osavõtt takistatud. Esimene ülemaailmne eestlaste kokkutulek toimus Kanadas, Torontos 1972. aastal. Rohkete ürituste seas peeti ära ka golfiturniir. Selle initsiaatoriks ja korraldajaks oli Alfred Laning, kes oli tuntud Toronto eestlaste golfielu eestvedajana.

Seekord oli tegu tähtsama ettevõtmisega, sest olid ju kogunenud eestlastest mängijad kogu maailmast. See nõudis osavõtjatega kokkulepet mängureeglites. Ei olnud põhjust muuta üldiselt tunnustatud võistlusmäärusi, otsustati mängida 18 auku s.o täispikkus. Mängida soovijaid oli palju, nad otsustati jagada kolme vanuseklassi: noored kuni 17, mehed 18–50 ja seeniorid 50+. Iga klassi kolme paremat mängijat autasustati medalitega. Turniiriga seotud kulud katsid mängijad ise. Korralda- ja Alfred Laning korjas osavõtjatelt raha kokku, millega tasus väljaku üüri, hankis autasud ja kattis ka lõpubanketi kulud.

Golfiturniiriks oli kingitud ilus ilm ja pingeline võistlus toimus heas meeleolus. Mälu on salvestanud seenioride klassi võitjana Alfred Laningu; meeste klassi kolm paremat olid Peeter Ainumäe, Rein Aaslepp ja Arvo Uus. Noorteklassi võitjat kahjuks ei mäleta.

Golfiturniir pakkus rahvale huvi ja see korraldati ka järgmistel ehk II ESTO päevadel, mis toimusid Baltimore’is 1976. aastal. Turniir peeti seekord vaid ühes, meeste vanuseklassis. Esikoha saavutas Arvo Uus ja teiseks jäi Peeter Ainumäe. III ESTO-l Stockholmis 1980. aastal mängiti samuti golfi ja võidumees oli Vello Kilu, Peeter Ainumäe ees. IV ESTO-l, mis toimus 1980. aastal Torontos, golfiturniiri ei toimunud. Küllap jäi asi korraldaja puudumise taha. V ESTO päevad tõid eestlased 1988. aastal Austraaliasse Melbourne’i. Kodueestlaste osavõtt sellest oli elav, sest „raudne eesriie” oli langemas. Teadaolevalt golfiturniir toimus, ent kahjuks ei mäletanud kõnelenu ei osavõtjaid ega võitjaid. Järgmistel, 1992. aastal New Yorgis peetud VI ESTO-l golfi ei mängitud. ESTO-päevadel peetud golfiturniirid teeb eriliseks asjaolu, et Kodu-Eestis

neil aastatel seda mängu ei harrastatud. Kuid siin olid kohal eestlastest mängijad üle maailma.

20. augustil 1991 taastati Eesti Vabariigi iseseisvus ja golfi hakati arendama juba Kodu-Eestis.

Sündis Baltimaade golfiturniir

Golfiväljakutel inimesed tutvuvad ja sõbrunevad. Sageli peetakse seal väga tähtsaid kõnelusi. Niimoodi võis sündida ka idee kolme Baltikumi rahva, kolme saatusekaaslase omavahelise sõbraliku jõukatsumise korraldamiseks. 1968. aastal jõudsidki eestlased, lätlased ja leedulased esimese Balti turniirini. Algatuseks lepiti kokku reeglites. Järgiti üldiselt tunnustatud mängureegleid ja etiketti, mängiti kõik 18 auku, s.o. iga mängija tegi *ca* 8 km pikkuse ringi. Meeskonna suuruseks määrati üheksa mängijat, kellest kuue parima punktid võeti arvesse lõpptulemuste arvutamisel. Leedulased soovisid suurendada võistkonda 12 mängijani, kuid see oleks neile andnud olulise eelise eestlaste ja lätlaste ees, kellel oli paguluses vähem mängumehi. See põhjustas raskusi suure ja tugeva meeskonna väljapanemiseks. Turniiriga seotud kulud kandsid osavõtjad ise. Sellest rahast maksti mänguväljaku üür, muretseti võitjatele auhinnad ja korraldati turniirijärgne koosviibimine, kus tehti teatavaks võistluse tulemused ning autasustati võitjaid.

Balti turniire peeti igal sügisel – augusti viimasel või septembri esimesel pühapäeval. Igal aastal oli üks korraldajariik, mis vaheldus kordamööda kindla korra järgi. Esimene Balti turniir peeti Toronto külje all paikneval Maltoni golfiväljakul oktoobrikuus. Osavõtjate mälestuses valitses külm ja kõle ilm. Sellele vaatamata tõi Eesti meeskond võidu ära. Esimesel, samuti teisel Balti turniiril (1968 ja 1969) võidutsesid eestlased. Sellega eestlaste võidutee ei piirdunud. Ka 1971. aastal toimunud turniiril olid võidumehed eestlased.

Võidukas Eesti meeskond Balti turniiril 1980. 1. rida vasakult: ???, kapten Alfred Laning ja Olli Brunberg. 2. rida vasakult: Peeter Ainumäe, Vello Kilu, Laanemets, Mati Sepi, Arvi Uus, Rein Ennist (hoiab käes võitja rändkarikat) ja Rein Aaslepp.

Edu saatis meie kaugeid kaasmaalasi ka järgnevatel aastatel. Eestlaste meeskonna kapten oli neil aastatel Alfred Laning. Mõistagi langes tema õlgadele ka kogu organiseerimistöö. Hiljem 1980-ndate keskel andis ta kapteni ülesanded üle Peeter Ainumäele.

Golfiväljakul toimunud heitlusi kajastas Toronto eestlaste ajaleht Meie Elu. Sealt saame teada, et perioodil 1968 kuni 1990 toimus Balti turniir 22 korral ja eestlased saavutasid kokku 15 turniirivõitu. 1980-ndate lõpul lisandus turniirist osavõtjate hulka Soome võistkond. Miks võeti kampa tugev konkurent? Korralduslikult oli mõistlik lasta rajale korraga neli mängijat. Tähtsusetu polnud ka kulude kandmine mitte enam kolme vaid nelja meeskonna poolt. Viimane turniir enne Eesti taasiseseisvumist toimus 1990. aastal ning sellel võidutsesid soomlased ja leedulased. Kapten Ainumäe seletab seda ebaõnne ühe väga hea mängija eemalejäämisega, sest vahe võitjaga oli väike. Peeter Ainumäe pani kapteniameti maha 1993. aastal, kuid nooremad Kanada eestlased jätkavad selle elamusi ja liikumist pakkuva mängu harrastamist.

Lõpetuseks

Taasiseseisvunud Eestis avati 1993. aastal Niitväljal Baltimaade esimene täismõõduline golfiväljak. Skeptikute ennustustele vaatamata on golf leidnud meie riigis oma koha ja areneb jõudsalt. Wikipeedia andmeil harrastab meil golfi ligikaudu 4000 inimest, kellest *ca* 2000 on aktiivsed klubiliikmed. Loomulikult on vaba Eesti sportlased liitunud rahvusvahelise golfieluga.

Samal ajal jätkavad ookeanitaguses Kanadas Ontario järve kallastel ja ka Rootsis, Inglismaal, USA-s, Austraalias ning mujalgi mängimist nii lapsena kodumaalt lahkunud eestlased kui ka nende järglased. Nad on kõik Eesti sünnijärgsed kodanikud, kelle isad ja emad säilitasid oma uuel kodumaal eesti keele ja meele. Nende tegevus säilitas meie riigi järjepidevuse. Aga kas ESTO-päevadel peetud golfiturniiri võitja võib end tunda nende aastate Eesti meistrina, kes on võitnud üle maailma kohale sõitnud eestlastest golfareid? Kindlasti on Toronto eestlaste algatatud Balti turniir üks lehekülg meie golfi ajaloos. K&E

1) http://www.walnutship1948.ca

Tallinna ranna- ja õhukaitse
Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944

28. augustil 1941 langes Saksa vägede kätte Tallinn. Sakslastele jäi lahkuvast Punaarmeest maha purustatud endine Eesti Vabariigi Merekindlus. Uutele okupatsioonivägedele oli samuti oluline Eesti pikka rannajoont kaitsta, sest see pakkus soodsaid võimalusi punalaevastikul dessantide ja löögirühmade maale saatmiseks.

RANNO SÕNUM

Raamatust „Tallinna merekindlus Teises maailmasõjas"

ÜLEMISEL FOTOL:
Naissaarel paiknenud soomlaste mehitatud merevaatlus- ja mõõtetorn.
ALLIKAS: SA-KUVA

Sakslaste kogu rannakaitset Eestis juhatas Saksa 207. julgestusdiviisi ülem. Pärast seda, kui sakslased Tallinna vallutasid, lubati Naissaare püsielanikel kodusaarele tagasi tulla. Paljudel naissaarlastel avanes saarele tagasi tulles tröstitu vaatepilt, sest paljude kodud olid enne punaväelaste saarelt põgenemist ära lagastatud või suisa hävitatud. Erik Schmidti mälestusteraamatust saame teada, et Naissaare elanikele andsid sakslased loa saarele tagasi pöörduda tingimusel, et mehed astuvad Omakaitsesse, eesmärgiga kaitsta vajadusel saart punalaevastiku dessandi vastu. Naissaare meessoost elanikud olid sellega nõus, sest Omakaitsesse kuulumine andis õiguse relva kanda ja sellega oli võimalik hankida ka toidulisa merelindude jahtimise näol.

Lisaks oli lahkunud punaarmeelastest Naissaarele tervena maha jäänud kolm 76 mm õhutõrjekahurit, mille sakslased võtsid kasutusele ja vedasid Vallimäelt Lõunaküla kaudu Kiinikari juurde mererannale. Schmidti mälestuste järgi koosnes patarei meeskond vanemate aastakäikude meestest ja nende ülemaks oli üks *oberfeldwebel,* keda kutsuti Hannibaliks. Ühe korra avas see patarei tule ka punalaevastiku laeva pihta ja selleks osutus endine reisiaurik (hilisem transpordilaev) Jossif Stalin, mis kandis tähistust VT-251.

Aurik sattus ööl vastu 3. detsembrit 1941 Naissaarest loode pool veesatud miinitõkkele Corbetha, kus ta sai miinidest vigastada ja jäi Naissaarest läänes olevale merealale triivi. Laeva märgati ka Naissaarelt olevast patareist ja selle pihta avati tuli, kuid tabamusi ei saadud.

Aegnale paigutasid sakslased ajaloolase Robert Nermani andmetel samuti õhutõrjekahurid, kuid need kahurid teadaolevalt ühtegi korda vaenlase pihta tuld ei avanud. Kahurid paigaldati Külalahe kaldale ja moodustasid omaette patarei.

Eesti rannakaitserügemendi loomine

1941. aasta septembris saabus Tallinna ka Eesti sõjaväeluure viimane

TALLINNA MEREKINDLUS TEISES MAAILMASÕJAS
R. Sõnum, M. Õun, H. Ojalo
Kirjastus Ammukaar 2021

ülem kolonel Villem Saarsen, kes oli 1940. aasta suvel Saksamaale põgenenud. Sama aasta sügisel kutsuti ta Saksa mereväejuhataja riigikomissariaat Ostland piirkonnas, viitseadmiral Theodor Burchardi jutule Vabaduse Väljakule hotelli Palace, kuna seal asus admirali staap. Kohtumise ajal tegi admiral Burchardi kolonel Saarsenile ettepaneku luua jalaväerügement, mis kannaks Eesti rannakaitserügemendi nime ja alluks tema staabile. Lepiti kokku ka formeerimise tingimused, milleks olid:

a) Eesti rannakaitserügemendil on Saksa rügemendi koosseis, relvastus ja varustus.

b) Rannakaitserügement allub vahetult admirali staabile.

c) Rannakaitserügemendi koosseis terves ulatuses, meeskond ja juhtkond, on eestlased.

d) Rannakaitserügement jääb rannakaitse ülesannetega Eestisse ja seda ei kasutata väljaspool Eesti piire.

Rügemendi formeerimisega alustati 1941. aasta lõpus ja rügemendi staap asus endise baltisaksa kondiitri Georg Stude majas Müürivahe ja Pika täna nurgal (praegu asub selles majas Maiasmoka kohvik) ning rügemendiülemaks oli Saarsen ise ja staabiülemaks kolonelleitnant Evald Ein. Samuti asus selle väeosa allohvitseride õppekompanii Laial tänaval. See rügement koosnes kahest pataljonist ja pataljoniülemateks olid majorid Michail-Johann Mullart ja August Kõrgma. Rügemendi rahulik formeerimine kestis kuni 1942. aasta märtsini, kui kuu alguses tuli teade admiral Burchardi staabist, et Tallinna on saabunud kõrgem SS-ametimees Berliinist, kes soovib kohtuda rügemendiülema ehk kolonel Villem Saarseniga. Nende kohtumine toimus hotellis Kuld Lõvi ja kui SS-mees sai teada, et rügemendi juhtivkoosseis koosneb ainult eesti ohvitseridest, siis ta teatas, et teeb Berliini ettekande ja võib juhtuda, et rügement viiakse SS-i alluvusse. Sealt edasi kutsus Saarsen kokku rügemendi ohvitseride nõupidamise, kus otsustati rügement laiali saata, sest SS-iga liituda ei tahetud. Järgnevalt, juba 1942. aasta suurel reedel andis Saarsen välja käskkirja, millega rügemendi ohvitserid ja sõdurid vabastati teenistusest ja kõik said ka vastava tõendi ning rahalise tasu vastavalt tolleaegsetele normidele.

Eesti rannakaitse jaotati neljaks rannakaitselõiguks

Vastavalt 1942. aasta 13. aprillil kehtestatud Eesti rannakaitseskeemile jaotati Eesti rannakaitse neljaks rannakaitselõiguks, mis omakorda jagunes alalõikudeks. Üks rannakaitselõik oli ka Tallinna linnakomandantuuri nr 192 lõik ja selle piirkonna rannakaitse alalõigud olid jaotatud Tallinna-Nõmme Omakaitse pataljonide nr 1 ja 2 ning Tallinna linna pataljonide (sadakonnad) 5, 6 ja 10 vahel. Rannakaitse alalõikude ülemad olid pataljoniülemad ja neid juhtis Tallinna linnakomandandile alluv Tallinna-Nõmme Omakaitse ülem.

Vaadates, kuhu ulatusid ülalpool nimetatud Omakaitse pataljonide alalõigud, siis Tallinna Omakaitse 1. pataljoni alalõik oli Vasalemmast Naissaareni (mandril Kakumäeni) ja 2. pataljoni alalõik oli Harjumaa läänepiirist Lohusuuni. 5. pataljoni alalõik oli Aegnast Kerini (mandril Piritalt Kroodini), Tallinna Omakaitse alalõik Naissaarest Aegnani (mandril Kakumäest Piritani), 6. pataljoni alalõik Kerist Malusini (mandril Kroodist Kuusaluni) ja 10. pataljoni alalõik Malusist Mohnini, mis mandril oli Kuusalust Harjumaa idapiirini.

Endine Eesti sõjaväeluure ülem, kolonel Villem Saarsen sai ülesandeks formeerida 1941. aastal Eesti rannakaitserügement.
ARHIIVIFOTO

Lisaks osales ka Harjumaa Omakaitse Tallinna ümbruse rannakaitses – on teada, et nad formeerisid ühe rannavalvesalga. Nende valvepostid olid 1942. aasta seisuga Kakumäel, Pakri saarel, Vihterpalus, Paldiskis, Pakri poolsaarel, Leppneemes, Prangli saarel, Neemel, Salmistul, Pudisool, Jumindal, Pärispeal, Kasispeal ja Vihasool.

Veel allus Tallinna rannakaitses linnakomandantuurile Tallinna Tolliamet ning selle alluvuses olid Tallinna ja Paldiski tollikomissarid, kummalgil oli kaheksa rannavalvepunkti. Tallinna rannakaitselõigu reserviks

oli ka linna ümber paiknevad maa-, mere- ja lennuväeosad.

Samuti ei jäänud Tallinna ümbrus Saksa okupatsiooni ajal ilma rannapatareidest. 1942. aasta alguses oli Naissaarel patarei, mis oli relvastatud 105 mm kahuritega, need olid saadud vigastatud Saksa miinijahtijatelt. Hiljem viidi need kahurid saarelt minema, sest neid läks uuesti miinijahtijatel vaja. Uued kahurid toodi Naissaarele Königsbergist. Lisaks oli Viimsis Rohuneeme küla lähistele üles seatud August Rajamäe andmetel kaks 238 mm suurtükki ja nendest on säilinud kaks fotot 1946. aastast, kui nad olid purustatud.

Järgmised teated Tallinna ümbruses olnud rannapatareide kohta pärinevad 1942. aasta 20. aprillist, nimelt oli dokumentide järgi Tallinna rannakaitses sama päeva seisuga Aegnal kolm 130 mm kahuriga relvastatud patareid, Naissaarel oli kaks 105 mm kahuriga relvastatud patareid. Nendele andmetele toetudes saab oletada, et tegemist võibolla dokumentidesse sisse tulnud veaga ja Naissaarel võis hoopis olla patarei, mis oli relvastatud kahe 105 mm kahuriga ja Aegnal patarei, mis oli relvastatud kolme 130 mm kahuriga.

Need patareid viidi hiljem Läänerindele ja asendati 1944. aasta alguseks armeesuurtükiväe ja Saksa mereväe rannakaitsedivisjonidega. Need olid Tallinna piirkonnas 530. meresuurtükiväedivisjon ja maaväe 1002. rannakaitsedivisjon. Osa 530. meresuurtükiväedivisjoni patareidest asusid Naissaarel ja Aegnal.

Saksa okupatsiooni ajal oli kasutuses ka Naissaare raudtee ja sellest on säilinud kolm fotot Mehis Helme kogust. Samal perioodil tõid sakslased saarele ka riigiraudtee veduri H 121, mille venelased olid 1941. aastal sundevakueerinud mandrile. Veel oli kasutuses ka Aegna raudtee, kuna sakslastel oli plaanis sinna rajada ajutine patarei, aga see ei läinud neil korda ja ajavahemikus 1942–1944 toodi kõik Aegnal olnud veduridvagunid saarelt ära mandrile.

305 mm suurtükiraua transport Naissaare sadamas 1943. aastal.

FOTO: MEHIS HELME KOGUST

Operatsioon Aster

16. septembril 1944 andis Hitler käsu Eesti maha jätta ja käivitada operatsioon Aster Saksa vägede väljatõmbamiseks Mandri-Eestist. Samuti moodustati Narva rindelt taanduvate üksuste taandumist ja Tallinna ning Paldiski evakueerimist katma Narva rannakaitse ülema kindralleitnant Kurt Gerocki juhitud lahinggrupp. Selle koosseisu kuulus ka Tallinna sõjakomandandi lahinggrupp, millele allus Tallinna rannakaitses olnud maaväe 1002. rannakaitse suurtükidivisjon. Veel taandusid koos Gerocki lahingugrupiga viitseadmiral Theodor Burchardile allunud 530., 531. ja 532. meresuurtükiväedivisjon. 532. divisjon ja Tallinna piirkonnas olnud 530. divisjon hävitasid enne taandumist oma suurtükid. 22. septembril 1944 kell 8.45 (Saksa aja järgi) laaditi viimased Saksa üksused laevadele ja viimaste hulgas lahkus Tallinnast ka kindralleitnant Kurt Gerock koos Tallinna merekomandandiga ning võib öelda, et sellega olid tema lahinggrupi ülesanded täidetud.

Samal päeval vallutas Punaarmee Tallinna ja hõivas punalaevastiku dessandiga ka Aegna saare, mis oli tolleks hetkeks inimtühi. Järgmisel päeval hõivati Naissaar, mis oli samuti inimtühi – seal elanud naissaarlased põgenenud valdavalt esiisade maale Rootsi. Vaadates, kas ülapool rannakaitsepatareid tasusid ennast ära, siis võib öelda, et mitte, kuna Nõukogude Balti laevastiku pealveelaevad püsisid valdavalt Soome lahe idasopis kuni 1944. aasta septembrini.

Tallinna õhutõrje Saksa okupatsiooni ajal

Pärast Tallinna Saksa vägede kätte langemist 1941. aasta augustist ja kuni sama aasta lõpuni Tallinnale teadaolevalt punalennuvägi ühtegi õhurünnakut ei teinud, kuna idarinne oli Eestist kaugel. Samuti on teada, et pommitamise kartuses ilmusid juba sama aasta novembrist ajalehtedesse pimendamisteadaanded, mis olid vastavuses päikese tõusu ja loojangu aegadega ning seda tol ajal Eestis kehtinud Berliini aja järgi, mis on Eesti ajast üks tund tagapool. Tallinna õhutõrje eest vastutas Saksa merevägi ja alates 1941. aasta oktoobrist oli Tallinna õhukaitses Saksa mereväe 239. õhutõrjedivisjon, mis oli Eesti pealinnas kuni aprillini 1942. Lisaks toodi arvatavasti 1942. aasta alguses Tallinna õhukaitsesse ka mereväe 711. õhutõrjedivisjon ja see oli siin kuni 1944. aasta septembrini.

Teadaolevalt toimus esimene õhurünnak Tallinnale alles 13.–14. mail 1942 ja järgmine õhurünnak paar päeva hiljem 15.–16. mail. Järgmised õhurünnakud olid 7. juunil ning 5. ja 7. juulil 1942. Toetudes Tallinna Linna ehitusosakonna materjalidele, toimus arvestatavate kahjustustega õhurünnak 15.–16. septembril 1942. Tõsisemateks ja sagedasteks muutusid

õhurünnakud alles 1943. aastal.

Septembris 1943 kaitsesid Tallinna sadamat ja seda ümbritsevat õhuruumi 75 mm õhutõrjekahurid (16 tk), 37 mm õhutõrjekahurid (12 tk), 20 mm õhutõrjekahurid (20 tk) ja 12 õhutõrjekuulipildujat. Veel olid Tallinna õhuruumi valgustamiseks toodud G-60, G-150 ja G-200 tüüpi helgiheitjad (20 tk). Õhutõrjekahurid moodustasid neli rasket õhutõrjepatareid, ühe keskmise õhutõrjepatarei ja üheksa kerget õhutõrjepatareid ning paiknesid ringikujuliselt ümber Tallinna.

1943. aastal sagenesid punalennuväe õhurünnakud Tallinnale, kuna rinne hakkas tasapisi uuesti Eesti poole nihkuma. Saksa merevägi, kes Eesti pealinna õhukaitse eest vastutas, ei pidanud enam õhutõrjet piisavaks ja taotles olemasolevate õhutõrjekahurite asendamist suuremate ning moodsamate 88 mm või 105 mm õhutõrjekahuritega. Tallinna õhutõrjet tugevdati, aga ainult lühiajaliselt, näiteks 1943. aastal, kui Tallinna sadamas töötati Tallinna-Helsingi allveevõrgu materjalidega, toodi kaks õhutõrjepatareid olemasolevatele patareidele lisaks. Õhurünnakut Tallinnale oodati 1944. aasta 21. veebruaril, kuna samal päeval algas 214. jalaväediviisi üksuste vedu Tallinna kaudu Narva rindele. Sellest tulenevalt otsustas paar päeva varem, 17. veebruaril, Saksa 1. õhulaevastiku ülem, et 21. veebruariks tuuakse Tallinna õhutõrjele täienduseks kaks raudtee-õhutõrjepatareid ja Eesti pealinna õhukaitse eest hakkab vastutama 2. flakidiviis. Lisaks toodi Lasnamäe lennuvälja kaitseks üks kerge õhutõrjepatarei. 214. jalaväediviisi transport lõppes 24. veebruaril 1944 ja pärast seda viidi ära ka Tallinna õhukaitsesse lisaks toodud õhutõrjepatareid. Nõukogude lennuvägi üritas Tallinna pommitada ajavahemikus 21.–24. veebruar 1944, aga tulemusi ei saavutanud.

Vahetult enne märtsipommitamist (9. märts 1944) hakati Tallinna õhukaitset ka püsivalt tugevdama, nimelt toodi 28. veebruaril Lasnamäe õhutõrje tugevdamiseks kaks rasket ja üks kerge õhutõrjepatarei ning 3. märtsiks oli lahinguvalmis ka üks 88 mm õhutõrjekahuritega relvastatud patarei. Kokku oli enne märtsipommitamist Tallinnas üheksa 40 mm õhutõrjekahurit, 30 suurekaliibrilist õhutõrjekahurit (88 mm ja 75 mm) ja nendele lisandus 30 väiksema kaliibriga õhutõrjesuurtükki.

Saksa 238 mm kahuri jäänused Rohuneeme lähedal 1946. aastal.
ARHIIVIFOTO

Märtsipommitamine

1944. aasta 9. märtsi õhtul algas kell 19.28 Eesti aja järgi Nõukogude lennuväe õhurünnak Tallinnale, mis läks Eesti ajalukku märtsipommitamisena. Esimese rünnakulaines osales 240 Nõukogude lennuväe pommitajat ja samal ajal avasid õhutõrjekahurid tule 44 sihtmärgi pihta. Veel avas vaenlase lennukite pihta tule ka Lasnamäel basseerunud ööhävituslennukite juhtlaev Togo pardal olnud õhutõrjekahurid, laev ise oli rünnaku alguses Tallinna sadamast väljumas. Esimese õhurünnaku tagajärjel sai kannatada kaks 711. õhutõrjedivisjoni patareid. Lisaks lõppes esimese õhurünnaku ajal Tallinna paigutatud mereväe 617. õhutõrjedivisjon 88 mm õhutõrjepatareidel laskemoon ja seda täiendati Saksa mereväe ladudes oleva laskemoonaga, aga siinjuures on jäänud selgusetuks, kas laskemoon jõudis patareisse pärast esimese rünnakulaine lõppu või alles 10. märtsi hommikul.

Järgmine rünnakulaine algas juba 10. märtsil kell 1.07 ja kestis kella kolmeni hommikul. Selles rünnakulaines osales kõigest 60 pommitajat ja Tallinna kaitsnud õhutõrjekahurid suutsid tule avada kõigest kaheksa sihtmärgi pihta. Saksa õhutõrjel sai märtsipommitamise ajal, vigastada kaks õhutõrjekahurit ning ühe patarei tulejuhtimisseadmed. Nõukogude lennuvägi kaotas Saksa õhutõrjekahurite tules kaheksa lennukit ja Lasnamäe lennuväljal paiknenud 4. ööhävitajate salk Saksa 100. ööhävituslennuväe rügemendist, mis koosnes 13 Ju-88 c-6 tüüpi hävituslennukitest, tulistasid 9.–10. märtsi ööl alla 18 vastase lennukit. Nõukogude poole ametlikke andmete järgi kaotasid nad kõigest viis lennukit. Lisaks olevat ööhävitajate salk kaotanud ise ühe lennuki. 17. märtsil 1944 koostatud raporti järgi hukkus märtsipommitamises 757 inimest ja tänaseks on nimeliselt teada 554 hukkunut. Pommitamise tagajärjel hävis ja sai kannatada 5073 hoonet.

Lennuväe abiteenistuse poisid

Pärast märtsipommitamist toodi Lasnamäele üks 105 mm õhutõrjekahuritega relvastatud patarei ja mitu 88 mm patareid. Samuti on alates 1944. aastast Lasnamäe lennuväljaga seotud osa lennuväe abiteenistusse kutsutud eesti noormehi, nimelt paigutati 30. juunil 1944 esimesed vabatahtlikult lennuväe abiteenistusse astunud noormehed (kokku 680 noort) Kosel asunud Vabaõhukooli ruumidesse ning jaotati nelja kompaniisse. 4. juulil algas neil riviõpe ja juba järgmisel päeval jagati neile välja vormirõivad. Neli päeva pärast riviõppe algust saadeti 2. ja 4. kompanii Kiviõlisse, 3. kompanii Püssi asulasse ja 1. kompanii Lasnamäe lennuväljale.

Lasnamäele saabunud lennuväe abiteenistuse poisid jagati väikeste rühmadena sealsete õhutõrjeüksuste vahel ära ja nad ööbisid õhutõrjekahurite ligidal kergetes vineermajades või pooleldi maasse kaevatud punkrites. Nende ligidal tehti neile ka väljaõpet. Lisaks saadeti osa lennuväepoisse lennuvälja töökodadesse. 18. septembril 1944, kui Saksa vägede väljatõmbumine Mandri-Eestist oli käimas, anti Lasnamäel asunud õhutõrjeüksustes teeninud lennuväe abiteenistuslastele teada, et neid tahetakse Saksamaale viia, aga juba samal ööl hakkas osa abiteenistuslasi väeosast põgenema, kuna nemad Saksamaale mineku mõttega nõus ei olnud. Ülejäänud, kes kohale jäid, olevat hakanud kontakti otsima admiral Pitka löögiüksusega. Väeosast põgenemisjuhtumite tagajärjel tugevdasid sakslased kohale jäänud eestlaste üle valvet ja sakslaste suhtumine eestlastesse muutus ka märgatavalt vaenlikumaks.

Lisaks on teda ka üks deserteerumisjuhtum, kus kuus lennuväe abiteenistuslast deserteerusid Lasnamäel asunud õhutõrjeväeosast ja nad püüti sakslaste poolt kinni ning lasti kohapeal maha. Teise versiooni kohaselt deserteerusid nad Koselt, kuid toodi hiljem kinnipüütult Lasnamäele, kus nad maha lasti. Lasnamäele allesjäänud lennuväeabilised viidi 20. septembri pärastlõunal valve all Tallinna sadamasse laevale Minden, millega nad Saksamaale toimetati.

Nõukogude lennuväe viimased õhurünnakud Tallinnale

Päev enne Punaarmee jõudmist Tallinna, 1944. aasta 21. septembri pärastlõunal, toimus ka Nõukogude lennuväe üks viimaseid õhurünnakuid Tallinnale. Selle ajal ründasid Tallinna sadamat kolme kaardiväe ründelennukite polgu (nr 7, 8 ja 35) lennukid. Saksa õhutõrje suutis selle rünnaku ajal alla tulistada kolm Il-2 tüüpi ründelennukit: üks kukkus sadama piirkonnas otse merre ja kaks lennukit tegid hädamaandumise Aegnast 10–15 km idas. Sama päeva õhtul kell 22 tabas linna veel üks õhurünnak, mis jäi viimaseks Nõukogude lennuväe õhurünnakuks Tallinnale, enne selle vallutamist Punaarmee poolt. Rünnaku tulemusena tekkisid kesklinnas mõned väiksemad tulekahjud, mõneks ajaks kadus ka elektrivool, mis aeglustas 18. septembril ametisse astunud Otto Tiefi juhitud Eesti Vabariigi Valitsuse deklaratsiooni trükkimist, kuid tänase päevani on lahtine, kas seda suudetigi üldse lõpuni trükkida, aga ilmselt pärast õhurünnakut enam ei suudetud.

Soome üksused Naissaarel ja Aegnal ning Nõmmel

Üks huvitav aspekt, millele ajalookirjanduses väga palju tähelepanu ei ole pööratud, on Soome üksused Naissaarel ja Aegnal ning Tallinna külje all Nõmmel. Nagu teada, olid Saksamaa ja Soome Teise maailmasõja ajal omavahel liitlased. 27. mail 1942 tuli Helsingist laevaga Hohenhörn Naissaare põhjaotsa soomlaste merevaatlus- ja mõõtepost, mille meeskonnas oli 16 meest (meeskonna ülemaks oli Roald Gros) ja nad kuulusid 44. raadio- ja õhuvaatluskompaniisse ehk nn Salovaara üksusesse, kuna üksuse ülemaks oli leitnant Eerik Ilmari Salovaara. Sarnaste ülesannetega 13-liikmeline meeskond saadeti ka Aegnale. Üksuse staap asus Tallinnas ja ametlikult moodustati soomlaste raadio-ja õhuvaatluskompanii alles 19. detsembril 1942. Tänaseks päevaks on kõige rohkem teada soomlaste tegevus Naissaarel, kuna seda on kõige rohkem uuritud, kuid soomlaste tegevus Aegnal vajaks põhjalikumat uurimistööd Soome arhiivides.

Elu Naissaarel on nooremseersant Harry Rebert Rae oma mälestustes kirjeldanud järgmiselt: *„Kohe meie (soomlaste) saabumise järel maikuus 1942 ehitasime omale vanadest barakijäänustest majutuskoha saare põhjamajaka naabrusesse. Elu saarel kulges mõnusalt, kaunis loodus, liivarand ja meri võimaldasid sõdurpoistel nautida kõiki rannamõnusid. Omavahelised suhted sakslastega olid soojad ja ka abi anti mõlemapoolselt. Soomlaste eeliseks loeti nende rootsi keele oskust. See võimaldas kohalike elanikega väga hästi suhelda ja nii saadigi rannarahvalt Saksa sõdalastega võrreldes märksa paremaid toiduaineid. Meenuvad saare elanike ja sakslastega ühiselt veedetud jaanipäevad ning kiriku külastused – ühesõnaga, elu siin kulges nii tavalisel kombel, nagu sõjatingimustes üldse võimalik saab*

Soomlaste merevaatlus- ja mõõtepost Naissaare põhjaotsas.
FOTO: SA-KUVA

olla. Soomlaste valvekorra päevadel aidati soovijail üle Läänemere Rootsi sõjapakku põgeneda."

Lisaks sõjapõgenike aitamisele tegeles üks seal teeninud nooremseersant, Herbert Liljeberg, ka salakaubaveoga, milleks oli seebikivi. Esimese seebikivi laadungi (200 kg) tellis Liljeberg Naissaarele Soomest koos raadioseadmetega. Seebikivi kokkuostjaks siinpool Soome lahte olevat olnud keegi Tallinnas Müürivahe tänaval elanud proua Sepp. Lisaks toimetas ühel korral Liljebergi vend Eino, kes teenis samuti Soome sõjaväes, aga oli puhkusel, kaluripaadiga Helsingist Naissaarele 1500 kg seebikivi, mis koos Herbertiga Tallinnasse proua Sepa kätte viidi. Tallinnas olles tegi proua Sepp ettepaneku, et tagasiteel Soome võtaksid nad kaasa ka mõned inimesed. Oktoobris 1943 oli Sepal nimekiri 33 inimesest, kes tuli Soome toimetada. Siinjuures tuleb märkida, et Herbert Liljeberg võttis üleviimise eest ka tasu, mis oli iga inimese pealt 1500 Saksa marka. V*õrdluseks*: kuupalk 1943. aasta sügisel oli 50–200 Saksa marka. Miks üleviimistasu oli niivõrd suur, on seletatav sellega, et mustal turul oli toonase Saksa marga kurss madal.

Nende põgenike hulgas oli ka endise riigivanema Jaan Tõnissoni abikaasa Hildegard Tõnisson koos 11-aastase pojapoja Tõnis Tõnissoniga.

Naissaarel paiknenud soomlaste merevaatlus- ja mõõteposti meeskonnas oli 16 meest, fotol (vasakul) meeskonna ülem Roald Gros.
FOTO: SA-KUVA

1942. aasta suvel lõpul rajas Soome mereväeluure siia raadioluurejaama ja see ühendati Soome mereväestaabi võrguga. Jaam paiknes Nõmmel endises Eesti armee kopsutuberkuloosisanatooriumis (praeguse aadressiga Kivimäe 27). Lisaks tegutses samas hoones Saksa mereväe suur raadiojaam MNO *(Marine Nachrichten Offizer).* Soome raadiojaama ülemaks oli Per-Olaf Ekman.

24. augustil 1944 andis Soome mereväestaap korralduse hakata ette valmistama Soome üksuste evakueerimist Eestist, kuna Soomel oli plaanis sõjast väljuda. Kuus päeva hiljem anti Naissaarel paiknenud Soome sõduritele käsk evakueerimiseks, kuna Soomel oli plaanis sõjast väljuda. Käsu kohaselt tuli eelkõige hoolitseda meeskonna jõudmise eest Soome, varustust eriti oluliseks ei peetud.

Soomlaste ära toomiseks varuti kaks laeva: eskordilaev 763 ja puksiir Tursas. 4. septembril 1944 hakkas kehtima vaherahu Soome ja Nõukogude Liidu vahel. Naissaarel olnud Soome sõjaväelased interneeriti, aga neil lubati rahulikult Soome tagasi minna. Lisaks lõpetas Nõmmel endises Eesti armee kopsutuberkuloosisanatooriumis paiknenud soomlaste raadiojaam tegevuse ja enne lahkumist põletas raadiojaama ülem Enkman maja keldris ära jaama salajased dokumendid, koodid ja jaama sidepäeviku, kus olid venelaste avatud raadioteated.

4. septembril 1944 jõudsid soomlaste laevad Tallinna sadamasse ja võtsid peale sealsed Soome sõdurid, ohvitserid ja ametnikud. Järgmisel päeval lahkusid laevad Tallinnast ja eskortlaev 763 sõitis Naissaarele ning võttis sealt peale mõõtejaama meeskonna ja varustuse. Evakueerimise ajal viisid Soome sõdurid Soome ka kaks eestlannat: Hilda Rae (neiupõlvenimega Säinas) ja Hilda Steni (neiupõlvenimega Allikas), kes olid Soome sõduritega abiellunud, aga ei olnud veel väljasõiduluba kätte saanud. Ettevaatusabinõuna peideti nad soomlaste staabis Tallinnas kastidesse, millele kirjutati: „*Vorsicht! Radioapparate"* (Ettevaatust! Raadioaparaadid) ja need kastid toimetati sadamasse ning laaditi laevale. Kui soomlaste laevad olid Tallinnast lahkunud ja nad jõudsid rahvusvahelistesse vetz lubati eestlannadel laeva tekile tulla ja lõpuks jõuti õnnelikult 5. septembril kell 23.00 Helsingi Katajanokka sadamasse.

Vahetult pärast sõda 1946. aasta augustis käis Herbert Liljeberg veel ühe korra Eestis oma eestlannast pruuti Alice Kikajoont ära toomas, mis tal ka õnnestus. Ta ehitas selle tarbeks võimalikult kerge ja väikese paadi, et Nõukogude piirivalvele mitte silma jääda. Pärast retke õnnestumist Herbert Liljeberg ja Alice Kikajoon 22. septembril 1946 Soomes abiellusid. K&E

Eduard Selge – olin vangilaagris „sakslasena"

Eesti Vabariigi algusajal sündinud noore andeka Eesti noormehe helge tuleviku väljavaated katkesid sõjasündmuste keerises. Pärast väljaõppelaagreid, sõjakatsumusi ja vangilaagrite vintsutusi jõudis Eduard lõpuks vabale maale Austraaliasse.

EDUARD SELGE

ELULUGU ON ESMAKORDSELT AVALDATUD KOGUMIKUS „EESTLASTE PÕGENEMINE LÄÄNDE TEISE MAAILMASÕJA AJAL" TARTU 2009.

FOTOD ERAKOGUST

Eduard Selge

- Sündinud 2.03.1919 Siberis Kiahtas
- Tartu Õpetajate Seminar, Hugo Treffneri Gümnaasium, Tallinna Tehnikaülikool
- Lahkus Eestist: 22.09.1944
- Asukohamaad: Saksamaa, Austraalia
- Üliõpilasorganisatsioon: korp! Leola

Kõige esimene mälestus Tartust on arvatavasti puusilla põlemine, Eesti kroonika järgi juhtus see 22. juunil 1923. Ma pidin siis olema natukene vanem kui neli aastat vana. Samal aastal oli suur uputus novembrikuus, mis on ka mul meeles sellepärast, et me elasime Emajõe ääres ja meil õues ulatus vesi peaaegu usteni. Keegi vist viis mind süstaga sõitma nii-ütelda tänava peale, mis oli kõik vee all.

Siis tuli eelkooliaeg ja ma käisin lasteaias Vallikraavi tänaval, kus tänapäeval on uus silmakliiniku hoone. Seal pandi lapsed jõulude ajal tegema jõuluetendust lava peal ja mulle pandi inglitiivad selga. Mulle ei meeldinud see absoluutselt. 1926. aasta septembris astusin õpetajate seminari algkooli, kuhu ei võetud kõiki vastu. Lapsed pidid tegema n-ö IQ-testi ja mul on meeles, kuidas näidati geomeetrilisi vigureid, mida pidi meeles pidama ja joonistama, kas sa olid jätnud meelde või mitte. Ka lugema pidi, aga õnneks ma sel ajal juba mõistsin lugeda. 1 + 2 on 3 või 2 + 2 on 4, seda ma teadsin.

Kool asus Laial tänaval, majas number 28, kohe korp! Vironia konvendihoone kõrval. Kui tudengitel oli mingi olemine, siis me vahtisime üle paksu kivimüüri, et mida põnevat seal juhtus. Seminari algkool oli segakool, klassis oli umbes viis-kuus tütarlast kahekümne poisi kohta.

Kui me sõbraga piki Laia tänavat koolist koju jõe poole tulime ja kui kevadel jää oli sulanud ning vesi voolas rentslites, siis me panime tuletikud sinna ujuma ja jälgisime, kuidas nad pärivoolu liikusid. Talvel lõigati Emajõe peal jääd ja veeti seda hobustega õlletehastesse. Botaanikaaias oli tollal alati talvel uisutee, seal mängis orkester ja sai uisutamas käidud. 1931 lendas Heliose lõhkeainetehas õhku, nii et meil koolis kõik aknaruudud värisesid. Edasi õppima läksin Hugo Treffneri gümnaasiumi. Ma ei mäleta, st sinna oleks sisseastumiseksameid vaja olnud, küllap mul olid piisavalt head hinded. No, kooliaeg oli nagu kooliaeg ikka, teed oma vigureid ja rumalusi.

Suviti käisime suvitamas ja see sai alguse sellest, et õel avastati kopsus plekk ja soovitati minna kuskile niisugusesse kohta, kus on liivane ja männimetsad. Esimesel aastal olime Peedul ja teised aastad kuni sõja alguseni kogu aeg Elvas. Seal sai ujumas käidud, kala püüdmas ja

võrkpalli mängimas. 1930. aastad olid üldse väga head aastad Eestile, kui kõik see Pätsi valitsuse aeg oli ja hakati pühitsema võidupüha. Asutati noorkotkaste liikumine, tuli astuda selle liikmeks.

1937 oli meie abituurium. Oli viimane kooliaasta ja eksamid tulid viies aines: eesti keel muidugi, matemaatika, ladina keel, ajalugu ja, uskuge või mitte, usuõpetus. Viimane aine oli rohkem naljategemine, sest kõik said usuõpetuse eest viie. Ma ei ole suur jutumees ja eesti keele eksami ma tegin grammatiliselt hästi, aga kirjandusega läksin rappa. Ma ei teadnud, mis on mis stiil, ja ma sain suure hädaga läbi tänu sellele, et mu aastahinded olid küllaltki head. Ma lõpetasin gümnaasiumi nii-ütelda klassi ülemises otsas, aga paremate hulgas ma olin kõige viimane.

Perekond Selge 1920. aastate suvel Elvas suvitamas. Fotol Eduard Tartu õpetajate seminari vormimütsis. Vasakul õde Leida, onu Johannes Tolm, ema ja isa.

Tõmbas rohkem tehnikaalade poole

Järgmine aste oli muidugi ülikool. Ma olin matemaatikas ja füüsikas tugevam ning mind huvitas rohkem tehnikaülikool. Tallinnas oli varem küll tehnikum, aga ülikool asutati ametlikult 1936. Vastu võeti 100 õpilast ja sisseastumiseks tuli teha eksam kolmel alal: eesti keel, matemaatika ja füüsika. Ma tulin Treffneri gümnaasiumist, mis oli ju humanitaargümnaasium, ja minna säält üle tehnikaülikooli, kus enamik kandidaate olid Tallinna tehnikumi õpilased, kellel oli väga tugev alus matemaatikas ja füüsikas, polnud niisama kerge. Tänu eesti keelele ma pääsesin sinna, see oli mul kõige parem hinne. Matrikulatsiooni numbrite järgi ma pidin olema paremusjärjekorras kaheksakümne üheksas.

Muidugi, esimene aasta oli raske, sest palju arvutusi tuli teha lükatiga. Seda ei olnud me koolis üldse kasutanud. Ma lükkasin tihti eksameid edasi ja mitte just väga edukate tagajärgedega – õpinguraamatus enamik olid kas „väga hea" või „kolm". Mul sellist fotograafilist mälu ei ole ja pidin ikka kõik enam-vähem pähe tuupima.

> **Ma ei uskunud oma silmi, need nõndanimetatud soomusmasinad ei olnud muud midagi kui plekk-kast rataste peal.**
>
> — EDUARD SELGE —

Paljud elektriinsenerid olid korp! Leola vilistlased ja enamik selle ala üliõpilasi läks sinna korporatsiooni. No mind taheti küll kohe liikmeks saada, aga ma viivitasin selle asjaga. Lõpuks 1939. aastal nõustusin. Leola ei olnud nii väga range korporatsioon võrreldes Tartu korporatsioonidega. Mu õemees oli Ugalas ja nemad tahtsid ka mind saada, aga ma otsustasin, et ma lähen ikkagi Leolasse, sest seal oli elu rebasel natuke kergem. Mul on meeles see, et kui värvid kevadel kätte anti, siis oli suur õllejoomine. Ma olin mitu päeva sellest haige. Nii haige, et minust ei saanud enam suurt alkoholi tarvitajat. Hiljem, eriti Austraalias, kus õllejoomine oli alati olnud väga populaarne, pole ma seda märjukest küll rohkem kui kümmekond liitrit joonud.

Kui Vene sõjavägi sisse tuli, siis olime Elvas, suvitasime raudteesilla juures Mahlamäel. Venelaste kolonn tuli Tartu-Elva maanteed mööda sisse. Ma sõitsin jalgrattaga sinna neid vaatama. Ma ei uskunud oma silmi, need nõndanimetatud soomusmasinad ei olnud muud midagi kui plekkkast rataste peal. Hiljem muidugi, kui mõni Vene ohvitser juhtus samal ajal bussis olema, siis teadsid seda kohe, sest tõkatilõhna oli buss täis. Säärsaapaid määriti kogu aeg tõkatiga.

Viimasel aastal enne sõja puhkemist tulin praktikumile Tartu elektrijaama ja tänu sellele ei võetud mind Vene sõjaväkke. Pidin käima küll sõjakomissariaadis venelaste juures, aga need andsid mulle aega edasi õppida. Tartu lahingute ajal lasti esmalt Kivisild õhku ja siis Vabadussild. Venelased põletasid Kalda tänava maha ja nii me jäime lõuna poole Emajõge. Kaotasime kodu, mitte midagi ei jäänud alles. Tartu lahingute

ajal elasime Kroonuaia tänaval. Linna pommitamise ajal viibisime tihti keldris. Kui lõpuks sakslased sisse tulid, võtsime oma kimpsud-kompsud ja kõndisime Tartust Elvasse.

Sõit Leningradi rindelõiku

Kui sõda algas, siis katkes õppetöö ülikoolis ajutiselt kuni järgmise aasta märtsikuuni. Oli väga külm talv, kui ma Tartust Tallinnasse sõitsin. Vaguneid ei köetud, rongis oli hirmus külm. Jätkus õppimine Tallinnas, aga aastal 1943 hakkasid sakslased mobiliseerima. Ma läksin tööle raudteele, et võib-olla see aitab hoiduda mobilisatsioonist, aga ikka võeti ära. Võimalusi oli kaks, kas minna tegevväkke ehk rindele või järelveo üksusesse ehk transporti. Ma valisin viimase. Esmalt viidi meid Kohilasse, kus toimus väljaõpe. Juunis läks lahti sõit rongiga Venemaa poole Leningradi rindelõiku. Babinskoje Lukasse jäime pidama. Seal pandi siis hobustega kraami vedama. Ma ei olnud eluilmas hobust puutunud ja kõndisin alati pika ringiga hobusest mööda, et midagi ei juhtuks. Hiljem osutus see ettevaatus õigustatuks, sest üks hobustest, poolpime mära, proovis kabjalöögiga mind mitu korda vigaseks lüüa. Esimesel päeval pidin kaks hobust korraga jooma viima. Ega hobused lollid ei ole, teadsid kohe, kellega neil tegemist on. Üks läks ühele poole, teine läks teisele poole ja mina jäin mõlemast hobusest ilma. Aga no kuidagi ikka sai hakkama. Kogu see asi Venemaal läks niimoodi, et meid viidi aina ühest kohast teise. Lõpuks hakati välja õpetama Eesti Leegioni mehi ja meid saadeti väljaõppele Ilmeni järve kanti.

Farafonovos tungisid venelased peale 1944. aasta jaanuaris ja meid pandi maanteed kaitsma. Me olime kraavis lume sees ja kaitsesime maanteed, kui venelased peale tungisid. Tuli välja, et meil igaühel oli võib-olla üldse viis kuni kümme padrunit ja kuulipilduja ei töötanud,

Eduard Eesti Vabariigi 27. aastapäeval Sloveenia pealinnas Ljubljanas, 24.02.1945.

sest nõel oli ära murdunud. Ühel öösel kõndisin võsastikus ja kuulsin, kui venelased klõbistasid oma katelokke. Hakkas sakslaste taganemine, kogu aeg ainult kõndisid lääne suunas ja samal ajal venelased tungisid peale ning lasksid tankitõrjerelvadega. Ma sain ka pihta ühe killuga, aga õnneks mul oli kolm-neli paari pükse jalas ja see kild kukkus kahe paari pükste vahelt viltsäärikusse.

> **Ma sain ka pihta ühe killuga, aga õnneks mul oli kolm-neli paari pükse jalas ja see kild kukkus kahe paari pükste vahelt viltsäärikusse.**
>
> — EDUARD SELGE —

Lõpuks hakkas minu taganemine raudteega Pihkva kanti. Seal viidi meid Tessovo külla, kus külavanem hakkas kõnet pidama. Me kuulasime ja ütlesin, et see vanamees on vist vintis. Järgmisena vunts ütles sulaselges eesti keeles, et kes ütles, et ma vintis olen. Ma pidin peaaegu maa alla vajuma. Ega ma ju teadnud, et seal nii palju eestlasi on.

Me tahtsime taganedes muidugi jõuda Pihkva kaudu Valka, aga vahepeal suunati meid ümber ja viidi Luugasse. Jõudsime sinna, kui venelased olid juba eeslinnades sees ja sakslased muudkui pakkisid ja valmistusid taganema. Me olime kolmekesi: mina, üks Venemaa eestlane ja üks Tartu poiss. Olime läinud oma sõjaväeosadest täitsa lahku, sest valitses hirmus segadus. Keegi ei teadnud, kes oli kus. Suundusime kindralstaapi endale päevamoona nõudma. Meie käest küsiti, kust me tuleme ja kes me oleme ja kus meie väeosad on. Ütlesime, et tahame oma väeosa kätte saada, aga ei tea, kus see on ja vajame sõidukäsku minekuks oma väeosade juurde Eestisse. Öeldi, et peame minema Vilniusse, sest kõik baltlased lähevad Vilniusse. Me ei tahtnud Vilniusse muidugi minna, vaid tahtsime hoopis koju minna. Juhuslikult sattus üks sakslasest kindral sel ajal samasse ruumi sisse astuma ja küsis, mis seal lahti on. Õnneks kindral ütles, et eestlased lähevad Narva, lätlased lähevad Riiga ja leedulased lähevad Kaunasesse. Me saimegi marsikäsu ja sõiduloa Narva sõiduks kätte.

Jõudsime Valka, kust helistasin koju, et olen Valgas ja tulen koju, valmistage kõik ette, sest ma olen üleni täiu täis. Neid täiu oli nii palju, et rongis sõites ei saanud üldse istuda ega magada. Vanemad tulid jaama vastu, viisid mind koju. Kõik riided sai ära põletatud ning tuline vannivesi tehtud. Saime ikka neist satikatest lahti.

Panen oma nime Eesti sõjaväkke kirja

Mis nüüd edasi teha? Tuli välja, et päev varem oli välja kuulutatud Eesti mobilisatsioon ja Tartus Suur-Turu tänaval oli kogunemiskoht, kuhu tuli minna registreerima. Kaalutlesin, mida teha. Ega ma Saksa sõjaväkke enam tagasi ei lähe, parem panen oma nime Eesti sõjaväkke kirja. Komisjoni esimees oli tuttav sõjaväelane, sain toidukaardid ja tunnistuse, et ma

olen registreeritud. See oli 1944. aasta veebruari alguses. Edasi elasin eraisikuna kuni uue kokkukutsumiseni.

Maikuul oli mobiliseeritute kokkukutsumine ja see lõpetas minu hea elu. Kogunemine oli Vanemuise teatris, säält saadeti järgmisel päeval Põltsamaale major Vase pataljoni. Meie kompanii majutati Põltsamaa lossi. Tegime õppust. Muidugi igaüks, kes tuli Venemaalt ja lasi ennast mobiliseerida, võis endale valida ükskõik millise aukraadi. Ma ei olnud väga auahne ja ütlesin, et olen ainult kapral. Põltsamaa lossis pandi mind välja õpetama noori ja samal ajal sain ka toitlustaja ameti.

Kui kompanii oli välja õpetatud, saadeti meid Peipsi rindele. Marssisime paar ööd ja päeva, nii et kannad villis. Kohale jõudes selgus, et osa meist viiakse autoga tagasi Põltsamaale. Pidime hakkama uusi mehi välja õpetama. Aga kõik jäi pooleli sellepärast, et venelased tungisid peale. Meil ei olnud absoluutselt aimu, kui kaugel venelased olid, aga ühel heal päeval öeldi, et me läheme Viljandisse. Sinna me kauaks ei jäänud, ühel hommikul kästi panna kõik oma kraam koorma peale. Hakkasime kahe hobusega liikuma Lõuna-Eestisse Läti piiri suunas. Läksime üle piiri 22. septembril. Teel oli sõjaväevoore ja vankritega põgenikke taludest. Pime öö tuli kätte juba ja me olime kuskil Lätimaal, mitte väga kaugel Eesti piirist. Ühes kohas sõitsime mööda ühest koormast, mille otsas istus ema paari lapse ja vanaemaga. Nad olid jäänud tee äärde seisma. Tuli välja, et neil oli midagi rakendiga viga ja keegi muidugi ei hoolinud sellest. Aga me olime enam-vähem viimased ja ma läksin vaatama, mis neil viga on. Sain nende rakendi lühikese ajaga ära parandada, aga selle aja sees oli meie voor juba läinud pimedusse ei tea kuhu. Me hakkasime järele sõitma. Jõudsime teelahkmele, üks tee läks paremale poole, teine vasakule. Kuhu minna? Ei tunne läti keelt ega näe pimedas silte. Õnne peale läksime vasakule poole ja õnneks tegin õige valiku. Jõudsime lõpuks põgenikevoorile järele. Hommikuks olime Riias, kus meid saadeti kuskile kasarmutesse puhkama ja samal hilisõhtul viidi meid Riia sadamas laeva pääle.

Eesti mehed 1948. aastal Heidelbergis Ameerika Töökompanii nr 8716 vormis. Eduard vasakult esimene.

Allohvitserikursustele Ljubljanasse

23. septembril jõudsime Gotenhafenisse (Gdynia) ja sealt saadeti meid ühte laagrisse. Järgmisel päeval selgus, et sadamasse oli jõudnud ka eestlasi laevadega. Mõned meist läksid vaatama, kas leiavad tuttavaid. Mina jäin laagrisse edasi. Hiljem selgus, et ka mu õe perekond ning isa ja ema olid samal ajal sinna jõudnud, millest mul ei olnud aimugi.

Kompanii saadeti edasi Ida-Preisimaale Prangenau külla. Seal oli hea elu, sakslased hoolitsesid meie eest hästi. Nädala või paari pärast läksime edasi Neuhammeri laagrisse, kus oli mitukümmend tuhat eestlast ja seal pidi hakatama väeosi ümber organiseerima. Ühel päeval saadeti üks grupp mehi, mina nende hulgas, laagrist välja tööle. Kui me tagasi tulime, siis selgus, et vahepeal oli käinud seal mingi komisjon ja kõigile põletati käe alla veregrupi märk. Eesti väeosad kuulusid kõik automaatselt SS-i alla. Me jäime seekord ilma, aga lubati järgmine kord märk peale panna. Aga nii kaugele ei jõutud, sest paar päeva hiljem tulid jällegi uued korraldused. Osa mehi võis minna Bad Tölzi sõjaväeohvitseride kursustele, teine osa aga õppima allohvitserideks ja need saadeti Jugoslaaviasse Ljubljanasse. Mina otsustasin viimase kasuks. Neuhammeri laagriga jätsime jumalaga oktoobrikuul.

Ljubljanas elasime eramajades. Meid oli kaks gruppi, üks oli kuulipildujate grupp ja teine granaadiheitjad. Kuulipildujate grupis oli väljaõpetajaks sakslane, SS-i mees ja meil granaadiheitjates oli kah SS-i mees, aga see oli poolleedulane. Nähtavasti ümberasumisega läinud Saksamaale, aga täitsa leedulane nime järgi. Meil oli väga hea vahekord. Elu seal oli väga hea. Meid hämmastas see, et kõik kohalikud elanikud sõid väga palju küüslauku. Kogu linn haises, majad haisesid küüslaugust. Kui trammi sisse astusid, siis oli õhk nii paks küüslaugust, et pidid nii-ütelda

vägisi ennast sisse suruma. Lihtsalt uskumatu, kui hirmus küüslauguhais võib olla.

Siis kevadel öeldi, et väljaõppel on lõpp, nüüd lähete rindele. Pandi rongi peale ja rong sõitis alguses aeglaselt, sest maa oli mägine. Osa mehi hüppas juba rongilt ära ja läksid väejooksu. Ma teadsin, et ühes külas oli mu vennanaine koos pojaga, vend ise teenis vabatahtlikuna rindel. Mõtlesin, et kui ma sellele külale lähemale jõuan, äkki ma saan ka rongi pealt maha hüpata. Aga juhtus nii, et ühel hetkel pandi rongile elektrivedurid ette ja sõit läks edasi sajakilomeetrise kiirusega. Ei olnud mingit väljavaadet enne, kui me jõudsime Pilsenisse Tšehhimaale. Sealt viidi meid edasi n-ö Tšehhi sõrmedesse, kus asuski rinne. Vaatamata sellele, et me väljaõppe poolest oleksime pidanud olema allohvitserid, pandi meid lihtsalt nagu harilikud sõdurid kaevikusse. Öösel kuulsime, kui Vene tankid muudkui ragisesid ja sõitsid, kuid pealetungi sel ööl ei toimunud. Järgmisel päeval jätsime rinde maha ja hakkasime taganema lõuna poole.

> **Paar päeva hiljem viidi Prahasse ühe staadioni peale, kus hakati välja skriinima neid, kellel olid märgid käe all – SS-mehed kadusid kõik ära, nad lasti vist maha.**
>
> — EDUARD SELGE —

Sõda on lõppenud, vangilaagris olen *sakslasena*

Järgmisel või ülejärgmisel õhtul nägime ühes metsas kolonel Alfons Rebast, kes autos püsti seistes teatas meile, et sõda on lõppenud. Ta soovitas igal ühel hakata omal jõul liikuma lääne poole, et saada üle Elbe jõe ameeriklaste juurde ja mitte langeda venelaste kätte. Hakkasime jalgsi koos Saksa sõduritega astuma, kuskil hüppasin isegi korra kahuritoru peale, sest ei jõudnud kogu aeg kõndida ka. See oli siiski päris riskantne ettevõte, kuna sealt oleks võinud libiseda ja kukkuda kahurirataste alla. Kuskil metsas tuli meile vastu grupp eraisikuid, need olid tšehhid. Tegid meiega saksa keeles juttu ja tahtsid kellaaega teada. Nii kui ma kella taskust võtsin, pisteti püstol vastu kõhtu ja öeldi: „*Davai ura!*". Ma andsin talle keti ka, nii jäin oma kellast ilma.

Päev või kaks hiljem olid venelased juba nii kaugel, et sõitsid meist veoautodega mööda. Kui sõjaväelased tulid, läksime võssa varjule. Aga lõpuks tulid tšehhid mängu ja need kogusid meid kokku ja viisid ühte suurde tallu ööbima. Pidi olema julgeolekukaalutlustel, aga see osutus valeks. Paar päeva hiljem viidi Prahasse ühe staadioni peale, kus hakati välja skriinima neid, kellel olid märgid käe all – SS-mehed kadusid kõik ära, nad lasti vist maha.

Edasi viid meid Zittau laagrisse, kus oli üle 30 000 vangi. Seal me olime nädal või kaks. Zittaust marssisime koos tuhandete kaasvangidega paari ööpäeva jooksul üle Saganisse, kuhu jõudsime 30. mail. Tegemist oli suure Saksa sõjaväe transportlaagriga. Meid pandi suurtesse angaaridesse, kus me magasime sinel külje all tsementpõranda peal kuude viisi. Igasugused jutud käisid ringi, räägiti Venemaale saatmisest. Samas väideti, et see on vale jutt. Seal registreeriti inimesi ja kuna mul oli saksa keel küllaltki selge, siis mõtlesin, et ma teen ennast sakslaseks. Nii ma olingi vangilaagris kogu aeg sakslasena.

Ühel päeval septembri lõpus pandi meid loomavagunitesse ja läkski sõit lahti. Läbi Poola loksutati meid mööda kõrvalteid, mitu nädalat sõitsime Poolast läbi, Brest-Litovskist viidi üle piiri. Nüüd olime kindlad, et viiakse Venemaale. Lõpuks jõudsime Kurski linna lähedale Rõžkovosse, mis oligi meie lõppjaam. Saime esimest korda vagunist välja ja jalad olid pikaajalisest lamamisest nõrgad nagu sült.

Ühel hommikul viidi grupp vange Kurski jaama, kus seisis rida suuri lahtiste ustega kaubavaguneid. Neisse viisid laiad puust plangud. Vagunite ees platsil oli suur kolme-nelja meetri kõrgune koonusekujuline soolahunnik. Meile anti kätte kotid ja labidad, kästi sool kokku kühveldada ja vagunisse kanda. Sellest ei tulnud midagi välja. Suure vaevaga said poolikud kotid küll selga upitatud, kuid jalad mööda planku neid vagunisse küll ei kandnud. Kohale ilmus kümmekond vene naist, kes pidid meie asemel kotte kandma ja said sellega väga hästi hakkama. Sool oli pikaajalisest seismisest kivistunud ja meil oli küllalt tegemist, et seda isegi kirkaga lahti raiuda ja kottidesse kühveldada.

Pärastlõunal aeti meid väiksemates gruppides samadesse vagunitesse. Vangide päralt oli vaguni üks ots. Teises otsas oli paljal põrandal soolahunnik ja selle kõrval lahtiselt muud kribu-krabu, peamiselt kirjutustarbed – mõned pliiatsid, sulepead, suled, vihikud ja ka biskviite. Vaguni keskel oli sõdur püssiga, kes valvas, et vangid sealt midagi ei varastaks. Saadetis oli mõeldud revolutsiooni aastapäeva puhul kingituseks kolhoosi koolile.

Sihtjaamast viidi vangid üle traataiaga piiratud laagrisse. Seal hakati otsima vabatahtlikke metsatöödele. Umbes 20-meheline grupp viidi rongiga Brjanskisse, kus meid paigutati pooleldi maa sisse ehitatud palkmajja. Seal olid narid magamiseks, suur laud ja isegi suur plekkahi, küttematerjalist puudus ei olnud. Kõrvalruumis oli köök, kus keedeti meile vedelat suppi. Valvuriteks olid erariides vene naised, mingit traataeda ei olnud, sest lumi oli põlvini ja kuhu sa sealt ikka põgened. Laagrist oli meile kaasa antud toidumoon, millest vangid peale kapsaste ja peetide mitte midagi ei saanud. Tegime metsas kergemaid töid ja elasime ainult lahjast vesisest supist mitu nädalat järjest. Kui toidumoonale täiendust toodi, saime suu-

reks üllatuseks esimest korda leiba, peaaegu pätsi vangi kohta. Peaaegu kõik sõid oma leiva korraga ära, mis maitses ülihea, vaatamata sellele, et oli vormis küpsetatud ja kvaliteedilt kesine. Venelased kurtsid, et vangid olid viletsad töölised. Alatoitlusest tekkis meil jalgadesse vesi. Sõrmega surudes jäi õige mitmeks minutiks sügav lohk vajutatud kohale. Vesi jalgades muutis seismise raskeks ja käimise vaevaliseks. Nähtavasti saadi meie olukorrast teada ja 13. jaanuaril 1946 viidi meid tagasi laagrisse. Tehti pealiskaudne arstlik ülevaatus ja enamik määrati töövõimetute rühma, mis tähendas laagris koristustöid ja abistamist köögis. Veebruari lõpus tehti uus arstlik ülevaatus. Mind saadeti Kurskisse, kus töötasime kolm nädalat peamiselt kohalikus tarbijateühistus. Seejärel viidi tagasi Rõžkovo laagrisse, kust käisime peamiselt koristustöödel. Näiteks lammutasime vana elektrijaama, puhastasime telliseid krohvist ja kandsime neid puust kanderaamiga hunnikusse. Nende töödega polnud lootustki saada õhtul hüvitust lisatoidu (leivaviilu) näol.

Oktoobris tekkis mul vistrikust põlve mädanik, mille velsker dreenis. Olin terviselt ka nii alla käinud, et mind saadeti kosumisele Kurski laatsaretti, kus magasime linadega voodis ja iga päev saime toiduks haneliha. See oli täielik vastand laagrile, kus olime maganud kahekordsetel laudadest naridel, sinel külje all. Ruumi magamiseks oli seal nii vähe, et olime sunnitud lamama külili. Kui üks meist tahtis end pöörata, siis pidi terve rida mehi seda tegema. Kurskis jäeti mind voodisse kuueks nädalaks, edasi töötasin haiglas sanitarina. Laagrisse tagasi viidi mind jaanuari alguses 1947. Olin seal töövõimetuna kuni 23. aprillini.

Edasi viidi meid rongiga Starõi Oskoli vangilaagrisse. Ligi kolm kuud töötasin paari teise sakslasest vangiga tühja vabriku katusel akende klaasimisel venelasest vanamehe käe all. Ta mäletas tsaariaega ja julges seda isegi kiita. Meisse suhtus ta väga hästi. Iga päev andis tehtud töö kohta nii soodsa raporti, et saime alati lisatoitu. Olime stahhaanovlased. See kulus marjaks, sest iga lisasuutäis aitas näljatunnet leevendada.

Eduard 14. juunil 1948 teel Austraaliasse transpordilaeval General Black.

Supiportsule hakkasid ilmuma õlitilgad

Vahepeal oli vangide olukord natukene paranenud, arvatavasti rahvusvahelise Punase Risti survel. Punase Risti esindajate tulekust saime aimu, kui supiportsule hakkasid ilmuma õlitilgad. Siis hakati magamiseks jagama õlekotte ja lubati saata koju postkaart, mille sisu tsenseeriti. Järgmises laagris saime isegi õhukese teki ja omaette koiku. Juhuslikult viidi isegi täisauna. Mõned vangidest töötasid juuksuritena. Talveks said vangid lausa vateeritud kuue ja püksid. Tegelikult meil oli läinud paremini kui paljudel teistel sõjavangidel juba sellega, et olime sattunud Ukraina piirkonda, kus meile ei antud raskemaid töid teha.

Starõi Oskolist viidi meid üle Jeletsi vangilaagrisse, kus käisime lisaks tulevasele akumulaatoritehasele tööl raudteejaamas. Vaherahu tingimustega oli Venemaal õigus viia Saksamaa tööstuste sisustust Venemaale. Osa seda sõjasaaki jõudis suurtel platvormvagunitel ka Jeletsisse. Nii pidime ühel päeval jääma kauemaks tööle, et just kohale jõudnud raskeid masinaid maha laadida. Ainukeseks abiks olid puukangid, mille abil saime kuidagi need rasked masinad vagunitelt kraavi tõugata. Need masinad ei läinud vist kunagi käiku ja sinna kraavi nad jäidki, see oli ainult mõttetu raiskamine. Venemaa sai niimoodi vanad, aegunud ja lõhutud seadmed, Saksamaa tööstus aga läks õitsele moodsa ning ajakohase tehnikaga.

Jeletsist viidi meid Orjoli, kus algasid eeltööd vangide vabastamiseks ja koju saatmiseks. Kogu Venemaal laagrites viibimise ajal toimus muuseas kaks võrdlemisi pealiskaudset küsitlust päritolu ja pere tollase asukoha kohta. Mina olin sõjavangis Ida-Preisimaalt pärit sakslasena, kelle kodu oli aga siis Ameerika tsoonis Bodensee ääres. Kaks korda oli vangilaagris nii-ütelda skriinimine. Esimest korda skriinis vist üks poolakas. Andsin oma andmed ja väeosa „ei mäletanud" üldse. Õnnestus auk pähe rääkida, sest ega temagi saksa keelt nii hästi ei mõistnud. Järgmine oli üks Vene sõjaväelane, kelle saksa keel oli veel hullem. Olin kindel, et tema ma saan ikka magama rääkida. Nii et sellest ei tekkinud mingit probleemi. Nii ma olingi Heinrich Schwartz – tavaline saksa nimi, neid võib olla Saksamaal mitukümmend tuhat. Kontrolliti aga põhjalikult, kas olid olnud SS-is, siis ei vabastatud. Mehi kahtlase armiga kaenla lähedal käevarre all kadus meie hulgast kogu aeg. Orjolis meid tööle enam ei sunnitud. Toiduks oli enamasti hirsipuder päevalilleseemneõliga. Kaalusin 47 kilo, võib-olla isegi kosusin seal paari kilo võrra.

Algas sõit vabadusse

7. detsembril 1947 viidi meid jaama ja lahtiste ustega vagunites algas sõit vabadusse. Vabastamise eel oli meid

varustatud uute rõivaste, jalatsite ja karvamütsiga – nägime välja kui päris venelased. Piirilinnas Brest-Litovskis peatusime neli päeva ja mõnelgi tekkis juba kahtlus, kas lastaksegi vabaks. Seekordne sõit läbi Poola oli otsem ning kiirem, viies Varssavi ja Poseni kaudu Saksamaa piirini. Frankfurt am Oderis olime juba täiesti vabad ja igaüks võis sõita, kuhu soovis. Oli 18. detsember 1947.

Frankfurt Gronenfeldest sõitsime üle Leipzigi Erfurti ja sealt edasi Bebrasse, mis asus juba Ameerika tsoonis. Sinna saabumisel toimus mingi küsitlus. Tunnistasin kohe üles, et ma ei ole sakslane ja soovisin minna Geislingeni, kus viibisid vanemad. Vahepeal oli laagrist lubatud koju kaarte saata ja mul oli nende aadress teada. Ameerika vastuluurel tekkis minu suhtes mingi kahtlus, mind viidi Ulmi ja pandi seal 24. detsembril ülekuulamisvanglasse, kus viibisin kuni 31. detsembrini. Võrreldes vangilaagriga oli elu vanglas mugav. Olin erakongis ja toit maitses lihtsalt jumalikult. Kätte jõudis vana-aastaõhtu ja mind kamandati kongist välja, et sul on vend siin. Vend oli tulnud koos major Madisega, kes töötas eestlaste nimel Punase Risti juures. Mind lasti kohe lahti. Kui jõudsin vana-aastaõhtul koju, siis toimus ema sünnipäeva tähistamine. Vend viis mind esmalt õe perekonna juurde, kus mind vanemate silme ette ilmumiseks n-ö korda tehti. Vanemate rõõm näha mitme aasta järel kadunud poega oli muidugi väga suur. Õhtul oli laud kaetud igasuguste toitudega, seal oli sealihapraad, viinapudel ja kõik. Nälginud inimesena ma ei oleks tohtinud nii palju süüa, aga võimatu oli kiusatusele vastu panna ja õnneks midagi ei juhtunud.

Vanemad elasid Geislingeni laagri ühes majas ja õe perekond elas teises majas, jäin esialgu nende juurde. Kohalik eesti ajaleht Vaba Sõna avaldas intervjuu minu vangipõlvest. Punase Risti kaudu sain endale ülikonnariide, millest üks Ulmi rätsep õmbles moodsa ülikonna. Ma mõtlesin jääda laagrisse edasi, aga kuna ma olin olnud Saksa sõjaväes, siis skriiniti mind välja ja ma ei tohtinud elada laagris. Oleksin pidanud minema Saksa riigi majandusse, sellest pääsemiseks oli võimalus minna töökompaniisse ameeriklaste juurde tööle.

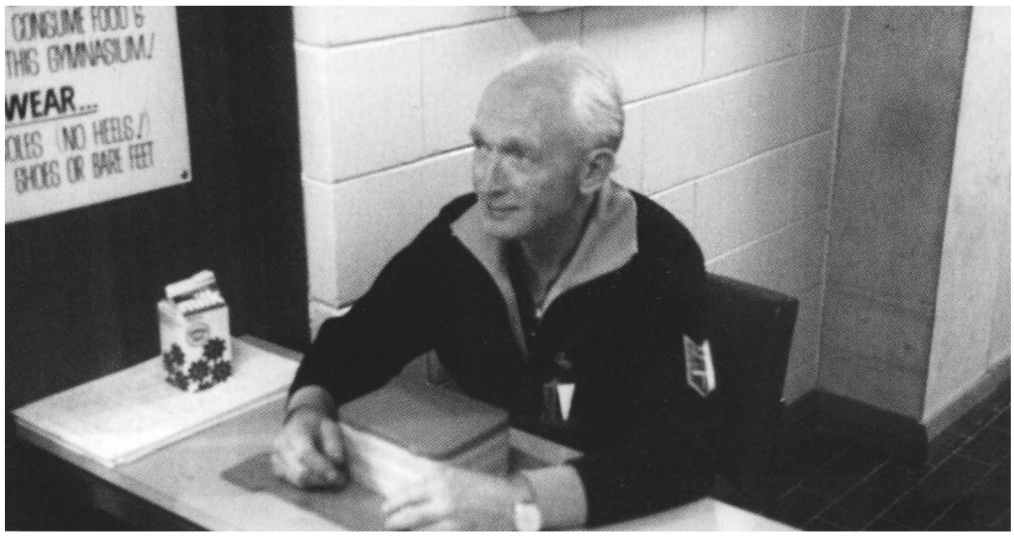

Eduard Adelaide'i Eesti Seltsi spordiringi „Estonia" laekurina müümas pääsmeid võrkpallivõistlustele EstoCup V, juuni 1983.

Eestlaste töökompanii asus tollal Mannheim-Käfertali kahurväekasarmutes. Elukutselt pidin olema klaassepp ja elektrik, aga inglise keele oskuse pärast määrati tööriistade lattu ja samal ajal ka tõlgiks. Mehed tegid kasarmutes parandustöid. Seal olid varem töötanud poolakad ja need olid väga halba tööd teinud. Näiteks veetorud ei olnud veetud nurgast nurka, vaid lae alt risti üle toa. Eestlased tegid seal tõesti head tööd ja märgati, et võrreldes poolakatega oli nagu öö ja päev. Sest ajast peale anti meile täielik vabadus, keegi ei tulnud enam kontrollima.

> **Meil oli mitu meeskonda ja naiskonda ning baltlaste vahel käisid reeglipärased võistlused. Iga-aastane suursündmus oli meil Estonia võrkpalliturniir.**
>
> — EDUARD SELGE —

Sõit uuele ja tundmatule kodumaale

Algas edasirändamine Saksamaalt, sest sealne majanduslik olukord oli üsna vilets ja mitmed maad olid hakanud põgenikke vastu võtma. Meil oli alguses kavatsus saada Ameerikasse, aga Ameerika tingimused olid raskemad. Sinna ei võetud vanemaid inimesi, kuid ema ja isa olid juba eakad ja neid ei tahetud nii kergesti Ameerikasse lasta, välja arvatud, kui sul oli sponsor olemas. Siis tuli võimalus Austraaliasse minna ja me otsustasime selle kasuks. Austraalia komisjon võttiski meid vastu. Asjaajamine kestis mitu kuud ja korduvalt tuli käia Ludwigsburgis ja Ettlingenis. Lõpuks 8. aprillil andis Austraalia konsul oma lõpliku heakskiidu.

Mõned päevad olime Ludwigsburgi läbikäigulaagris, kust meid viidi Itaaliasse Napolisse. Sealt pandi meid sõjaväe transportlaevale General Blac. Oli 29. mai 1948 ja algas meie sõit uuele ja tundmatule kodumaale. Sõitsime Napolist läbi Suessi kanali. Jõudsime Araabia merre, kus meid tabas torm ja inimesed olid kõik haiged. Mina olin tavaliselt iga tühja asja pärast merehaige, isegi autosõidust, aga imeli-

kul kombel ma sain sellest seekord peaaegu märkamatult üle.

23. juunil jõudsime Melbourne'i sadamasse. Järgmisel õhtul pandi meid rongi peale ja viidi Bonegilla läbikäigulaagrisse. See oli kesksuvi Eesti mõttes, aga esimene öö Austraalias oli kohutavalt külm. Õnneks olid kohvrid kaasas ja me saime talveriided selga panna. Aga seal oli inimesi, kes olid tulnud lühikeste pükstega ja peaaegu särgiväel, need külmetasid mis hirmus. Bonegilla laagris oli hommikul veeloikudel jääkirme peal. Seal elasime lainelisest plekist barakkides, perekonnad olid üksteisest eraldatud tekkidest vaheseintega. Ühistoitlustamine toimus köögibarakis ja lõunasöögiks saime iga päev oinaliha. Raha ei olnud pennigi.

Raudteele tööle

13. juuli tuli laagrisse Lõuna-Austraalia raudteekomisjoni esindus. Kes tahavad raudtee peale tööle minna? Mu õemees oli Eestis olnud raudteevalitsuses kaubaveo osakonna ülema abi. Panimegi end mõlemad raudtee peale kirja ja 17. juulil saabusime Adelaide'i, mis sai meie uueks elu- ja töökohaks. Hommikul algasid raudteejaama juures asuvas Railway Hostelis kursused tutvumiseks kohaliku raudteesüsteemiga ja vajalike teadmiste saamiseks, mis kestsid umbes kolm kuud. Kursuste ajal oli palk kuus naela ja viis šillingit nädalas. Õemees sai esialgu manööverdaja ameti, mina kütjaks auruveduritele. 24. oktoobril määrati mind kütja kohusetäitjaks, millega algas tegelikult minu uus elukutse – teenistus kohalikel kauba- ja reisirongidel ning pikamaarongidel. Kavatsus oli töötada raudteel ainult kaks aastat, mis oli sundtööaeg, pärast seda võisid mujale minna. Aga ma jäingi raudteele, kuna mulle sobis vahetustega töö. Alustasin kütjana ja varsti olin juba vedurijuht. Raudteel töötasin 29 aastat kuni pensionile minekuni.

Kui me raudtee peale tööle tulime, siis pandi meid raudtee maa-alale telkidesse elama. Me tahtsime telkidest ära saada. Saime koos õemehega ühe eratoa. Õhtul tuli õde meile külla, et vaadata, kuidas meil elu on. Perenaine nägi seda ja pidi minestusse langema, et temal nii aus maja, aga nüüd käivad meestel „naised" külas. No tema teadis, et me oleme üksikud inimesed. Visatigi meid järgmine päev korterist välja ja läksime tagasi telkidesse. Olukord oli võimatu. Ema ja õe perekond elasid Woodside'i laagris, mis asus Adelaide'ist peaaegu viiskümmend kilomeetrit eemal. Oli selge, et midagi peab ette võtma ja me otsustasime maja osta.

Juba jaanuaris 1950 elasime oma majas. Muidugi obligatsioonid olid peal, mis tulid kiiresti ära maksta, aga meil oli kolm töötavat inimest ja me saime sellega hakkama. Olgugi, et see oli rohkem kui ühe inimese nädala palk, mis me pidime ära maksma, kuid üle hulga sai hakkama.

Sporditegevus ühendas Austraalia eestlasi

Alguses oli liiga palju tööd ja muret, ma ei saanud eestlaste tegevusest suurt osa võtta. Töö oli ebareeglipärane, tihti tuli nädalalõpul töötada ja vahel nädalate viisi Adelaide'ist ära olla. Kui esimene Eesti Maja osteti Kent Towni, siis ei võtnud ma sealsest tegevusest osa. Aga kui hakati maja vahetama ja läks majaostuks Põhja-Adelaide'is Jeffcott Streetil, hakkasin ka ringi sõitma ja müüma maja osatähti.

Siis ma hakkasin tegelema spordiga ja võrkpalli mängima. Riigi poolt saime spordiseltsina toetust. Eesti Maja õuele tegime võrkpalliplatsi. Meil oli mitu meeskonda ja naiskonda ning baltlaste vahel käisid reeglipärased võistlused. Iga-aastane suursündmus oli meil Estonia võrkpalliturniir. Spordiseltsi „Estonia" meeskond, eriti aga naiskond oli palju aastaid kohalik meister. Vist isegi Austraalia meister mõnel üksikul korral.

Eestis käisin esimest korda 1994. aastal laulupeol. Väga palju sai ringi reisitud autoga. Kodumaa ilusad metsad on erakordsed. Austraalias ma ei ole kunagi julgenud rahuliku südamega maha istuda ja mõnuleda. Eestis me läksime Saaremaale, kus mere ääres selili maas oli nii hea ja rahulik olla, et pidin peaaegu magama jääma – kui usaldusväärne ikkagi on kodumaa pind. K&E

Eduard Saaremaa kodurannas turvaliselt pikutamas.

Rein Areni lugu

REIN AREN / ARHIIVIFOTO

I VAATUS

GITIS-est väljaviskamine

Noor ja andekas Rein Aren jõudis GITIS-e teatrikoolis lõpetada vaid kaks esimest kursust. Kolmandaks õppeaastaks jõudis ta Moskvasse haiguse tõttu alles septembri lõpus, mida peeti rangeks distsipliinirikkumiseks. GITIS-e Eesti Stuudio komsomolikomitee otsusega heideti Rein Aren koolist välja. Ka hiljem Eestis ei jätnud pealekaebajad teda rahule. Süüdistuste kohaselt oli Aren valanud KUKU klubis oma viha välja kõikide kommunistide ja partei peale. Nõukogude korra vastase Rein Areni üle toimus draamateatri saalis avalik kohtuistung.

LEMBIT ANTON,

„Eluteatri näitelaval. II vaatus" Lühendatud.

Eessõna

Kui ma hakkasin kirjutama seda kirjatükki, siis otsustasin kontrollida mõningaid fakte, mis seotud Rein Areni väljaviskamisega GITIS-est (Anatoli Lunatšarski nimeline Riiklik Teatrikunstiinstituut Moskvas – *toim.*).

Tahtsin tutvuda GITIS-e Eesti Stuudio komsomolikomitee protokollidega (komsomolid protokollisid kõik oma koosolekud ja paigutasid need ühtsesse kausta). GITIS-e Eesti Stuudio 1948.–1953. aasta kirjalikud materjalid ja dokumendid on üle antud Teatri- ja Muusikamuuseumile Müürivahe tänaval. Protokollikaust on muuseumis olemas, aga sellest on välja rebitud lehed, millele on protokollitud Rein Areni väljaviskamise lugu. Kes seda tegid? Kindlasti need, kes selle kuritöö korda saatsid. Et protokollitud materjali edaspidi nende vastu kasutada ei saaks.

Kes olid eriti huvitatud protokollilehtede väljakiskumisest? Kindlasti need, kes selle inetu loo algatasid. Peareżissöörid olid Kaljo Kiisk ja

Vello Rummo. Kaasabilised olid T. Kask, V. Kiple, E. Puudist, E. Abel ja B. Drui.

Kuid kus tegijaid, seal nägijaid ja teisitimõtlejaid. Oli karta, et Rein Areni lugu mätsitakse kinni ja salastatakse. Et kuritöö ei jääks saladuseks, protokollisin mina selle sündmuse mitteametlikult kohe pärast Areni väljaviskamist GITIS-e ühiselamus 1952. aasta septembris. Kirjutasin selle loo üksikasjalikult üles ja… siin see on.

Tagasi aastasse 1952

Kõik tulid enam-vähem õigel ajal GITIS-esse kohale. Ainuke, kes hilines, oli Rein Aren. Tema tuli septembri lõpul. Näitemängu tegemise tunnid oli häiritud, sest ikkagi üks tegelane puudus. Eriti andis see tunda Shakespeare'i „Mida soovite?" proovide puhul, kus Rein mängis peaosa Orsinot. Kui Rein saabus, kargasid kõik komsomolid nagu kaarnakari talle kallale, et miks õigel ajal kohale ei tulnud, kus sa olid, mis tegid, takistasid hilinemisega meie õppetööd.

Rein ütles, et oli haige, käis arstide juures ja kosutas end Tartus vanemate juures.

Rein oli tõepoolest haige. Tal olid kopsud haiged. Rein Aren oli endine hokimängija, mängis aastaid ENSV koondises. Rein Aren oli mitmekordne ENSV meister. Ta oli Eesti koondises kõige parem uisutaja ja kõige kiirem sõidumees. Rein valdas kõiki mänguelemente ja tundis hästi mängu tehnikat ja taktikat. Tookordne NSV Liidu meistermeeskond Spartak kutsus Rein Arenit endale väravavahiks. Kuid Rein Aren külmetas ja haigestus. Ta kopsud pandi õhu alla, oli isegi oht, et võib tulla tuberkuloos.

See, et Rein oli kopsudega juba aastaid hädas olnud ja ravis neid, ei tähendanud meie komsomolidele midagi. Peamine oli see, et Rein hilines ja rikkus sellega distsipliini. See oli süü. Tegelikku olukorda ei arvestatud, inimlikkust ei olnud siin kübetki, nõuti ainult korra täitmist, bürokraatlikku kuulekust.

Komsomolisekretär oli siis Kaljo Kiisk. Tema aktiivsel eestvedamisel aeti kohe kokku komsomolikoosolek ja tehti lühidalt: „Rein Aren instituudist välja!". Et otsusele veel suuremat kaalu ja tähtsust anda, aeti kokku kogu Eesti GITIS-e stuudio pere. Komsomolid tahtsid, et nende otsusega ühineks kogu Eesti Stuudio. Kõik stuudiolased ei olnud komsomolid. Ei olnud näiteks Jaansoo, Orav, Simmermann, Aruoja ja mina.

> **Kui Rein saabus, kargasid kõik komsomolid nagu kaarnakari talle kallale, et miks sa õigel ajal kohale ei tulnud.**

Komsomolid otsustasid Areni välja heita

Kursuse vanem Vello Rummo kutsus kõik kokku ja koosolek peeti ühes tühjas auditooriumis.

Koosolek oli äge ja vihane, eriti vihaseid kõnesid pidasid väljaviskajad. Kõige aktiivsemalt esinesid Kiisk, Kask, Rummo, Kiple, Sepre, Bluumer, Puudist, Kromanov, Drui, Käsi, Hermann ja Abel. Mingit kompromisslahendust ei pakutud.

Rein oli ise ka koosolekul, temalt ei küsitud midagi. Kiisk, Kask ja Rummo juhatasid vägesid, andsid suuna ja tooni. Lõpuks küsiti igaühe arvamust.

Mina ütlesin, et mina ei ole selle poolt, et Rein välja visata. Peame ikka arvestama ka Reinu tervisliku seisukorraga. Kerge on otsustada, et viskame välja, aga sellega me otsustame ju inimese saatuse üle. Mida ta oma pooliku haridusega tegema hakkab?

Ütlesin, et peame arvestama ka sellega, mis saab meie repertuaarist, mida me praegu õpime, kes Reinu eest rolle mängima hakkab? Kes hakkab mängima Orsinot? Meil ei ole ju stuudios teist Orsinot. Seega langeks „Mida soovite?" repertuaarist välja.

Ütlesin, et Rein on meie kõige andekam poiss, me ei tohi teda välja heita. Mina ei ole selle poolt, et Rein välja heidetakse. Ka Simmermann, Orgulas, Orav, Ever, Karask ja Jaansoo ei olnud selle poolt, et Rein välja visata. Kuid komsomolid eesotsas Kiisa, Rummo, Kase, Bluumeri, Sepre, Kiple, Puudisti, Hermanni, Kromanovi, Drui ja Abeliga langetasid siiski otsuse Rein välja heita.

Järgmisel päeval oli GITIS-e suures saalis stuudio juhataja professor I. Sudakovi tund.

Sudakov lavastas M. Gorki „Barbarid". Ta tuli alati saali heatujuliselt, optimistlikult häälestatult. Sudakovil oli kombeks enne, kui ta alustas tunniga, küsida, mis on uudist. Kuidas elate, millega tegelete, kuidas on õppeedukus, majanduslik olukord jne. Ta oli huvitatud kõigest, mis sündis stuudio sisemises elus.

Kursuse vanem Vello Rummo tõusis püsti. Rummo oli valitud kursuse vanemaks Jaanus Orgulase asemele, sest komsomolid leidsid, et Orgulas ei olnud küllalt printsipiaalne.

Rummo tegi nüüd professor Sudakovile teatavaks, millise otsuse nemad on vastu võtnud Rein Areni kohta. Ta tegi seda talle nii omase uhkustamise ja tähtsustamisega, et näete, professor, mis meie ikka oskame ja võime teha.

Sudakov ei saanud või sai sellest otsusest aru, kuid jäi suuril imestunud

silmil Rummole otsa vahtima. Tekkis pikk paus.

Pika pausi järel küsis Sudakov:

„Mida te otsustasite? Mis otsuse te vastu võtsite?"

„Rein Aren rikkus distsipliini ja me otsustasime ta stuudiost välja heita," kordas Rummo irooniliselt.

Paus.

Sudakov vaatas üksisilmi Rummo irooniliselt naeratavasse näkku. Sudakovil oli selline nägu, et ta ei uskunud oma silmi ega uskunud ka oma kõrvu.

Siin toimus midagi uskumatut, enneolematut. Ka niisugune paljukogenud ja paljunäinud mees nagu Sudakov ei leidnud sõnu!

„Kes on need meie, kes otsustasid Rein Areni GITIS-est välja heita?"

„Kogu meie GITIS-e Eesti Stuudio," teatas Rummo uhkelt.

„Kas kõik olid selle poolt?" küsis Sudakov.

„Ei, mõned olid ka vastu."

„Kes vastu olid?"

„Anton, Simmermann, Karask, Jaansoo, Orav… kuid nemad ei ole komsomolid. Komsomolid otsustasid Rein Areni välja heita. See oli komsomolikomitee otsus!"

Sudakov nõjatus küünarnukkidega lauale ja vaatas üksisilmi Rummole otsa. Siis pööras ta pilgu ja vaatas järgemööda kõik oma õpilased üle.

„Mu kallid lapsed, mõtelge hästi järele, mida te teete! Mõtelge, kas see samm, mida te niimoodi astute, on õige! Te otsustate siin praegu oma kaasõpilase saatuse ja te otsustate ka Eesti Stuudio saatuse. Rein on teie kaasõpilane ja ta on väga tarvilik ka meie diplomilavastustes. Kellega me teda asendame? Ärge tehke seda otsust nii kergekäeliselt, mõtelge hästi järele, olge inimesed! Ärge olge hundid, ärge olge murdjad! Mina ei ole teie praeguse otsusega nõus. Mõtelge, arutage, pidage omavahel nõu ja järgmisel tunnil, kui kokku saame… millal on järgmine tund?"

„Kolme päeva pärast," hõikas keegi.

„Hästi, siis kolme päeva pärast arutame seda küsimust edasi. Teeme väikese vaheaja, siis alustame proovidega."

Sudakov lahkus saalist ja läks kohe rektoraati, et seda küsimust juhtkonnaga arutada.

Mul on kõrini teiesuguste sigatsemisest

Järgmisel päeval ajasid komsomolid jälle koosoleku kokku, esinesid veelgi vihasemalt ja nõudsid ikka Reinu väljaviskamist. Sudakovi nõuanne ei lugenud neile midagi, kuigi nad igal pool toonitasid ikka Sudakov ja Sudakov, aga nüüd, kui oli vaja Sudakovi nõuandega arvestada, siis vaadati temast mööda, nagu polekski teda olemas. Nüüd püüdsid nad ka meid, kes me väljaviskamise vastu olime, oma usku pöörata. Aga meie jäime enda juurde ja kordasime sama, mis olime juba öelnud.

Kiisk ja Rummo panid otsuse hääletusele. Häälteenamus langes väljaviskamise kasuks. Nüüd tõusis Endel Simmermann ja ütles vihaselt:

GITIS-e Eesti Stuudio kursuse vanem ja komsomolikomitee liige näitleja Vello Rummo, A. Burmini osatäitjana Simonovi näidendis „Noormees meie linnast," 1953. ARHIIVIFOTO

GITIS-e Eesti Stuudio komsomolisekretär, näitleja Kaljo Kiisk. ARHIIVIFOTO

„Kas te olete inimesed või kiskjad? Mõtelge, mis te teete! Te ajate külmavereliselt oma kaasõpilase koolist minema. See ei ole inimeste tegu. Nii teevad karjapoisid. Nii teevad poisikesed. See siin ei ole lasteaed, see on siin kuulus instituut. Käituge ka selle instituudi vääriliselt. Ma sõitsin Eestist siia õppima, ma mõtlesin, et siin õpivad ka korralikud, eestlastele väärilised inimesed, aga nagu ma näen, on siia kogunenud nadikaelte jõuk, alatute inimeste bande. Mina niisuguste kaabakatega koos enam ei õpi. Mulle on kõrini teiesuguste sigatsemisest. Mina teie liivakastimänge enam kaasa ei mängi. Kui te juba siin õppides ei ole inimesed, siis ma kahtlen, kas teist ka edaspidi inimesed saavad. Mul on piinlik, et niisugune aferistide kamp on siia GITIS-esse kogunenud. Mina lähen siit ära!"

Simmermann võttis oma portfelli ja väljus auditooriumist. Kõik jäid talle jahmunult järele vaatama. See oli kõikidele komsomolidele tulnud nii ootamatult, et nad ei osanud lausuda musta ega valget. Simmermanni

sõnavõtt oli ka nii äge ja spontaanne, et jahmatas nad paigale. Nad nagu ei mõistnudki, mis siin toimus. Alles siis, kui Endel oli läinud, said nad oma kõnevõime tagasi.

Endel Simmermann läks ühiselamusse. Võttis sealt oma kohvri,

GITIS-e Eesti Stuudio komsomoliaktivist, näitleja ja lavastaja Tõnis Kask ohvitseri osatäitjana Simonovi näidendis „Noormees meie linnast," 1953.
ARHIIVIFOTO

pakkis asjad, läks raudteejaama, ostis pileti ja sõitis tagasi koju – Eestimaale.

Ka mina tahtsin püsti karata, et koos Endel Simmermanniga sellest ebameeldivast vastikust kambast põgeneda. Ma oleksin pidanud püsti tõusma ja lahkuma, kuid ma olin sunnitud siin edasi istuma ja oma soovi maha matma, sest mul ei olnud tagavarateed. Ma ei saanud Eestisse tagasi minna, sest seal ootas mind ees KGB. Seal oleks võidud mind arreteerida, aga siin olin ka Moskva kaitse all. Ja selle tõttu pidin ma selle mõru pilli alla neelama ja välja kannatama kõik lollused, mida need komsomolikutsikad välja mõtlesid ja ette võtsid.

Mulle oli arusaamatu, kuidas võisid minu kooliõed ja -vennad olla nii jõhkrad, julmad ja toored oma koolivenna vastu. Rein oli ju ometi nii tagasihoidlik, heasüdamlik ja tore poiss kõikide vastu. Ja nüüd järsku muutusid nad kiskjateks. Kadedus, et Rein oli andekam meist kõikidest, tegi nad kiskjateks. Ja nüüd ma alles taipasin, kui tühiste ja kesiste inimestega on mul tegemist, kellega ma siin koos õpin. Nüüd ma hakkasin nägema kõiki oma kaasõpilasi teises valguses. Enne konflikti Reinuga ei osanud ma nagu mõista kõike, aga väljaviskamise fakt paljastas kõik, kiskus alasti.

Järgmisel päeval oli näitlejameisterlikkuse tund. Sudakov tuli hoogsalt, istus lava taha ja küsis kohe:

„Noh, kuidas te otsustasite?"

Vello Rummo tõusis püsti, viril naeratus näol, ja ütles iriseva tooniga: „Me jäime oma otsuse juurde."

„Kas te olite omavahel veel kord koos ja pidasite nõu?"

„Jah, olime koos ja otsustasime, et Rein Aren peab instituudist lahkuma," teadustas Rummo.

Tekkis pikk paus.

Sudakov vaatas kõiki õpilasi. Tema pilgus oli suur hämmeldus ja küsimus. Ta laskus pikkamööda küünarnukkidega lauale.

„Mu kallid lapsed! Ärge tehke seda. Mõtelge veel kord põhjalikult järele, enne kui te seda teete. Kuidas te vaatate Reinule silma, kui temaga ükskord kohtute? Kas teil siis häbi ja piinlik ei ole? Aga te kohtute temaga, te kohtute temaga laval, kuidas te laval talle silma vaatate? Silm on hinge peegel, kuidas te julgete talle silma vaadata, kui teate, et olete tema ees süüdi? Ma palun teid, mina, kui teie stuudio juht, ma palun teid! Rein on andekas. Ta on kõige andekam teie hulgas. Ja teie olete talle kadedad, et teie nii andekad ei ole. Te tahate talle kätte maksta selle eest, et ta on andekas. Ande tapmisega ei muutu te veel ise andekaks. Rein läheb siit Eestisse, teda võtab vastu iga Eesti teater juba sellepärast, et tal on Moskva lõhn küljes, ta on ikkagi käinud GITIS-es, mis sest, et pole lõpetanud. Ja ta võetakse igasse teatrisse sellepärast, et ta on andekas, temast tuleb rahvanäitleja. Ma ei tea öelda, kas teie kõik lõpetate GITIS-e, kas te saate diplomi ja kas teid teatritesse võetakse, aga Rein võetakse igasse teatrisse ka ilma diplomita, sest ta on andekas ja see ongi tema diplom.

Jälle tõusis see kuivik Vello Rummo, viril naeratus näol, ja teatas: „Me oleme nii otsustanud ja me jääme ka oma otsuste juurde!"

Sudakov vaikis.

Ta vajus laua taga kössi. Silmavaade tuhmus. Kui ta siis silmad tõstis ja üle kõikide pilgu heitis, siis oli selles suur, suur pettumus.

Jälgisin teda kõrvalt ja mulle tundus, nagu oleks midagi murdunud või katkenud selles tugevas mehejuurikas. Väsinult tõusis ta ja ütles:

„Teeme vaheaja."

Ta läks jälle rektoraati, seal kõneldi kaua. Kui ta tagasi tuli ja proovi alustas, oli see kuiv, ilmetu, tujutu. Ma panin tähele, kuidas ta neid pealekaebajaid edaspidi alati erilise pilguga jälgis. Ka mina leidsin ennast tihti mõtisklemast selle üle, kas minu kooliõed-vennad olid juba sündimisest saadik sellised elajalikud, jõhkrad ja

> **„Kiisk ja Rummo panid otsuse hääletusele. Häälteenamus langes Reinu väljaviskamise kasuks."**

toored, või oli vene kommunistlik partei ja komsomoliorganisatsioon nad sellisteks tigedateks, tooresteks tõbrasteks kujundanud. Väliselt olid nad kõik toredad inimesed, käitusid viisakalt, riietusid korralikult, õppisid normaalselt. Kuid selle välise korralikkuse, isegi soliidsuse all oli peidus alatu, toores ja jõhker nadikael.

Kas ma pean ennast Moskva jõkke uputama?

Rein Aren ei taibanud esialgu selle löögi suurust, millega komsomolid teda lõid. See löök oli aga nii tugev, et paiskas Reinu elurattalt maha ja lõi tasakaalust välja. Kuni siiani pöörles tema eluratas ühes rütmis GITIS-e ja Eesti Stuudioga, aga nüüd visati ta sellest kollektiivist välja ja jäeti üksi. Ta oli harjunud kollektiiviga koos tegutsema, tema eest hoolitses instituut. Aga nüüd oli ta ootamatult üksi. Ta ei teadnud, mida teha, kuidas üksi edasi elada.

Rein tuli Tartust ja tahtis õppida GITIS-es. Oli jäänud veel üks aasta, viimane aasta õppida, et siis minna tööle teatrisse. Aga nüüd on tal õppimine äkitselt katkestatud. Talle ei jäänud enam võimalust lõpetada instituut ja saada diplom, mis näitaks, et ta oleks lõpetanud GITIS-e. Haridustee jäi pooleli!

Kõik komsomolid suhtusid temasse kui rahvavaenlasesse ja võtsid teda kui riiklikku kurjategijat. Temast vaadati mööda, ta oli neile õhk. Keegi ei võtnud enam tema teregi vastu. Ühiselamus keegi enam ei rääkinud temaga. Ta oli kui võõras ja nad kõik hoidsid eemale kui pidalitõbisest. Rein oli komsomolide jaoks kui tühi koht. Ei mingisugust inimlikkust ega kaastunnet, ainult jõhker toorutsemine. Kaasõpilaste järsk muutus rabas teda. Rein ei uskunud, et see kõik on tõsi. Ta mõtles, et see on vaid üks halb unenägu, mis pea lõpeb ja kõik on jälle endiselt hea ja ilus. Läks mitu päeva, enne kui ta lõplikult taipas, milles on asi, millise fakti ees ta tegelikult seisab.

> **Kõik komsomolid suhtusid Reinu kui rahvavaenlasesse ja võtsid teda kui riiklikku kurjategijat.**

Rein Aren Tallinna Kinostuudios 1955 valminud filmis „Jahid merel".
ARHIIVIFOTO

Siis tabas teda ränk masendus.

Ma kartsin, et nüüd võib temaga juhtuda suur õnnetus! Rein oli väga emotsionaalne, hingeline poiss, võttis asja südamesse. Ma kartsin, et ta võib endaga midagi teha. Kas hüppab Moskva jõkke või poob end üles!

Püüdsin jälgida tema tegevusi, et vältida suurt õnnetust. Mul ei olnud seda raske teha, sest me olime olnud kogu aeg Reinuga heas läbisaamises. Olime head koolikaaslased ja head sõbrad. Meil oli palju ühiseid huvisid, käisime tihti koos spordivõistlustel, etendustel ja näitustel. Nüüd liikusin märkamatult tema läheduses ja otsisin võimalusi, mida saaksime teha ühiselt! Teda ei tohtinud nüüd üksinda nukrutsema jätta. Olin kõigeks valmis, ka kõige halvemaks.

Veel samal õhtul, kui ta instituudist välja visati, kutsusin ta teatrisse. Parajasti oli Majakovski teatris välja tulnud uus lavastus „Aristokraadid". Kutsusin Reinu seda vaatama, ta tuli. Vaatasime etenduse ära, siis jalutasime pargis ja arutasime ja analüüsisime seda pikalt.

Enne kui ühiselamus magama heitsime, leppisime kokku, et läheme järgmisel päeval kunstinäitusele.

Järgmisel hommikul, kui kõik läksid poliitloenguid kuulama, läksime meie Reinuga Maneeži kunstinäitust vaatama.

Olime terve päeva kunstinäitusel ja saime seal kõigest vabalt ja segamatult rääkida. Arutasime ka pikemalt ja põhjalikumalt väljaviskamise lugu.

„Ma ei tea, mida teha või kuidas edasi elada," ohkas Rein, kui istusime näituse puhvetisse jalgu puhkama. „Kas ma pean ennast üles pooma või Moskva jõkke uputama?"

„Jäta niisugune rumal jutt," katkestasin järsult Reinu mõtiskluse.

„Aga mind visati ju instituudist välja, mis mul enam muud üle jääb, kui endale ots peale teha," jätkas sügavas pessimismis vaevlev Rein.

„Aga sa arvesta, kes sind välja viskasid. Mitte ametlik ja autoriteetne GITIS-e direktsioon, vaid kadedad ja andetud komsomolid. Sa vilista nende peale, sülita nende sigaduste peale!"

„Ma võin küll vilistada ja sülitada, aga nemad on ju need, kes mind GITIS-est välja viskasid."

„Kui komsomolide lollustega

arvestada, siis peaksid paljud ennast üles pooma."

„Kuhu ma nüüd lähen?" esitas Rein endale ise küsimuse. „Koju ma minna ei saa. Mis ma seal ütlen, et visati välja? Mul on piinlik koju minna. Mis mu ema ja isa ütlevad, kui kuulevad, et mind instituudist välja visati? Ma ei julge ennast sellises olukorras oma vanematele näidata. Mul on häbi! Ja ma valmistan ka oma kodustele häbi! Häbistan oma ema ja isa."

Rein vaikis hulk aega ja jätkas siis vaikselt: „Ja mida mõtlevad kõik minu tuttavad? Ma ei julge oma nägu Tartus näidatagi. Kõik teavad, et ma õpin Moskvas – GITIS-es –, aga nüüd järsku visati välja. Mille eest, küsitakse. Kardan, et hakkan jooma," ütles Rein. „Kas minu organism suudab vastu panna sellele psühholoogilisele krahhile, järsule muutusele, sellele hingelisele krahhile?"

Ja mida ütleb professor Starkopf, kes soovitas mul teatrikooli astuda? Ma õppisin tema juures Pallases skulptuuri ja ta soovitas mul astuda teatrikooli. Professor Starkopf arvas, et minust on teatris rohkem kasu kui skulptuuris. Kuidas ma ütlen nüüd talle, mind visati teatrikoolist välja. Ta küsib kindlasti, et mille eest? Ma ei saa siiamaani aru, mille eest mind GITIS-est välja visati. Keegi ei usu, kui räägin, et mind visati GITIS-est välja hilinemise eest. Kõik arvavad, et küllap ma mingisuguse sigaduse ikka tegin, kas varastasin, kaklesin või kes teab, mida veel. Ja mida arvavad minust Vanemuise teatri näitlejad, kui kuulevad, et mind visati GITIS-est välja. Ma olin enne Moskvasse õppima asumist Vanemuise ooperikoori laulja. Ma olen nüüd lindprii! Mis ma siis nüüd tegema hakkan? Ma ei oskagi midagi teha, mul ei ole elukutset. Teatrisse ka veel minna ei saa, olen küll neli aastat teatritegemist õppinud, aga ma ei ole lõpetanud, mul ei ole diplomit. Mul on poolik haridus. Ükski teater ei võta mind tööle sellise pooliku haridusega."

Mul on piinlik koju minna. Mis mu ema ja isa ütlevad, kui kuulevad, et mind instituudist välja visati?

„Küllap võetakse," julgustasin Reinu. „Sul on Moskva lõhn küljes, nagu ütles professor Sudakov. Igas Eesti teatris on sinusugust noort meest tarvis."

„Aga mul pole diplomit!"

„Sa ise oled see diplom. Eesti teatrites mängib enamik näitlejaid ilma diplomita ja eriharidusetа. Kõik nad on isehakanud, seltsimajadest ja klubidest välja kasvanud. Kõik nad mängivad ja keegi ei küsi, kas neil on diplom taskus. On vaja ainult annet ja tahtmist. Annet on sul ülearugi. Sul on annet, et igas Eesti teatris läbi lüüa. Nüüd on vaja näidata vaid tahet. On vaja tahta näitlejaks saada! Nüüd tuleb sul unustada GITIS, saata need komsomolid, kus kurat ja minna teatrisse. Kui meie aasta pärast GITIS-e lõpetame ja Eestisse tuleme, siis sina, Rein, oled seal juba näitleja."

Ja Rein hakkas endamisi arutama:

„Tartu Vanemuisesse ma ei julge minna, aga võin ju proovida Pärnu või Viljandi teatritesse."

„Aga miks mitte Tallinna Draamateatrisse?"

„Oh, see on minu jaoks liiga kõrge lend," lõi Rein käega.

„Ei ole kõrge," vaidlesin vastu, „see on sinu jaoks just õige koht. Sinu koht ei ole provintsis, vaid just Tallinna Draamateatris. Mind võid sa selles küsimuses usaldada ja siin ma võin anda sulle head nõu. Tallinna Draamateatris on hetkel järgmine olukord: 1948. aastal likvideeriti Estonia teatris draamatrupp ja liideti Draamateatriga. Estoniast tehti muusikaline ooperi-, opereti- ja balletiteater. Estoniast tulid Draamateatrisse üle H. Laur, A. Eskola, A. Lauter, R. Nuude, R. Tarmo, A. Üksip, A. Randviir, K. Karm, A. Talvi, K. Välbe, H. Viisimaa. Nüüd on Draamateatris koos kaks väga head näitetruppi väga heade näitlejatega. Draamateatris on koos eesti teatrinäitlejate eliit. Seal on nüüd kõigi aegade kõige andekam teatrikoosseis. See trupp on nagu Eesti koondis. Kuid nende hulgas ei ole noori. Meeste keskmine vanus on umbes 50 aastat. Draamateatrisse on vaja noori mehi! Sina, Rein, oled noor ja sinusugust noort annet on sinna just vaja ja sina sobid sellesse näiteseltskonda suurepäraselt. Paki kohe asjad ja sõida kohe Tallinna Draamateatrisse!"

„Aga…"

„Ei mingeid agasid. Lähme, pakime kohvri ja sõidad!"

„Kas sa ikka arvad, et mind sinna võetakse?"

„Ma olen kindel, et võetakse. Sul on ju Moskva GITIS-e lõhn küljes."

Saatsin Reinu raudteejaama ja aitasin tal kohvreid tassida. Rein ostis pileti Moskva–Tallinna rongile ja sõitis vastu tundmatule tulevikule.

Jätsime hüvasti.

Soovisin talle edu ja kordamineku, lehvitasin kaugenevale rongile järele.

–

Rein oli noor ja andekas, just sellist tüüpi oli trupile parajasti vaja ja ta võeti Tallinna Draamateatrisse avasüli vastu. Talle anti kohe mängida palju häid ja huvitavaid rolle. Ta mängis kohe Vargamäe Indrekut ja veidi hiljem Peer Gynti. Varsti avastas Rein Aren ka kino ja televisiooni.. Ta mängis väga edukalt Eesti, Vene ja välismaa filmides.

II VAATUS

Toimumispaik **KUKU klubi** 1950-ndad

Kunstnike hinnangul oli Kuku klubi kõige parem viinavõtmise koht Tallinnas. Siin oli mugav, sest kõik tundsid kõiki. Käidi ühest lauast teise, aeti juttu, räägiti anekdoote, lauldi, mängiti klaverit, tantsiti. Ka malemäng käis kogu aeg. Raha peale mäng oli keelatud, aga mängiti klaasi konjaki peale. Kui vahest oli kõvasti võetud, siis käis ka elav mõttevahetus üle saali.

Ühel õhtul, kui tuju oli kõrges sfääris, tuli klubisse Rein Aren ja hakkas kohe kommuniste kiruma. Kuulutas avalikult, et kõik kommunistid on alatud kaabakad ja kõrilõikajad. Kommunistide hulgas ei ole ühtegi ausat inimest, kõik on aferistid ja karjeristid. Kui ta üldise loengu kommunistide valelikkusest ja kommunistliku partei kuritegelikust olemusest oli ära pidanud, siis muutus ta konkreetseks ja võttis ükshaaval ette iga kommunistliku partei liikme, kes siis Kukus parasjagu istus, ja ütles talle, mida ta temast arvas. Teda püüti takistada, kuid Rein tõstis häält ja jätkas veelgi aktiivsemalt:

„No näiteks võtame sind Stepanov. Sa oled tore mees, muusikamees, dirigent. Aga sina, Aleksei Stepanov, oled andetu inimene ja väga andetu dirigent. Aga sa tahad väga dirigeerida. Et saada Filharmooniasse dirigendiks, selleks pugesid sa parteisse. Võeti vastu ja partei upitas su dirigendipulti ja sa dirigeerid, aga sa dirigeerid andetult.

Või sina, Kaarel Toom. Sa oled andetu näitleja, aga sa astusid parteisse, lootsid, et partei annab sulle annet juurde. Ei andnud. Isegi partei ei päästnud sind, sa jäid ikka sama andetuks. Sind aeti ka Draamateatrist andetuse pärast minema, aeti välja. Isegi sinu parteilastest sõbrad ei suutnud sind sinu andetuse pärast päästa. Aga partei kaudu sa pugesid raadiosse, hakkasid seal kuuldemängu tegema. Teed allapoole keskmist, mitte andekalt, sest sulle ei ole selleks annet antud, aga sa ei leppinud ainult kuuldemängude lavastamisega, sa tahad ka raadios lugeda, sest sellega võib silma paista. Aga siin paistab sinu andetus eriti välja. Nüüd hakkasid ka veel lastele muinasjutte lugema, aga sa teed lugemisel lastele kolli häält. Sa hirmutad sellega lapsi. Lootsid, et partei annab sulle ilusa hääle. Partei andis sulle küll töökoha, kuid mitte annet ega ilusat häält. Mine ära selle koha pealt, las sinna tuleb noor andekas parteitu, kes teeb seda tööd sinust tuhat korda paremini. Ära hoia kohta kinni, see ei ole sinu koht. Aga näe, partei ja keskkomitee hoiavad ühe andetu totaka selle koha peal ega lase sinna tööle saada seda, kes sellele kohale sobib.

Aga sinuga, Valdeko, minul on hoopis teine jutt. Sina, Valdeko Ratassepp, ei ole parteilane, aga sa oled nuhk. Sa nuhid isegi parteilaste järele ja parteilased kardavad sind. See on ju kõige alatum amet, mis maailmas üldse on. Sa oled hea näitleja, aga alatu nuhk. Paljud parteilased käivad ka siin, Kukus, joomas ja lõbutsemas, aga sina, Valdeko, sina tuled siia iga päev tööle, tuled inimeste järele nuhkima, peale passima ja kuulama, mida räägitakse või öeldakse. Kui keegi midagi ütleb, siis sina kannad selle ette oma ülemustele, sinna julgeoleku majja. Sa saad selle eest ju raha. Mille eest sa siin iga päev jood? Näitleja palk seda sulle ei luba, aga sul on siin iga päev konjak ees ja nägu õline. Homme sa kannad ette, et mina siin täna kritiseerisin parteid. Ütle, palju sa täna minu pealt teenid? Palju sa saad selle eest rublades, mis ma siin täna ütlesin partei kohta?"

Üle Kuku käis rõkkav naer. Kõik teadsid, et Valdeko Ratassepp on julgeoleku nuhk, aga keegi polnud talle seda otse näkku öelnud. Et Rein Aren seda täna tegi, see pakkus kõigile heameelt ja rahuldust, sest Rein väljendas sellega kõigi ühist mõtet.

Ratassepp niheles oma konjakiklaasi taga, näost punane. Ei tea, kas tal oli piinlik või oli isegi veel uhke selle üle, et sai olla nuhk!

„Sina, Hugo, oled üks hea ja aus inimene. Sina, Hugo Laur, oled meie teatri kõige andekam näitleja. Sinust peavad kõik lugu. Rahvas armastab sind. Ka mina austan sind ja tõmban

mütsi maha sinu ande ees. Aga sa, Hugo, oled ka meie teatri üks õnnetumaid näitlejaid, sa langesid alatute kommunistide ohvriks. Kommunistid tegid sinust ühe oma ohvritalle. Teatri kommunistidel oli vaja oma ridu suurendada. Siis nad otsustasid, et võtavad partei liikmeks teatri kõige andekama näitleja. Siis on hea kõikjal kelkida: näete, isegi Hugo Laur on parteilane. Nad tegid sulle ettepaneku parteisse astumiseks, aga sina keeldusid kategooriliselt.

Aga siis need teatri kommunistliku partei jüngrid tegid sinuga väga alatu triki. Nad teadsid, et sa oled ka hea napsumees. Korraldasid ühe toreda peo koos kõva viinavõtmisega. Hugo joodeti täis ja siis parajal ajal pisteti parteisse astumise avaldus lauale ja Hugo kirjutas alla. Hugo ei mäletanud, et oleks alla kirjutanud parteisse astumiseks. Viinavõtmise juures räägiti kogu aeg, et Hugole on vaja suuremat korterit. Hugol oli ühetoaline korter, tal oli mitu tuhat raamatut, oli vaja suuremat korterit, et need väga paljud unikaalsed raamatud saaks ära paigutada. Kogu õhtu räägiti, et on vaja kirjutada avaldus korteri saamiseks ja Hugo kirjutaski nagu korteri saamise avaldusele alla. Ühel päeval kutsuti

Eesti Laskurkorpuse ridades politrukina silma paistnud Hardi Tiidus 1974. aastal.

FOTO: JAAN KÜNNAP / VIKIPEEDIA

> **Ausate inimeste kannatuste ja elude arvel korjasid sina endale kuulsust, aukraade, ordeneid ja medaleid rinda.**

Hugo Laur koosolekule ja seal kõik parteilased võtsid tema parteisse astumise hurraaga vastu. Hugo oli imestunud ega saanud millestki aru, aga siis näidati talle avaldust, millel oli tema allkiri.

Aga Hugo, sina ära tee väljagi. Kõik teavad, et sa oled aus inimene. Sülita selle parteipileti peale."

Nüüd aga kostis ühest lauast Hardi Tiiduse vihane hääl: „Kuule sina, inimene, jäta parteipilet rahule!"

„Pista oma parteipilet õige…!" jätkas Rein hooga.

„Kuule sina, noor inimene, partei on püha ja parteipilet on pühaduse sümbol!" hüüdis Hardi Tiidus.

„Selle partei pühaduse sümboliga võid tagumikku pühkida. Aga parteipiletiga tagumikku pühkida ei saa, võib tagumiku ära lõhkuda. Selle pileti õige koht on peldikus."

„Kuidas sa julged niiviisi rääkida!" hüüdis Tiidus.

„Aga mina küsin sinu käest, Hardi Tiidus, kuidas sa julgesid Velikije Luki all eesti mehi selja tagant maha lasta?"

Tiidus ehmatas vagaseks ja maigutas ainult suud.

„Sa olid ju Eesti korpuse politruk. Sa nuhkisid eesti meeste meelsust ja andsid neid üles. Venelased saatsid need mehed koonduslaagritesse ja paljud lasti ka kohe maha. Sa mängisid alatut äraandjat. Sa olid Juudas Eesti korpuses. Mitu seeklit sa said iga ülesantud mehe eest? Sa oled alatu argpüks. Et mitte rindele sattuda, astusid sa parteisse. Parteilasi rindele ei saadetud. Jäid tagalasse. Sa ei leppinud ainult parteiga. Et oleks veel kindlam tagalas olemine, pugesid sa julgeolekusse – KGB-sse – ja siin sa töötasid suure hoole ja usinusega. Sa saatsid paljusid ausaid mehi sõjakohtu alla, vangilaagritesse ja karistuspataljonidesse, kus kõik need mehed ka ära tapeti.

Ütle sina, alati kaabakas, kui palju eesti mehi sina oled kinni pannud, kui palju eesti mehi on sinu tegevuse tõttu tapetud?

Ausate inimeste kannatuste ja elude arvel korjasid sina endale kuulsust, aukraade, ordeneid ja medaleid rinda. Sakslane tappis rindel eestlasi, aga sina tapsid eesti mehi Vene rinde tagalas. Kui Eesti korpus sakslaste vastu rünnakule saadeti, siis sina seisid, automaat käes, kuskil nurga taga ja lasid maha iga eesti mehe, kes rünnakule ei läinud või hirmuga tagasi jooksis. Sa olid eesti meeste mõrtsukas. Mitu meest sa maha lasid?"

„Mina ei ole mitte kedagi maha lasknud," kogeles nüüd Hardi Tiidus, näost punane kui vähk.

„Mina tean mitut Eesti korpuse meest, kes mulle on rääkinud, et nemad ise nägid, kuidas sa küüni nurga taga passisid ja tulistasid ja tulistasid. Sinu õigustuseks nad rääkisid, et seal oli veel ka teisi politrukke, kes koos sinuga passisid ja tulistasid."

Ja nüüd pöördus Rein Aren Kukus olevate inimeste poole ja hüüdis üle saali:

„Vaadake seltsimehed, millise massimõrvariga me siin iga päev koos istume, konjakit joome ja malet mängime. Aga seda mõrtsukat ei

karista keegi. Teda kaitseb partei, julgeolek ja KGB.

Näete nüüd, millised kaabakad ja mõrtsukad on koondunud parteisse! Kommunistlik partei, see on üks suur kurjategijate jõuk. Sinna on kokku korjatud igat masti karjeriste ja kaabakaid, aferiste, pätte ja petiseid. Kommunistlik partei…"

Rein Arenit katkestas Stepanov, kes ütles ärritatult: „Kuule, noormees, jei jole ilus niiviisi partei kohta rääkida. Partei on suur ja ilus…"

„Ma peeretan su partei peale," ütles Rein ja kohe nagu tellitult ka tegelikult peeretas nii kõva larinaga, et suur Kuku saal kajas. Rein raputas veel peeretuse juures jalga. Rahvas rõkatas naerda. Reinule aplodeeriti. Kes täna Kukusse olid tulnud, said näha head etendust. Rein jalutas nagu toreadoor laudade vahel ringi ja pritsis välja vaimukusi kommunistidele, igale kommunistile oli tal midagi ütelda. Igaüks sai oma. Rein pani ainult faktidega nii, et ühelgi kommunistil polnud võimalust vastu vaielda või ennast õigustada.

See pidi olema avalik kohus nõukogude korra vaenlaste üle, hirmutuseks, ähvarduseks ja hoiatuseks teistele.

Avalik kohtuistung Draamateatris

Paari kuu pärast toimus avalik kohus Eesti Draamateatri saalis – nõukogude korra vastase Rein Areni üle. Draamateatris kuulutati välja vaba päev kohtupidamiseks.

Kõik teatritöölisi kohustati allkirja vastu kohtuistungist osa võtma. Kohal olid kõik näitlejad, kingsepad, rätsepad, platsinäitajad, raamatupidajad, kassapidajad, elektrikud, lavatöölised, autojuhid, puusepad ja kojamehed.

Keset teatri lava seati üles kohtulaud. Vasakul pool oli süüdistajate laud ja paremal pool süüaluse iste. Teatrisaal oli kohtusaaliks, kus istusid pealtkuulajad. Saal oli rahvast täis.

Algas nõukogude korrale omane farss, etendus või õigemini kohtulavastus. See pidi olema avalik kohus nõukogude korra vaenlaste üle, hirmutuseks, ähvarduseks ja hoiatuseks teistele.

Kogunesime suure huviga kuulama, et mis jama siin nüüd tuleb. Meil ei olnud isegi aimu, mis siin laval hakkab toimuma, sest mitte mingisugust eelteadet selle istungi kohta meile ei antud.

Kohtulaua taha istusid Tallinna Linnakohtu kohtunikud. Riiklik prokurör võttis istet laval, tema kõrvale istus Hardi Tiidus. Nende vastas üle lava istus süüaluse pingil nõukogude korra vastane Rein Aren. Reinul advokaati ei olnud.

Kohtunik avas kohtuistungi ja teatas, et arutatakse Rein Areni süüasja. Kõigepealt luges ta ette kohtule tulnud avalduse. Selle avalduse saatis kohtule Hardi Tiidus, kes kaebas, et Rein Aren on solvanud kommunistlikku parteid ja ka teda isiklikult.

Hardi Tiidus süüdistas Rein Arenit riigivastases tegevuses ja palus kohut karistada Rein Arenit ja kõrvaldada ta ideoloogiliselt töölt teatris.

Kohus hakkas asja arutama. Kõigepealt küsis kohtunik, kas Rein Aren tunnistab end esitatud süüdistuses süüdi?

Rein vastas, et ei tunnista, sest see kõik on Hardi Tiiduse alatu väljamõeldis, avalik kättemaks.

Nüüd kutsuti kohtu ette Hardi Tiidus, kes kandis ette üksikasjalise seletuse selle kohta, mis toimus Kuku klubis. Tema süüdistus oli tige ja toores. Rein Aren on avalikult esinenud nõukogudevastase tegevusega.

Kohus hakkas nüüd seda Hardi Tiiduse süüdistust arutama. Kutsuti välja tunnistajad. Kõigepealt kutsuti kohtu ette tunnistajaks Aleksei Stepanov.

Kohtunik küsis: „Hardi Tiidus väidab siin oma avalduses, et Rein Aren olevat partei kohta ja eriti partei keskkomitee kohta ütelnud halvasti. Kas teie mäletate, mida Rein Aren partei kohta ütles?"

Aleksei Stepanov seisis rahulikult kohtu ees ja ütles: „Teate lugupeetud kohus, seal Kukus teevad kõik igasuguseid nalju, ega neid kõik tähele pane ja kõiki ei mäleta."

„Aga seda, mida Rein Aren partei kohta ütles, kas te seda mäletate?" uuris kohtunik.

„Aulik kohus, ei mäleta," ütles Stepanov rahulikult.

Kohtunik jätkas Stepanovi küsitlemist: „Aga kas te mäletate, Tiidus kirjutab siin oma avalduses, et teie olete manitsenud Arenit, et see partei kohta nii halvasti ei ütleks, sest partei on hea ja ilus asi, siis Rein Aren, (nüüd hakkas kohtunik kogelema) noh, kuidas ma seda nüüd ütlen, seda sõna ei ole kohtusaalis ilus kasutada, kuidas seda sõna öelda…"

„Peeretama," ütles Hardi Tiidus oma laua tagant.

„Nojah," jätkas kohtunik, „Rein Aren olevat öelnud – ma peeretan teie partei peale."

„Ja ta peeretas ka," hüüdis Hardi Tiidus oma laua tagant.

Kohtunik jätkas: „Kas Rein Aren ütles peeretama ja kas ta ka peeretas?"

Aleksei Stepanov seisis rahulikult kohtu ees ja ütles: „Aulik kohus, vot mina ei mäleta."

„Tunnistaja Stepanov, te olete vaba," ütles kohtunik. „Võite minna saali, istuge ja jälgige istungit."

Kohtunik jätkas Rein Areni süüdistamist.

„Hardi Tiidus väidab, et teie, Rein Aren, olete öelnud Kuku klubis Hardi Tiidusele, et tema olevat olnud Eesti korpuse politruk ja kui korpus läks rünnakule, siis Tiidus olevat seisnud kusagil nurga taga ja tulistanud neid eestlasi, kes rünnakult tagasi tulid või põgenesid. Kas te seda ütlesite?"

„Ütlesin küll," vastas Rein Aren „Sest kõik ju teavad, et Hardi Tiidus oli nuhk ja Eesti korpuse politruk ja ta passis tagalas, automaat käes, kui teised rünnakule läksid ja lasi maha neid, kes rünnakule ei läinud või hirmuga taganesid."

Nüüd pöördus kohtunik küsimusega Tiiduse poole: „Kas te seisite, automaat käes ja valvasite selle üle, et keegi tagasi ei tuleks ja kas te tulistasite mehi?"

See küsimus tuli Hardi Tiidusele ootamatult. Ta tõusis püsti, läks näost punaseks ja kogeles: „Jah. Eesti korpuses oli tõepoolest niisugune komando, kes tagalast jälgis meeste tegevust, ka mina kuulusin sellesse meeskonda."

„Kas te tulistasite ka?"

Hardi Tiidus sammus närviliselt ühelt jalalt teisele, maigutas suud, vahtis ebalevalt ringi ja kogeles: „Ei, ma ei tulistanud…"

Nüüd küsis kohtunik Rein Arenilt: „Miks teie kommunistliku partei peale nii pahane olete, et kasutate selliseid teravaid ütlusi kommunistliku partei aadressil?"

Rein Aren vastas: „Mul ei ole arveid klaarida mitte kommunistliku parteiga, vaid paljude kommunistlike partei liikmetega, kes häbistavad seda parteid ja kui ma nendest rääkima hakkaksin, siis veniks süüaluste pink pikaks ja kõik ei mahuks siia lavale ära. See on minu oma isiklik asi ja las see jääb minu enda teada."

Rein mõtles siin kõigepealt Balti laevastiku admirali, kes lõi külge tema abikaasale. Rein Aren oli abielus venelanna Blinovaga, kes töötas Vene Teatris näitlejana, ja nendel õhtutel, kui Reinul oli Draamateatris etendus, käis see admiral tema korteris tema naise juures. Rein sai seda teada, kolkis isegi korra admirali läbi, aga see ei aidanud. Admiral leidis kohtumiseks uued võimalused. See ajas Reinu marru. Kuna admiral oli kõrge parteilane, siis valas Rein oma viha kõikide parteilaste peale välja. Kohtunik oli asjast teadlik, sai vihjest aru ja lõpetas ülekuulamise.

Teatri ametiühing kaitses Reinu. Teatri komsorg Inna Taarna kaitses Reinu ja süüdistas hoopis parteid ja naeruvääristas Tiidust alatuses ja väljamõeldud süüdistustes. Draamateatri direktor Murre palus Rein Arenit mitte saata vangilaagrisse, vaid karistuse korral jätta karistust kandma teatris lavatöölisena. Prokurör nõudis seitse aastat vangilaagrit. Rein palus kergemat karistust ja lubas partei kohta edaspidi enam mitte ühtki paha sõna öelda ja ka mitte peeretada partei peale. Kohus karistas lõpuks Rein Arenit kaheaastase kohustuslike töödega teatris. Laval esineda enam ei lubatud. Rein Aren suunati nüüd tööle teatri töökotta ja ta hakkas seal dekoratsioone valmistama. Ja asi vaibus…

> **Kohtunik pöördus Tiiduse poole: Kas te seisite, automaat käes ja valvasite selle üle, et keegi tagasi ei tuleks ja kas te tulistasite mehi?**

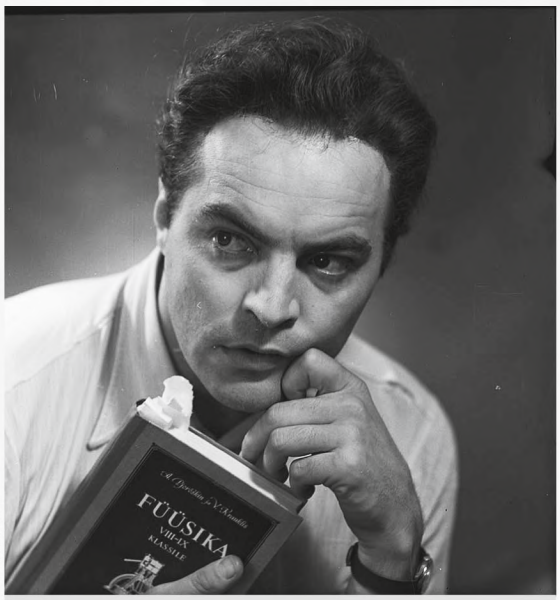

ARHIIVIFOTO

Rein Aren

(25.12.1927 – 16.05.1990)

- Õppis aastail 1942–1946 Kõrgemas Kunstikoolis Pallas ja Tartu Riiklikus Kunstiinstituudis skulptuuri Anton Starkopfi käe all.
- 1946–1949 Vanemuises koorilaulja ja balletitantsija.
- 1949–1951 õpingud Moskva GITIS-e Eesti stuudios.
- Töötas 1951–1972 ja 1979–1990 Draamateatris, 1973–1979 Vene Draamateatris.
- Oli abielus Vene Draamateatri näitleja Jelena Blinovaga.
- Rein Aren on mänginud ligemale 100 teatrilavastuses, 28 ETV telelavastuses ja 32 filmis, millest 10 on tehtud välisstuudiotes, samuti osalenud 135 Eesti Raadio kuuldemängus.
- 1966 pälvis Rein Aren ENSV teenelise kunstniku ja 1982 ENSV rahvakunstniku nimetuse.

III VAATUS

Tallinna Draamateater külalisetendustel Riias

Tallinna Draamateater sõitis külalisetendustele Riiga. Seekord mängiti „Vargamäed" ja Stukalovi „Kaardimajakest". Riiga jõudsime üks päev varem, et kohaneda ja tutvuda teatriga. Tegime ka laval proovi.

Läti teatritegelased võtsid meid väga südamlikult vastu. Õhtu oli vaba. Vaatasime Riias teatrietendusi ja õhtul läksime restorani. Jaanus Orgulas sai kokku oma tuttavatega ja hakkas purjutama.

> **„Reinul on kohtuotsus peal," ütles direktor Hugo Murre. „Rein Arenit me ei tohi kasutada."**

Oli nii otsustatud, et gastrolli peab avama nõukogude näidend ja selleks oli meil Stukalovi „Kaardimajake".

Kell 12 pidi toimuma teatris proov. Kõik tegelased tulid kohale. Tuli ka Jaanus Orgulas, aga maani täis, tuikus ja lällutas. Jaanusel oli mängida peaosa. Sellist peaosalist ei või ju lasta lavale. Õhtuks ta ennast välja ei maga. Mis teha? Vahetame etenduse ära ja mängime „Vargamäed"? Ei saa, „Vargamäe" dekoratsioonid on Tallinnas ja tulevad kohale alles järgmisel päeval. Juhtkond katkus karvu, ei tea, mida teha, et sellest totrast olukorrast puhtalt välja tulla.

„Las Rein Aren mängib," ütlesin mina.

Tegelikult algselt mängiski seda rolli Rein Aren, kui talle aga kohtuotsusega keeld peale pandi, siis pandi seda rolli mängima ka Jaanus Orgulas. Muidu oleks tükk repertuaarist välja langenud.

„Reinul on kohtuotsus peal," ütles direktor Hugo Murre. „Rein Arenit me ei tohi kasutada."

„Aga Rein on ju meiega kaasas."

„On küll, aga ainult dekoratsioonide seadjana," selgitas Murre. „Me tohime teda teatris kasutada ainult lavatöölisena, mitte näitlejana."

„Teeme ära, me oleme Tallinnast kaugel, kes seda seal teada saab?"

„Küll saadakse. See on Tallinnas veel enne teada, kui sa arvad," ütles Hugo Murre elutargalt.

„Aga etendus tuleb ju mängida, Orgulas pole võimeline," arutasid omavahel näitlejad. Mida teha?

„Helistage Tallinna ja küsige Käbini käest luba!"

Direktor alguses kahtles, aga kuna asi oli liiga tõsine ja mängus oli vabariigi au, siis helistaski Tallinna Käbinile, sest ise ta seda küsimust otsustada ei julgenud. Ka Käbin kõhkles ja ütles, et tema ei saa midagi teha, sest Rein Areni kohta on olemas kohtuotsus.

„Kas seda kohtuotsust ei saa ajutiselt muuta?" piiksus Murre.

„Ei, mina ei saa," vastanud Käbin. „Kohtuotsuse võib muuta ainult kohus."

„Aga kui helistada peaprokurörile?" tegi Murre ara ettepaneku.

„Oodake, ma helistan ise," ütles ootamatult Käbin. „Ma ise räägin temaga ja siis ma teatan teile."

Nüüd jäi kogu teater ooteasendisse. Asi muutus põnevaks, kui juba partei ja valitsus ja kohus ja peaprokurör isiklikult hakkasid arutama küsimust, kas Rein Aren võib mängida või mitte. Umbes tunni aja pärast helistaski Käbin. Tema olevat rääkinud peaprokuröriga. See polevat tahtnud otsust muuda, aga kui Käbin ütles, et mängus on vabariigi au, siis peaprokurör tegi erandi.

„Rein Aren võib mängida!" ütles Käbin.

Vallandus suur hurraa! Kõikidel oli hea meel, et asi nii lahenes.

Õhtul mängis Rein Aren ja etendus läks väga hästi. Riia lehed kiitsid meie etendust ja edaspidi jäigi Rein Aren seda osa mängima, sest prokurör ei olnud öelnud, et Rein enam rohkem mängida ei tohi.

Aren ja Orgulas mängisid seda rolli kordamööda mitu aastat. Kui Rein mängis, siis direktor Murre õigustas end sellega, et peaprokurör ei keelanud Reinul ka edaspidi mängida. Sügisel anti Reinule uues tükis juba uus osa mängida ja keegi ei tulnud kaebama, isegi Hardi Tiidus mitte. K&E

Elanike abist **metsavendadele**

Kohalike elanike poolt bandiitlikele formeeringutele osutatud tõsise abi faktide kohta Eesti NSV territooriumil.

TIIT NOORMETS

ENSV SARK-i BVVO teatis, jaanuar 1945

Kõigi Eesti NSV territooriumil tegutsevate bandiitlike formeeringute ja endise fašistliku sõjalise organisatsiooni Omakaitse aktiivsetest liikmetest koosnevate gruppide läbitöötamisel on tehtud kindlaks, et nende varustamise baasiks on kohaliku elanikud, peamiselt lähemad sugulased ja perekonnaliikmed.

Kõikidel tegutsevatel bandiitlikel formeeringutel, mis paiknevad nende päritolukoha metsades ja taludes, on kohapeal laiaulatuslik abistajate baas. Igal bandiidigrupil ja formeeringul on palju abistajaid, kes hoiatavad neid sõjaväeosade ilmumise puhul ja eelseisvatest haarangutest. Bandiite informeeritakse nende asumisel metsas ja mujal.

Selline olukord raskendab banditismiga võitlemise tingimusi Eesti NSV territooriumil. Muu hulgas võib esitada järgmised faktid:

1) 18. novembril 1944. aastal põrkas banditismi vastu võitlemise osakonna operatiivgrupp kokku relvastatud jõuguga Järvamaa Väätsa valla territooriumil. Tulevahetuses tapeti 3 bandiiti. Ühe laip õnnestus kätte saada ja see osutus ELMA, Oskariks. Kahe teise tapetud bandiidi surnukehad peitsid kohalikud elanikud ära.

2) 2. detsembril 1944. aastal avastati operatsiooni läbiviimisel jõugu vastu Harjumaal Kõue valla Saarna-Kõrve metsas hästisisustatud muldonn, kus oli 3–4 bandiidile toiduvaru 2 nädalaks.

Asjas ülekuulatud bandiitide sugulased (VERT, Osvald, KAUN, Ants ja UUNA, Voldemar) tunnistasid, et nad olid bandiitidele andnud muldonni sisustamiseks kohalikku inventari, varustasid neid toiduainetega ja et muldonnis leitud toiduained kuuluvad neile.

3) 13. jaanuaril 1945. aastal avastati Järvamaa Paide valla metsas muldonn. Muldonnis oli relvad, toiduained ja mitmesugused esemed. Kui bandiitide sugulastele esitati leitud asjad, tunnistasid viimased need omaks, nad olid need andnud bandiitidele.

Pärast tulevahetust laiali jooksnud bandiidid varjusid erinevatesse taludesse sama metsa piirkonnas. Ühe bandiidi viis reel avalikult ära üks Otiku küla kohalik elanik, kelle perekonnanimi oli NURME.

4) 19. jaanuaril 1945. aastal toimus operatsioon tegutseva jõugu vastu Järvamaa Koigi vallas. Meie operatiivgrupi saabudes varjus kuni 19 inimesest koosnev jõuk (kõik on Ülejõe – Päinurme elanikud) Villjandi maakonna soode piirkonda, kohalikud elanikud olid neid hoiatanud meie operatiivgrupi ilmumisest sellesse piirkonda.

5) 1944. aasta detsembris viidi läbi operatsioon HOLMI jõugu vastu Järvamaa Väinjärve vallas. Jõugu juht HOLM ja tema lähimad kaaslased kadusid Järvamaa territooriumilt. Kohalikud elanikud olid neid hoiatanud meie operatiivgrupi ilmumisest.

6) 7. jaanuaril 1945. aastal tapeti Läänemaa Vigala valla Araste ja Vaguja küla piirkonnas siseasjade rahvakomissariaadi Läänemaa osakonna 2 operatiivtöötajat.

Bandiitide-mõrtsukate tagaotsimise operatsiooni käigus on kindlaks tehtud:

Aastatel 1940–1941 moodustus Araste ja Vaguja küla elanikest metsavendade jõuk, kuhu kuulus kuni 30 inimest. Jõuk pidas aktiivset võitlust Punaarmee allüksuste, nõukogude ja parteiaktiivi jms vastu.

Sakslaste tulekul sai jõuk legaalseks, kuid läks 1943. aastal jälle põranda alla. Pärast Punaarmee tulekut jätkas kuni 15 inimest enda varjamist metsades ja nimetatud külade taludes, hoidudes kõrvale sõjaväearvele võtmisest, mobilisatsioonikohta ilmumisest jms.

End varjavad bandiidid elavad avalikult oma taludes, kuid lähevad kellegi ilmumisel metsa, kus jäävad, relv käes, ootama. Muldonnid metsas on hästi sisustatud, soojustatud, varustatud toiduainete ja relvadega. Ripuvad PÄTSI ja LAIDONERI portreed, on raadioaparaadid.

Bandiitide otsimisel ei ole majades ja taludes mehi, on vaid vanurid, naised ja lapsed. Mõnest talust varjavad end ka naised – bandiitide abistajad. Äraolekut varjatakse süütu ettekäändega (sõitis metsa puid tooma jms.)

Bandiitide lähimad sugulased ja perekonnad varjavad neid. Küsimusele vastavad, et tagaotsitud isikud läksid kaduma juba sakslaste ajal ja nende asukohast ei tea nad midagi. Tegelikult varjavad, varustavad toiduga ja informeerivad olukorrast.

Külasse sisse sõites seatakse taludes sisse valve organisatsiooni Omakaitse süsteemi järgi. Vaatluse tulemused antakse talust tallu edasi, peamiselt nendes taludes, kust end varjavad bandiidid on pärit.

Ülejäänud elanikud on passiivsed. Ühelt poolt kardavad nad oma saatuse, perekonna ja majapidamise pärast, teiselt poolt on nõukogude ja parteiorganite poliitiline kasvatustöö külas nõrk ja vaenlase agitatsioon tugev. On levinud arvamine, et kui mind ei puudutata, siis pole mõtet vaadata ja mõelda, mis naabertalus tehakse.

Üksikud talumehed on suure saladuskatte all ja suure hirmuga hakanud rääkima, kus on metsas bandiitide pesad ja bandiitide tegudest minevikus.

Külavolinik on seesama isik, kes oli sel kohal ka sakslaste ajal.

Külas varjavad end inimesed, kes ei ole kuskil arvel, pole registreerimist läbi teinud ja kel ei ole dokumente (kinnipeetud LINNAMÄGI). Kinnivõetud PESTI, Oskar varjab end teenistuse eest Punaarmees, ta varjas end teenimise eest Saksa sõjaväes ja on teeninud ainult vanas Eesti sõjaväes.

7) Paljudes kohtades ei tea elanikud, et on vaja võidelda bandiitide ja Punaarmeesse mobiliseerimise eest kõrvalehoidjatega. Ei teata, et varjamise ja abistamise eest võib neid võtta kriminaalvastutusele. Näiteks käesoleva aasta 13. jaanuaril tegi nelja end varjava bandiidi Schumani lihane vend Schuman, Oskar ülekuulamisel niisuguse avalduse:

„Ma ei teadnud, et ma vastutan oma vendade eest. Kui see nii on, siis toon ma nad Teile kohale."

Loetletud faktid ei ole üksiknähtused. Neid võib tuua ka teistest maakondadest.

8) Eesti NSV territooriumil varjab end märkimisväärne arv isikuid, kes hoiduvad kõrvale mobiliseerimisest Punaarmeesse.

1945. aasta 15. jaanuari seisuga ei ilmunud 103 944-st sõjaväekohustuslikust isikust, kes kuuluvad registreerimisele sõjakomissariaadis, kohale 2412 inimest, mis moodustab 2,31%.

Kõrvalehoidjate arv ei ole kaugeltki täielik, sest vabariigi sõjakomissariaat ei ole seniajani saanud miilitsaorganitelt täpseid andmeid kutseealiste isikute kohta.

On valdasid, kus meessoost elanikud demonstratiivselt keelduvad tulemast registreerima ja sõjakomissariaati. Nii tuli Võrumaa Järvesuu, Mäe ja Meremäe vallas kogunemispunkti ainult 10 protsenti mobilisatsioonikutse saanutest. Ülejäänud läksid metsa ja osutavad relvastatud vastupanu sõjaväeosale, kes kutsuti välja neid kinni võtma.

Seisuga 15.01.45 on Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi banditismi vastu võitlemise osakond kuulutanud vabariiklikult tagaotsitavaks 346 desertööri. Sellesse arvu ei kuulu desertöörid Eesti korpusest, kes kutsuti ajateenistusse novembris-detsembris ja põgenesid sõjaväe allüksusest. Meie andmetel on selliseid isikuid vabariigis 218 inimest.

9) Paljudes kohtades, metsades ja mujal, on avastatud relvalaod. Peaaegu igast majast leitakse läbiotsimisel üks või teine tulirelv või padruneid. Kohalikud võimuorganid ei tee mingit tööd selleks, et saada elanikelt tulirelvad kätte.

ERAF 131SM.1.11, 53–57 (tõlge vene keelest).

Metsavendade tegevusest Pärnumaal

EK(b)P KK osakonna informatsioon nr 14, (aprill) 1945

Partei Pärnu maakonnakomitee sekretär sm Ovsjannikov teatas 23.04.1945. aastal, et maakonnas aktiviseerub vaenulike elementide tegevus.

Viimasel ajal levitatakse maakonnas valdades jõuliselt kuuldusi, et varsti hakatavat elanikke välja saatma, et varsti tulevat „valge laev" jms.

Tundmatud isikud panevad üles selleteemalisi käsitsi kirjutatud lendlehti. Näiteks 13. aprillil 1945. aastal oli Tihemetsa vallas postile valla täitevkomitee juures kleebitud järgmise sisuga lendleht.

Surm bolševikele ja halastamatutele punaarmeelastele.

ÜLESKUTSE

Eestlased. Need, kes on tõelised eestlased, ärge olge nii passiivsed. Ärge laske bolševikel end välja saata ja arreteerida. Hoiduge sellest vähimagi võimaluse korral kõrvale.

Mehed, kes meie väikest kodumaad tõsiselt armastavad, mingu metsadesse, et oleks võimalik luua kaitsejõud bolševike, meie röövijate vastu.

Metsavennad. Hoidke oma vahel hoolikalt sidet, et oleks võimalik õigel ajal kodumaa kaitseks välja astuda.

Elagu peatselt vabastatud Eesti.

Rohelise Leegioni väljaanne _____

Staabiülema eest. _____

Samasuguseid lendlehti on leitud ka sama valla teistes kohtades.

ERAF 131SM.1.10, 160 (tõlge vene keelest).

Metsavendlusest Võrumaal

ENSV SARK-i Võrumaa osakonna ülema ettekanne siseasjade rahvakomissarile, 23.5.1945

Olukorrast Võrumaal seisuga 23. mai 1945. aastal

Kevade saabudes, eriti aga viimase mobilisatsiooni väljakuulutamise ajast peale on illegaalide ning metsades ja osaliselt taludes end varjavate inimeste arv suurenenud ja ulatub praegu 500–600 inimeseni, kes on maakonnas laiali pillatud 5–20 inimesest koosnevate gruppidena. Kusjuures praegu on kõige kahjustatumad maakonna kagu- ja idapoolsed vallad, nimelt: Vastseliina, Meremäe, Orava-Veriora, Mäe, Leevi ja Laheda. Enamik grupeeringuid rändab 1–2 valla piires.

Metsaminemise peamine põhjus on rahvuslik-kodanliku elemendi agitatsioon, kes levitab kuuldusi Eesti eesseisvast liitmisest Põhja blokiga, mis on seotud San Franciscos toimuva konverentsiga, kus on rahvusliku kodanluse esindajad Piip, Laretei, Rei ja Selter. Üldse on jutud ja kuuldused eelseisvast väljasaatmisest elanike seas väga levinud ja tekitavad paanikat nagu näiteks: Lepasaare jaama toodi laadimiseks 8 vagunit, lasti liikvele kuuldus, et vagunitel on trellid ees ja suur osa lähedaste külade elanikest põgenes metsa.

Mai keskpaigani bandiitide ja illegaalide grupid aktiivsust ei ilmutanud, kuid alates teisest poolest ja eriti viimastel päevadel on nende aktiivsus märgatavalt suurenenud.

Grupeeringute likvideerimise takistuseks on järgmised asjaolud:

Rohkem kui kuu aega tuli töötada ainult hävituspataljoni ja siseasjade rahvakomissariaadi maakonnaosakonna jõududega – sõjaline jõud sisevägede roodu näol puudus, hoolimata Teie käsust eraldada 50 võitlejat, alles viimastel päevadel saabus 10 inimest ja praegusel hetkel on roodu nimekirjaline koosseis 36 inimest, eraldada võib ühe grupi, 15–20 inimest. Ühtlasi mõjub tööle negatiivselt miilitsa operatiivkoosseisu vähesus, on 5 operatiivtöötajat, kellest pean vastavalt rahvakomissari asetäitja miilitsapolkovnik KALVO korraldusele saatma pooled seminarile.

Üheaegselt Teie korraldusele suunata siseasjade rahvakomissariaadi maakonnaosakonna kõik jõud võitlusse banditismiga saime rahvakomissari asetäitja sm KALVO otsese korralduse 9. maist nr 14/5–323 siseasjade rahvakomissariaadi maakonnaosakonna ülema asetäitjale miilitsakoosseisu kasutamise kohta ainult miilitsa liinis.

Raskelt mõjutab võitlust bandiitlike tegudega transpordi, õigemini kütuse puudumine, sest efektiivseks võitluseks on vaja kiiret reageerimist sel teel, et kohale saadetakse operatiivgrupp.

Töö parandamiseks ja jõukude likvideerimiseks palun Teie korraldust suurendada roodu isikkoosseisu kuni 100–200 inimeseni. Lubada lükata edasi operatiivkoosseisu saatmine seminarile ja lükata edasi piirkonnavolinike seminar.

Eraldada operatiivgrupi sõitudeks 500–1000 liitrit bensiini.

Lisaks palun Teie korraldust maakonna teedeosakonna ülemale sm Gitlinile, et gaasigeneraatoriga auto oleks öisel ajal valves kiire väljasõidu puhuks.

Ma olen kavandanud bandiidigruppide likvideerimise Vastseliina ja Meremäe vallas 25.–26.–27. mail algusega ööl vastu 26-ndat 80–90 inimese osavõtul. Tegevuspiirkond ja bandiitide ligilähedane arv on kindlaks tehtud. Pärast operatsiooni lõpetamist nimetatud valdades saadan koosseisu Orava ja Veriora valda.

ERAF 131SM.1.27, 22–23 (tõlge vene keelest).

ENSV SARK-i Võrumaa osakonna ülema ettekande lisa siseasjade rahvakomissarile, (mai) 1945

Kui piirkonnavolinik ja hävituspataljoni võitleja kontrollisid Kanepi vallas Kuldijüri talu, tappis end seal varjav bandiit revolvrist hävituspataljoni võitleja Kalinin, Nikolai Andrei poja. Bandiitidel õnnestus põgeneda.

Talu meie poolt arreteeritud peremehe Taal, Augusti ja naistöötaja Remeld, Armilde ütlustega on kindlaks tehtud, et talus varjasid end pikemat aega Punaarmeesse mobiliseerimisest kõrvalehoidjad Adras, Mihhail ja Haio ning eelmisel õhtul nendega liitunud tuttav Eesti korpusest deserteerinud seersandi vormis mees.

Ööl vastu 18. aprilli 1945. aastal tapeti Lasva vallas valla täitevkomitee ülesande täitmise ajal hävituspataljoni võitleja Org, Eduard, Jaani poeg, kes oli teel ülesande täitmiselt koju Hansari talusse. Spetsiaalselt organiseeritud jõuk tulistas kahel pool teed põõsastes, varitsedes Lauri ja Hansari talu vahel seda teed mööda liikuvat Orgu 2 automaadist otsesihtimisega. See leidis kinnistust sündmuskoha ülevaatusel: leiti 26 automaadipadruni hülssi ja varitsuse jäljed.

ERAF 131SM.1.27, 19–21 (tõlge vene keelest).

Materjal pärineb dokumentide kogumikust: Eesti Metsavennad 1944–1957. Koostanud Tiit Noormets.

TAGASIVAADE

Heldur Käärmann vabatahtlikult Siberisse

See oli hilissügise päikesekullas õhtupoolik Mõnistes kui kallasime minu ristimisvee koduõuel kasvava õunapuu juurtele. Minu tähelepanu oli köitnud aga mitte kauss ristimisveega vaid hoopis ristiisa Helduri kuuevarruka alt paistev sädelev käekell – sõjaaja lapsele oli sellise asja nägemine väga haruldane. Ma ei teadnud toona veel midagi *aja märkidest*. Nende fataalse tähenduse seletusest olen hakanud mõtisklema alles kulupäisena.

ANTS SILD

Minu ristiisa lugu on kirja pandud Vana-Antslas, kevadel 1999.

Heldur Siberist naasnuna aastal 1955.

Ei lapsed ega isegi mitte täiskasvanud ei võinud tollal aimata, et veidi rohkem kui poole aasta aasta pärast on kadunud siinne päikesepaiste, et saabub häving ja Venemaa lagendikelt tulnud röövlid lõhuvad külaelu, kisuvad katki inimesi ligimesearmastuses ühendanud hinge niidid ja et seiskub poolsajandiks meie *aja kell*. Pühast ristimisveest oli üle öö saanud pisarate meri...

Elulõnga katkestamine, vägivaldne väljakiskumine kodutanumalt, minek püssimeeste vahel võõrale maale vastu tundmatusele – see oli märtsiküüditamine. Vastupanule polnud mõtet mõeldagi, selleks olid jõud ebavõrdsed. Pöörases palavikus, sõgeduse kehtestatud meeleheite keerises, kus helgeimgi pea aru kaotas, leidus siiski mehi, kes selle säilitasid. Ja eestlasliku meelekindlusega asju ning inimesi olulisuse järgi ritta seadma hakkasid. Selline oli ka Mõniste kooliõpetaja, minu ristisa Heldur Käärmann. Harva juhtus, et keegi end ise küüditajate küünte vahele andis. Heldur tegi seda. Sest arreteeritud abikaasa koos peagi ilmaletuleva lapsega kohustasid, see oli toonase meheau ja moraali küsimus. Kuidas see kõik toimus ja mis säärasest enesesalgamisest hiljem edasi sai, sellest jutustabki minu ristisa Heldur Käärmanni lugu.

Meie hulka on pugenud kulaku avalik kaitsja

Päikeselise talvepäeva õhtupoolikul 1949. aasta jaanuari lõpul oli Mõniste rahvamajja käsutatud agitaatorid, kelle hulgas oli ka kooliõpetajaid. Valla partorg Robert Lätt esines kõnega poliitilisest olukorrast, sotsialistliku korra arengut takistavatest asjaoludest Eesti NSV-s. Selgitati, et külas levib nõukogudevastane meeleolu. Talumehed kogunevad õhtuti mitmel pool saunas käimise ettekäändel ning arutavad ja agiteerivad nõukogude korra laastamist. Ühiskond peab vabanema kulaklikust elemendist. Külakurnajad on endised veskiomanikud, suurmaaomanikud ja talunikud, kes on kasutanud palgalist tööjõudu, sakslaste käsilased. Agitaatoreid kutsuti valvsusele selgitamaks välja ümbruskonna kulaklikud pered. Selgitustöö järel anti luba küsimusteks. Noor õpetaja esitas küsimuse, kuidas saab tembeldada kurnajaks talunikku, kes on korralikult maksnud sulasele palka, mille eest sulase perekond sai talvekuudel töötuna muretult ära elada. Partorg hämmeldus ning vihastas: „Ma näen, et meie hulka on

pugenud kulaku avalik kaitsja! Nii see asi jääda ei saa…”

Pärast koosolekut tuli eakas õpetaja Eduard Ploomipuu selle küsija, Heldur Käärmanni juurde ning lausus sõbralikult: „See seltsimees on upsakas verisulis võimumees, kes ei talu, et tema tõdedes võib leiduda kahtlejat. Eks vanasõnagi ütle, et mis sa sitta puutud, seda enam haiseb.”

Märtsikuu 25. päeval toimus Võrus maakonna koolide kehalise kasvatuse õpetajate seminar, mis jäi lõpuni viimata, sest teise tunni ajal kutsuti kursuste läbiviija Meinhard Saimra õpetajate tuppa. Tagasi saali ta sealt ei jõudnudki, sest kuulus küüditatavate hulka ning toimetati relvastatud võimumeeste saatel vagunisse. Juba eelnenud ööl oli toimunud inimeste massiline vahistamine ning vedu raudteevagunitesse.

Eelmisel õhtul enne keskkooli internaati ööbima minekut oli Heldur vestelnud ühe vanema daamiga

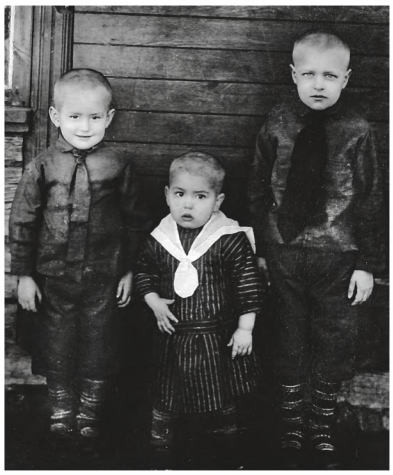

Ala-Matsi talu „tsurad” 1926. aastal. Vasakult 4-aastane Heldur, vend Erdi ja sõtsepoeg Heino.

(„Kandle” raamatupidaja), kes kindlate allikate põhjal teadis rääkida, et just sel kesköö algab küüditamine, vagunid raudteel juba ootavad ning Vene sõdureid ja autosid on saabunud Võru ümbrusse. See teade oli jätnud Helduri hinge ärevuse, mis teda hommikul unest virgutas pool tundi enne ametlikku äratust. Ta ruttas bussijaama (kiriku kõrval platsil), et Mõnistest saabuvate sõitjate käest pärida teateid Hüti talu pere kohta. Kuid enne sihtkohta jõudmist avanes üllatav vaatepilt – ühe saabuva bussi juurde ilmus mitu nahkjoppides meest, kes peatasid bussist väljujaid ning kontrollima hakati saabunute dokumente. Polnud vaja kaua mõelda, et sellise olukorra eest (KGB!) tuleb jalga lasta, ning Heldur suundus keskkooli võimlasse eespool mainitud seminarile.

19.06.1975. Alumisel fotol on Helduri kolm last. Poeg lõpetab EPA. Kahe tütre vahel on minia, kellega poeg abiellub järgneval kuul. Helduri abikaasa ja tütarde ema suri eelnenud aastal.

Kuuldused abikaasa Valli küüditamisest

Kui see Mõniste kooli õpetaja, Heldur Käärmann, õpetajatele poolelijäänud seminari järel koju sõitis ja „bussist” (tol ajal kinnise kastiga veoauto) Mõnistes maha astus, kogunes tema ümber kohalikke tuttavaid, kes väga imestuses olid. Nende kõrva oli levinud kuuldus, et Helduri abikaasa Valli oli koos ema ja noorema õe Silviga küüditatud ning tõotatud ka Heldur

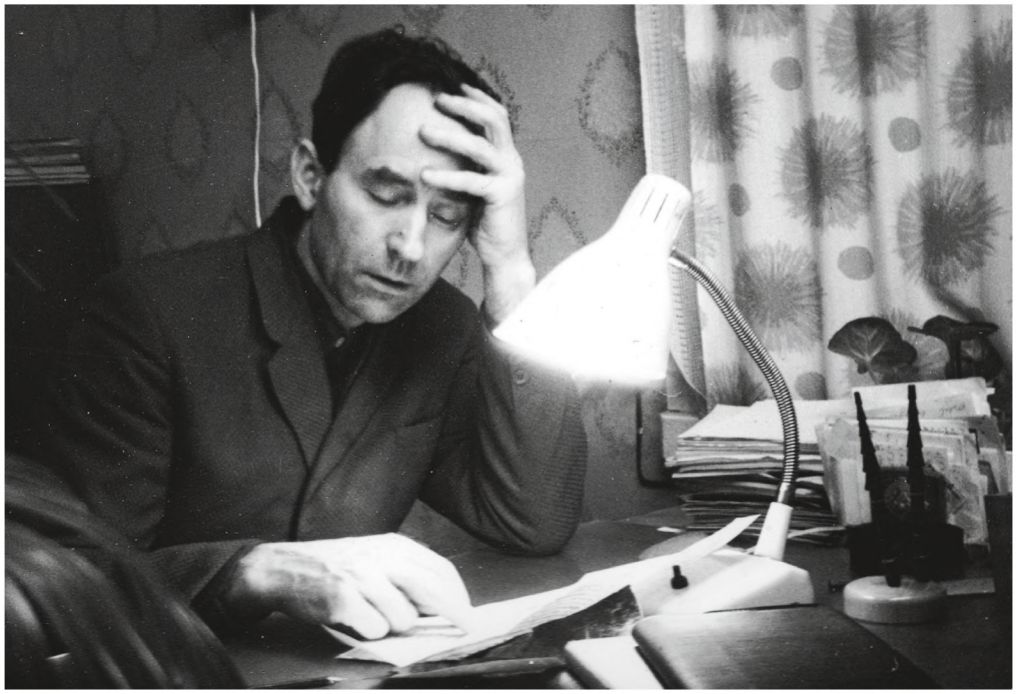

Foto ajast 1969–1970. Heldur oli algklasside õpetaja, pere kolme lapse isa, Tallinna Pedagoogika Instituudi kaugõppe üliõpilane, samal ajal oma kodu ehitaja. Sageli jäi ainult hilisõhtul aega õpilaste kirjalike tööde läbivaatamiseks ja õpinguteks.

paigutada Võrus „õigesse kohta". Selle tõttu oli Vallil võimaldatud oma korterist Kuutsil kaasa võtta pere kogu vallasvara: rõivad ja pesu.

Alles nüüd taipas Heldur täie tõsidusega, et teda tõepoolest püüti internaadis tabada. Naaberkooli õpetaja Alfons Visla oli bussis jutustanud, et pärast äratust oli ilmunud tuppa nr 8 kaks revolvrikandjat ning nõudnud passide esitamist. Meeste passi silmitsetud uurivalt, aga naisterahvaste dokumenti ei suvatsetud vaadatagi. Muidugi, vahistamisel oli Vallilt küsitud ka Helduri asukohta, mis ei saanudki jääda avaldamata, sest külmale maale sõita oleks üheskoos kuidagi soojem tundunud.

Üllatusest rusutud mees suundus läbi Saru küla oma isakoju Ala-Matsile, kus olukorra kohta olid samasugused teated. Õhtul jaotati selles peres kaasavõtmiseks sobivad toiduvarud (leib, pekk, püül) eraldi osadeks: 1) vanematele, 2) neljale tütrele, 3) perepojale; sest levinud oli arvamus, et kuni veerand valla inimestest küüditatakse, aga pereliikmete koju jäämine väljasaatmisel oli suuresti kahtluse all.

Saabunud öö möödus selles külas rahulikult. Järgmisel päeval (laupäev) ärevaid teateid polnud palju, vaid veel mõni üksik pere oli ära sõidutatud. Kaupluse juures olid püssimehed vallast öelnud isale, et teavad küll, kus Siberisse saadetav poeg varjul on, tulgu ta aga ise kohe vallamajja. Seepärast andis isa soovituse, et poeg läheks kodunt parem kuhugi ära – siis ei peaks ema nägema poja vahistamist, mis võiks põhjustada ema kehva tervise mandumise. Õhtul läkski Heldur oma kasuvenna Heino peresse, et seal saunas käia ja ööbida. Nähes vennaperes kaht põngerjat (neist vanem, Inda on Helduri ristitütar), tekkis Helduri südamesse teravaid torkeid. Mõttesse kerkis abikaasa uskumatult keeruline olukord: kuidas ta peaks teekonnal või võõrsil sünnitamisega toime tulema?! Selline olukord nõudis põhjalikku kaalutlemist, mille järel selginesid järgmised mõtted:

1. Partorg R. Lätt võis teda panna küüditatavate nimekirja selle ärgitava küsimuse pärast tollel jaanuarikuu koosolekul rahvamajas. Kui tõesti ilmuda ise vallamajja, vahest jäävad siis vanemad ja õed koju? Isa ju palkas ka sulase, kui peres lapsed olid veel väikesed!

2. Abikaasa Valli oli tol 25. märtsi ööl oma ema juures Hütil, kus kavatses pesupäeva korraldada. See pere oli varem kulaklikuks tunnistatud, ent eelmisel aastal sellest nimistust küll kustutatud. Aga äi August Kirsipuu, endine Mõniste abivallavanem, oli arreteeritud 1945. aastal. Ju see perekond ikkagi kuulus küüditamisele, ja egas vanemat tütartki jäetud maha, kuigi Valli pere elas juba eraldi perekonnana Kuutsil.

3. Vend Erdi lahkus Ala-Matsilt 1943. aasta lõpul, sest järgmisel aastal ähvardas teda mobiliseerimine Saksa sõjaväkke. Lühike kiri välismaalt teatas, et Erdi on Soomes talusulane. Aga kui valla partorg on informeeritud Erdi viibimisest välismaal, siis on see süütõendiks, et tembeldada perekond rahvavaenlaseks, nõukogude korra vastaseks. Ka Heldur ise kuulus mobilisatsiooni alla ning viibiski Saksa Tööteenistuses 1943. aasta suvel kaks kuud. Ja üldmobilisatsiooniga 1944. aasta algul teenis ta sõjaväes paar kuud. Need andmed võisid mõjutada Helduri Siberisse saatmise otsust.

4. Kui otsustada end varjata, tuleb isakodust ruttu lahkuda ja leida uus turvaline paik. Aga tol ajal oli metsavendade elu päris kibedaks muutunud! Kui aga õpetaja esmaspäeval kooli tööle ei ilmu, loetakse ta tagaotsitavaks. Juhul kui ilmuda kooli, võidakse ta seal kohe vahistada!?

5. Küüdirongi viidud ämmapere koosneb ainult väetikestest: ämm on 60-aastane vanur, käli aga 16-aastane tütarlaps ja abikaasa Valli viibib ema-

> **Kaupluse juures olid püssimehed vallast öelnud isale, et teavad küll, kus Siberisse saadetav poeg varjul on, tulgu ta aga ise kohe vallamajja.**
>
> — ANTS SILD —

puhkusel, tema sünnitus oli planeeritud maikuu algusse. Kas ei peaks noor tarmukas mees viibima selle pere keskel, aitama kasvõi ajutistki ulualust rajada kuskil Siberi metsas?

Südame kutse jäi peale

Laupäeval pärast saunas käimist jõudiski murelik Heldur otsusele, et hakkab järgmisel hommikul valmistuma külmale maale saatmiseks lootuses, et teekonnal ta paigutatakse oma perekonna juurde. Pühapäeval isakoju naasnult rääkis ta oma kavatsusest, mille ka vanemad õigeks kiitsid. Öösel oli toimunud maja läbipuistamine, mis kõigisse tekitanud masenduse: väljas valvasid sõdurid, tubades tuuseldasid kaks hävituspataljonlast (üks neist Eduard Kuus), kes hoolega otsisid läbi kõik ruumid ja kapid, ka voodialused.

Külmale maale sõitja oli üle vaadanud oma reisikohvri, mis oli Saksa sõjaväkke värbamise puhuks valmistatud vineerist kohver, mis aga koos omanikuga oli kaks korda koju tagasi pöördunud. Kohvrisse sai pakitud küll väga napilt varustust selleks, et kogu eluks reisile asuda, nagu Siberisse saatmine ikka tähendas. Paari naela püüli, 3–4 naela suitsupekki ja pätsi koduleiva kõrval veel voodilina, käterätik, kaks paari pesu, tööpluus ja sokid, kindad. Kui oli aeg istuda lauda hommikueinele, tuli isa õuest tuppa ja pajatas nagu saladuse: „Ära läksid! Ei tihanudki sisse tulla! Pealegi ütlesid nad, et ei hakkagi Heldurit püssimeeste saatel toimetama, kui ta juba ise valmistub minekuks.” Ühe pereliikme küsimuse peale jutustas isa, et partorgi saadetud relvakandjad meie koduõues olid koduvallast pärit Elmar Torm ja Alfred Harak.

Vend Helduri sõidutasid Kuutsile kaks õde, kes vallamaja lävel lahkujat kallistasid ja hobuse-reega koduteele pidid asuma. Enne aresti sattumist käis Heldur direktor Hugo Hirjeliga hüvasti jätmas. Ka see elukogenud mees ei osanud nõustada, kas valida Siberisse sõidud asemel priius metsavennana. Ta soovitas talitada südame kutse järgi, aga selle ajendil oligi Heldur valinud tee perekonna juurde.

Maladets, Siberis tuleb hea elu

Vahisoldat vallamaja arestiruumist kutsus kohale kapteni, kes leidis ka küüditatavate nimekirjast saabunu nime ja lausus: „Maladets, sul on gümnaasiumi haridus, Siberis tuleb hea elu…” Samas pani kapten Heldur Käärmanni ette lauale trükitud eestikeelse sedeli, mille tekst teatas, et ta on vahistatud ning kuulub väljasaatmisele Nõukogude Liidu kaugemasse piirkonda, aga põgenemiskatse puhul määratakse 20 aastat vanglakaristust. Teate saamise kohta pidi vahistatu andma allkirja sedelile. Helduri nõudmise peale teda oma perekonna juurde saata, juhatati ta tuppa, mille uks lukustati ning ta jäeti tunnimehe valve alla. Päeva jooksul toodi sellesse ruumi juurde inimesi ka Saru külast: perekond Kolk Tammilt ja Alvine Lepp kahe lapsega. Küüditamise Võru staabist käidi arestikambris viibijaid vahel kontrollimas. Kui sisenes Feliks Pärtelpoeg, pöördus Heldur ka tema poole oma palvega, kuid paluja poole pöörati selg.

Aga venda saatmas olnud vanim õde oli enne Kuutsilt lahkumist kohtunud Võrumaa komsomolijuhi Feliks Pärtelpojaga, kelle tantsukaaslaseks Mõniste rahvamajas oli ta olnud mõnel korral. Kui F. Pärtelpoeg oli teada saanud tolle tuttava tüdruku nutuste silmade põhjuse, lausunud ta

Mai 1991. Heldur (vasakul) oma kuldleeri päeval Hargla kirikuõpetajaga.

kuidagi nagu kelkides: „Ära muretse, vend saab 20 aastat korralikku elu… Ära nuta, Siberis on väga ilus loodus…!" Õde vastanud ägedalt: „Mida sa veel ootad, hakka ise kohe astuma!"

Kahe püssimehe saatel sõidutati esmaspäeval veoauto koorem inimesi Mõniste vallamajast Võrru trellitatud kaubavagunisse. Kui seal Heldur pöördus palvega teda oma pere juurde paigutada, teatas ešeloni ülem (mälu järgi major Rebane?), et staabist saadud andmete põhjal on too perekond eelmise rongiga ära viidud. Seepärast saab kohtumine abikaasaga võimalikuks pärast kohale jõudmist.

Küüditatava noorem õde Milvi mäletab, et Valga keskkoolis ei lubatud esmaspäeval, 28. märtsil õpilasi pärast tundide lõppu koolist vabaks, vaid nad koondati aulasse koosolekule, mis aga ei tahtnudki lõppeda. Milvi oli kaaslastelt teada saanud küüdirongi saabumisest Valga jaama, mis võiski olla koolist lahkumise keelu põhjuseks, et vältida nooruse kogunemist raudteele. Aga Milvi lausa teatas õppealajuhatajale, et tahab kohtuda vennaga, kes viibib küüdirongis. Olukorda mõistev pedagoog (Arviste) nõustus. Ja Heldur nägi loojangule vajuva päikese kiirtes lehvitavalt viipavat pisarais hüvastijätjat, kes samuti oli märganud venna päikesekullas näokest läbi trellitatud aknakese.

Abikaasa vajas kiiresti sünnitusabi

Ešelon jõudis kolme nädala pärast Irkutski lähistele Telmaa jaama (14. aprill). Heldur sattus Usolje sovhoosi. Kui ta kodunt sai oma kirjale vastuse, selgus, et… abikaasa Valli oli kodus, elas Ala-Matsil. Ta oli enne rongi väljumist Võrus tundnud end halvasti, oli oigamise tõttu jätnud mulje, et kiiresti vajab sünnitusabi. Seepärast oli ta toimetatud Võru haigla sünnitusosakonda ning sel põhjusel jäigi maha Siberisse küüditamisest. Maikuus saabus kodust Valli kiri uudisega, et ta on ilmale toonud poja. Heldur tänas Kõigevägevamat Taevaisa, et ema pojaga viibib Eestimaal ja tema üksi on saatuse tahtel kaugel eksirännakul. Heldurit valdas suur sügav õnnetunne, et olukord polnud vastupidi – tähendab, ema ja vastsündinu oma muredega võõrsil, aga „mees kui härg" oleks elanud kodumugavustes. See viimane olukord oli mõtteski vastuvõetamatu, mida Heldur endale andestada suutnud poleks iialgi.

28.07.2006. On möödunud 57 aastat poja Kalevi sünnist. Sel päeval kohtuti üle pikade aastate kolmekesi – isa, ema ja poeg. Fotol vanemate mõttevahetus metsarajal.

> **Heldur tänas Kõigevägevamat Taevaisa, et ema pojaga viibib Eestimaal ja tema üksi on saatuse tahtel kaugel eksirännakul.**
>
> — ANTS SILD —

Pärast Stalini surma 1953. aasta märtsis hingasid väljasaadetud pisut lootusrikkamalt. Heldur oli saatnud palvekirju KGB ülemale ja siseministrile, lootuses tagasi kodumaale pääseda oma pere juurde. Kirjadele isegi ei vastatud. Ämma perega ei ühendatud väimeest põhjusel, et naise ema ei ole avaldaja naine ega ema, väimees polegi ämma sugulane! Selle peale saatis Heldur Tallinna prokurörile avalduse, et tema naine ja ema-isa elavad Eestis, tema ise pole mingi kurjategija, talle pole esitatud ühtegi süüdistust, ta pole ämma Minna Kirsipuu perekonna liige – lubada teda tagasi Eestisse oma naise ja poja juurde!

Suvel 1953 kirjutas õde Hilli, et teda oli kutsutud Antslasse KGB ametniku juurde. Tal kästud seletada, et kus on tema vend. Hilli arvas, et päritakse seda venda, kes on võõrsil ja hakkas kogelema, et ega täpselt ei teagi, aga mõne aasta eest tuli vennalt teade Soomest. Selle peale oli ametnik väga kurjalt nõudnud: kuidas? miks? millal?... Alles siis, kui Hilli sai selgitada, et vend Erdi põgenes Saksa armeesse värbamise eest, rahunes see võimumees ja päris edasi, kas veel vendi on. Nüüd pomises Hilli nuuksudes, et teine vend on Siberis. Ja Hillil tuli jutustada, et ta ise sõidutas selle venna vallamajja külmale maale saatmiseks, sest Heldur igatses naise juurde, kellega ta aasta varem oli abiellunud.

Siberisse saabus väljasaadetule ka teave, et Mõniste kooli direktorit H. Hirjelit oli küsitletud endise õpetaja Heldur Käärmanni meelsuse kohta. Direktor oli oma sõnades kokkuvõttes väljendanud, et kui Heldur tagasi sünnimaale lastaks, oleks ta nõus teda õpetajana tööle võtma. Ja õpetaja Eduard Ploomipuu oli oma positiivse hinnangu kolleeg H. Käärmanni kohta avaldanud, kui teda samas asjas küsitleti. Õde Hilli mäletab, et Kalju Raag (hiljem Mõniste rahvamaja juhataja) andis nõu, kui oli tarvis esitada kaks koduküla kehvikperekonda, kes võiksid anda allkirja, et kodukandi rahvas ei ole vastu, kui Heldur Käärmann Siberist vabanemise järel pöörduks tagasi koduvalda Mõnistesse. Vastutavateks usaldusisikuteks said Aleks Eelsoo ja Juhan Pettai.

Muidugi ei teadnud Heldur asutuste vahel ringelnud dokumentide täpsemat sisu ega tähendust, sest Hilli mainis nendest pealiskaudselt. Selleks ajaks oli Valli lahkunud Ala-Matsilt, vaid poeg Kalev oli esialgu jäänud kasvatada sellesse peresse. Valli oli läinud Mellistesse tööd ja „paremaid jahimaid" otsima. Suve lõpul oli ta ka poja ära viinud uude elukohta.

Kaebus peaprokurörile

Sünnimaalt saabunud teabe ajendil koostas Heldur oma taktikalise plaani kahe võimalusega, mida tinginuks prokuratuuri võimude otsus. 1. Kui asumiselt vabastamist ei saabu, siis tuleb Valliga arutada, kas ta sooviks Siberisse abikaasa juurde sõita või vanemate juurde Irkutskisse, mis kindlustaks ka Helduri pääsemise Kirsipuu-pere juurde. Poeg Kalevi võiks jätta ämma-äia hoolde Ala-Matsile või võtta kaasa Irkutskisse. 2. Kui Valli aga sõiduks Siberimaale ei ole valmis, siis paluda, et ta lahutaks abielu. Abikaasa, kelle teisele poolele on vähemalt kolmeks aastaks mõistetud karistuse kandmine, saab kohtu kaudu lahutuse vaidlustada. Väljasaadetul oleks siis uus võimalus taotleda vabastamist, kuna poleks enam kulaku perekonna liige. Need valikuvõimalused hõivasid Helduri mõtted, mis ootasid selgust võimumeeste otsuse läbi, nii et ta polnudki häiritud olukorrast, et Valli oli loobunud vastamast tema kirjadele.

Heldur kirjutas ka ämma perele, et kui ta kavatseb Vallile ettepaneku teha Siberisse sõitmiseks, kuhu siis oleks soovitav tal elama asuda, võimalused Irkutski või Usolje sovhoosi kasuks. Käli saatis ämma vastuse väimehe mõtete laiduväärseks tunnistamisega, sest „ükski inimene ei taha elusana Siberisse tulla". Nii jäidki Helduri kaunid kavatsused vaid unistusteks!

Möödusid kuud, kuid vastust ei tulnud. Alles 1954. aasta kevadel Moskvasse Nõukogude Liidu peaprokurörile saadetud kaebuse peale, et Eesti prokurör pole avalduse kohta vastust saatnud, hakati Tallinnas olukorda siiski lahendama. Juuni algpäevil 1954 vabastati siberlane Heldur Käärmann viis aastat ja kaks kuud kestnud traktoristi ametist.

Irkutskis kestis rongipileti hankimine Tartusse kolm päeva. Ämma peres kurtis Heldur oma muret, et Valli pole leidnud võimalust kirjadele vastata. Ämma tröösti sõnad hajutasid kõik kahtlused, sest „kõik on vanaviisi", tütre mees jõuab „oma koju tagasi"…!

Sünnimaale saabumine ei toonud aga loodetud kohtumisrõõmu – naine oli lootuse kaotanud ning rajanud uue perekonna. Valli oli ära salanud Hargla pühakojas Jumala õnnistusega sõlmitud abielu ning antud tõotuse oma abikaasat surmani armastada. Oma suurest uuest armastusest ning abieluõnnest oli Valli keeldunud avaldamast, sest rohkem kui viimase poole aasta jooksul ei vastanud ta Siberist saadetud küüditatud abikaasa Helduri kirjadele.

Aga oma poja, Kalevi kasvatamisel meenusid Heldurile sageli nood kurvad ülekohtused sündmused kibedalt murerohkest eksirännakust. Ning meenub masendus, mis tekkis mõne minuti väldanud kohtumisel Mellistes oma perekonna reetnud abikaasaga.

Heldur ennistati pedagoogi ametisse Antsla Keskkoolis 1954. aastal, kus ta töötas teeneka õpetajana kuni pensionieani välja.

Elu tahtis edasi elamist. Heldur leidis uue armastuse Milla (Ludmilla), kellega kasvatas üles kolm last ja leidis selle kõrval ka jõudu oma maja rajamiseks. Ootamatu haigus viis ära armastatud abikaasa. Aastaid hiljem tuli Helduri ellu Leili, kellega elati õnnelikku kooselu kuni Helduri surmani 14.04.2009.

Helduril oli ka pedagoogitöö kõrvalt aega kaasa lüüa muusikuna Antsla puhkpilliorkestris, kellega ta on osalenud kõikidel laulupidudel. K&E

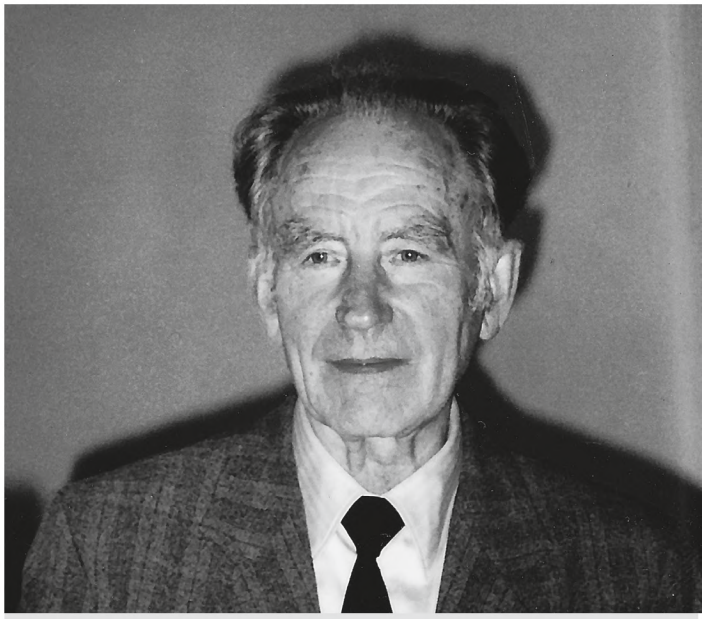

Heldur Käärmann

- Heldur Käärmann (Juhani p) sündis 5.11.1922 Ala-Matsil Saru (Mõniste) vallas Võrumaal.
- Lõpetas Saru Algkooli 1936, Valga gümnaasiumi 1941, Tartu Õpetajate Seminari 1943.
- Töötanud algklasside õpetajana (Viluste, Mõniste, Antsla) ja kasvatajana (Urvaste) 1944–1949 ja 1954–1990.
- Küüditatud 27.03.1949 Irkutski oblasti Usolje rajooni Usolje Tõuseakasvatuse sovhoosi, töötas seal traktoristina. Asumiselt vabastatud 27.05.1954. Rehabiliteeritud 1988. aasta 7. detsembri seaduse alusel.
- Abiellunud Valliga 6.11.1948. Ülemkohus andis 1956. aasta juunis abielu lahutamisel poeg Kalevi isa kasvatada. Kalevi peres on kolm last.
- Abiellunud 30.08.1956 Antsla keskkooli õpetajanna Millaga, kelle järglasteks on tütred Marju ja Siiri. Milla on ka Helduri esimesest abielust pärit poja Kalevi kasvataja-koolitaja. Perekond suutis kolme lapse kasvatamise kõrval ehitada majakese Antslas Pärna tänaval. Milla suri ootamatult insulti 2.09.1974.
- Heldur lõpetas Tallinna Pedagoogilise Instituudi 1971. Teda on autasustatud tiitliga „Haridustöö eesrindlane". Heldur on osa võtnud Antsla puhkpilliorkestri tööst ja esinenud kõigil Eesti laulupidudel.
- Abielu 21.12.1977 Vana-Antsla tehnikumi õpetaja Leiliga.
- Heldur suri 14.04.2009 (86-aastaselt) ja on maetud Antsla kalmistule.

In Memoriam

Evy Laamann Kalbus

26. november 1922 – 5. jaanuar 2021

Eesti vabadusvõitlejad üle maailma on leinas. Selle aasta alguses lahkus Marylandi osariigis Bowie linnas igavikku üks meie säravamaid eeskujusid, Vabadussõja sangarist VR I/3 kavaleri kapten Paul Georg Laamanni tütar Evy Laamann Kalbus.

Evy Laamann sündis 26. novembril 1922. aastal Võrus, kauni Tamula järve ääres, vabadusvõitlejate Paul ja Ella Laamanni pere teise lapsena.

Evy esimene selge mälestus pärines kommunistide detsembrimässust 1924, mil Evy oli kaheaastane. Telefon isa töökabinetis helises keset ööd, äratades kõik pereliikmed. Õues oli jäine külm ja isal läks aega auto käivitamisega. Evy ja õde Asta pugesid varju otsides ema juurde sängi.

Märtsis 1927 sai Evy endale väikevenna Uno. Erinevalt vanemast õest Astast eelistas Evy raamatutarkusele värskes õhus matkamist ja nii sai just temast oma isa talisman ja kaitseingel. Elu oli imeilus nagu muinasjutus – kuni majja tuli poliitika ja lõi kõik segamini.

Kui vabadussõjalaste liikumine algas, oli Evy viieaastane terane tüdruk, kes isaga sageli kaasas käis. „See oli nagu ajalooraamatus kõndimine! Kohtasin inimesi, kellega ma muidu poleks kokku puutunud," on Evy meenutanud.

Sageli jäid isa relvavennad Laamanite katuse alla ka öömajale ja siis pidi just Evy külalistele oma toakese loovutama. Tal oli ka külalisteraamat, millesse paljud kirjutasid. Evy lemmik oli isemoodi torkavate helesiniste silmadega väga sõbralik Artur Sirk, kelle jutt oli huvitav isegi lapsekõrvadele.

Kui 1934. aastal algas Eestis vaikiv ajastu, mis tõi paljudele peredele läbiotsimised, politseivägivalla ja küüditamise, oli Evy 11-aastane. 12. märtsi öö oli külm, Evy ja Uno ärkasid maja teisel korrusel unest. Vaatepilt oli uskumatu: kõik uksed olid pärani, tuul tõmbas nagu korstnast läbi terve maja. Truu koer seisis köögiuksel, koon õhku tõstetud ja ulgus läbilõikavalt.

1935. aastal küüditati Paul Laamann koos perega Võrust Saaremaale. Paul ei tohtinud tagasi Võrru sõita, et oma autoäri likvideerida. Naine ja lapsed pakkisid kohvrid ja sõideti viiekesi Kuressaarde. Sügise saabudes õnnestus Ella Laamannil, kes ju polnud väljasaadetud, välja kaubelda luba Tartu kolida, et lapsed saaksid kooli minna. Läbiotsimistega olid Laamanni pere lapsed juba harjunud, Evy muigas, et Tartu elamine oli palju väiksem kui Võrus ja nii kestis kodu segipööramine ka lühemat aega. Detsembris vangistati isa uuesti, mõned päevad hiljem arreteeriti ka ema. Kolm last ootasid keset talve oma ema, kes kongis muretses, kas lapsed ikka tulevad omapäi ahjukütmise ja toidutegemisega toime.

Vabadussõjalaste suurprotsess, milles vabadussõjalasi süüdistati 8. detsembri kavatsetud riigipöördekatses, kestis 6.–25. maini ja seda ajaloolist teatrilavastust õnnestus 13-aastasel Evyl oma silmadega näha.

Kohtuotsus, mille järgi Paul Laamannile mõisteti 20 aastat sunnitööd, kuulutati välja 28. mail 1936. Tegelikkuses sai Paul Laamann Tallinna Patarei vanglas istuda kaks aastat, poliitvangid vabastati amnestiaga 1938. aasta mais 1937. aastal aga ei pääsenud ta oma ema matusele.

1940. aasta novembris tuldi Laamanne hoiatama, et rahvuslasi arreteeritakse ja nemad on nimekirjas. Sõideti rongiga Tallinna ja sealt viis Dr. Hjalmar Mäe nad oma ema tallu Läänemaal. 4. märtsil 1941 asusid nad ümberasujatena Tartust Saksamaa poole teele – just Evy oli see, kel õnnestus perele saada luba järelümberasumiseks. Peatuti Wernecki lossis, Schwaabimaa äärel, kus Evy isa Paul Laamann asus eestlasi värbama, et vabatahtlikult bolševike vastu võitlema minna.

Just seal nägi Evy Laamann William Tomingat, kelle raamatu „Vaikiv ajastu Eestis" kordustrüki ta hiljem uuesti välja andis.

Saabus 1941. aasta suvi, mis tõi eestlastele rõõmusõnumi, et sõda on alanud. Tagasi kodumaale, nüüd aga juba Revali linna, sõitis Laamannide pere 1942. aasta märtsis. See oli

ka aeg, mis andis võimaluse endist ülekohut leevendada ja isamaa eest langenuid ja mõrvatuid mälestada kui kangelasi. Teiste hulgas sai riikliku mälestusteenistuse osaliseks 1937. aastal Eesti Poliitilise Politsei poolt mõrvatud vabadussõjalaste juht Artur Sirk.

1943. aastal lõpetas Evy Lenderi Gümnaasiumi ja sai stipendiumi Breslau kunstikooli. Nüüd tuli pidevalt sõita üksinda Revali ja Breslau vahet. Kui 1944. aasta alguses taasavati Tallinna rakenduskunstikool, jätkas Evy seal õpinguid Natalie Mei moeklassis. Evy oli endiselt isa talisman. Laamannide koju oli nüüd tekkinud Pitka staap.

Evy-vanused noored kutsuti tööteenistusse. Evy sattus Haapsalu lastekodu kasvatajaks. Lapsed olid andekad ja ta lavastas näidendi. Peale esietendust tuli Evy juurde üks tankirügemendi poiss, andis oma nimekaardi ja ütles, et võib-olla ta saab aidata, kui sõda on läbi. Ta oli dirigendiks Berliini ooperi juures ja tema nimi oli Herbert von Karajan.

Evy tutvus paljude sakslastega, kellest tema sõnul kiiresti said suuremad eestlased kui eestlased ise. Nimekamad neist Martin Sandberger ja Constantin von Weiss. Esimene isa Paulist põlvkonna jagu noorem, teine samapalju vanem. Kolmekesi aeti asju, Evy kodustaabis telefonineiuna meeste vahel sidet pidamas.

Lahkunud koos emaga 1944. aastal Saksamaale, jätkas Evy oma kunstiõpinguid Hildesheimi rakenduskunstikoolis, kuni see suleti. Kui Eesti septembris bolševike kätte langes, tampis Evy juba koos teiste välismaalt saabunud naistega ühes Berliini relvavabrikus vormidesse mullasegu, mille järgi valati hiljem õhukaitserelvade osi. Nüüd otsustas ta hakata rindeõeks ja tõttas vastavatele kursustele. Seal oli ka teisi eestlasi, kõik sooviga kuidagi tagasi kodumaale pääseda. Berliini pommitamise ajal sattus Evy koos kolme eestlannaga varju otsima Heinrich Himmleri punkrisse. Kuna kõik neli olid rindeõe mundris, lasid valvesõdurid nad sisse. Kus nad olid olnud ja kes oli see kõrvaklappidega ja kaarte uuriv mees, said nad alles hiljem teada.

1946. aastal läks Saksamaal põgenikelaagris ebamugavaks. Nii venelased kui inglased hakkasid survestama, et balti põgenikud koju tagasi pöörduksid. Ella Laamannil õnnestus endale, Evyle ja Unole India sissesõiduluba hankida ja nii jõuti jõuluks Bombay sadamasse.

Ella ja Evy püüdsid toiduraha teenida õmblustöödega. Palavus oli tappev sõna otseses mõttes. Õde Asta, kes neid vastu oli võtnud, lahkus oma perega Indiast, 1947. aasta juunis Ella Laamann suri, Evy ja Uno jäid kahekesi võõrale maale.

India hakkas Inglise ülemvõimu alt vabanema, Inglise asehaldur Mountbatten valmistus maalt lahkuma. 30. jaanuaril 1948 nägi Evy pealt atentaati Mahatma Gandhile. Nägi ka Mahatma matust. Evyl oli plaan iga hinna eest Indiast minema pääseda. Ta abiellus ungari juurtega noore ameeriklasega ja noorpaar purjetas märtsis 1948 USA-sse. Reis kestis terve kuu.

Järgnes aasta otsa pingutusi, et vennake samuti Indiast USA-sse saada. Kuni kodakondsuspaberite saamiseni töötas Evy ühes kaubamajas, seejärel sai ta tööle kongressi raamatukokku, kus töötas 25 aastat ja kuhu ta aitas töö leida paljudel eesti naistel.

1956. aastal kohtas Evy Laamann oma elu armastust, ajakirjanik Arvo Kalbust. Algas elu kuldperiood, kümme aastat muretut ja õnnelikku elu, siis sai Arvo rabanduse, majapidamine jäi Evy kanda.

Umbes 1960. aastal kohtas Evy Chicagos lapsepõlvest tuttavat pastorit Valter Viksi, kel oli Evyga samavanune tütar ja kelle Päts omal ajal Rõugest ära oli küüditanud. Nüüd mälestas Viks Chicago kirikus Evy isa. „Hakkasin nutma. Mul polnud kunagi niisugust teenistust olnud. Ta luges haruldaselt hästi, kogudus seisis püsti," on Evy hiljem meenutanud.

1973. aastal võttis Evy ette hulljulge sõidu okupeeritud kodumaale, lootusega veel midagi isa saatuse kohta teada saada. Sellest külaskäigust on ta kirjutanud suurepärase humoorika reisikirja.

1993. aastal külastas Evy uuesti Eestit, seekord koos Arvoga, kes suri 1999. aastal. 2000. aastal oli Evy taas kodumaal, seekord koos vennaga, tuues ja sängitades lahkunud abikaasa Arvo Kalbuse Tartu Raadi kalmistule oma vanavanemate juurde. Koos külastasid õde-venda armsa isa jälgi, otsides ka Patarei vanglat Tallinnas.

Hoolimata 1991. aastal valmimisest, nägi Evy Laamanni raamat „Tõde ei põle tuleski" esmakordselt trükivalgust alles 2001. aastal. 2010. aastal ilmus selle teine osa, alapealkirjaga „Eesti vabadussõjaluse hävitamine. Artur Sirgu lugu". Aastal 2013 ilmus „Tõde ei põle tuleski" kordustrükk, kus mõlemad osad said ühiste kaante vahele. Samal aastal rahastas Evy ka William Tomingase „Vaikiv ajastu Eestis" kordustrüki, millele ka saatesõna kirjutas.

Vabadussõjalaste Liidu auväärt lipp, mida Eesti politsei korduvalt taga otsis, reisis koos Evyga Saksamaale, Indiasse ja Ameerikasse. Täna asub see koos teiste oluliste reliikviatega Eesti Sõjamuuseumis.

Evy lootis ja ootas, et iseseisvuse koju naastes tunnistaks Eesti Vabariik seda ebaõiglust, mille osaliseks vabadussõjalased kord said. Et 2018. aasta septembris sai Amblasse ausammas Artur Sirgule, selles oli suur roll just Evy Laamannil ja tema raamatul „Tõde ei põle tuleski".

Evy Laamann lahkus siitilmast 5. jaanuaril 2021. Me jääme teda ja tema nakatavat eestlust imetlema ja mäletama.

Tõde ei põle tuleski,

Eesti Leegioni Sõprade Selts
Eesti Sõjameeste Sakala Ühing
Mälestusselts Artur Sirk

Helgi Sallo

Pipist Almani

Helgi Sallo kohta on öeldud, et ta ongi teiste jaoks sündinud. Sallol on artisti tarkus, mis polegi elu jaoks, omapärane löögijõud, et teatris edasi jõuda. Lavastajad peavad Helgi Sallot hästi juhitavaks näitlejaks. Sallo olevat nagu karge vesi, mida täpse suunamisega on võimalik ajada leigeks, kuumaks või siis nii tuliseks, et lööb lausa kaane pealt.

MARVI TAGGO

Helgi Sallo oma garderoobis Estonia teatris.

ARHIIVIFOTOD

Helgi Sallo põhitegevus on Alma. Estoonlastele on Helgi Sallo teatri näitejuht, kes istub proovis lavastaja kõrval ja saab end avada näitlejate kaudu. Helgi teab, et näitleja õnn võib seisneda vaid ühes tunnustavas sõnas, ja siis on hea, kui on olemas inimene, kes on su vastu üdini aus.

Helgi Sallo ei ole näitleja, keda publik aplausi saatel lava taha saadab. Teda tahetakse samas rollis jälle näha, et millega ta seekord üllatab. Kas päriselus on vähem *seda* Sallot, kes Mustamäe privaatsusesse sulgub? Või mis see näitleja tavaline olek ongi. Närvid on etenduse või proovi järel pingul nagu pillikeeled, aga see pole mitte ühegi mängitud rolli hoiak. Sest üks asi on lava ja teine asi elu. Ja elus seda niisugust mängitsemist Helgi ei kannata.

Tahab, usub ja teeb

Inimesel on üks elu. Või kaks, nagu on näitlejal. Aga kõik suured näitlejad on üksteisega sarnased selle poolest, et nad kellegagi ei sarnane. Tahe mängida on Helgi Sallo loomuses igihaljas, mida ei saagi mängida, simuleerida. Kuna see loomingulisuse saladus ja võti on kirgas lapsikus.

Helgi Sallo on teatrisse tulnud ja sinna ka jäänud. Mäng on ta eluosa. See võib kõlada ka mõneti hüpoteetiline, kuid tõenäoliselt oleks suur „tükk teatrit" teatrita, kui poleks selliseid näitlejaisiksusi nagu Helgi Sallo.

Helgi Sallost on juba kirjutatud üks raamat. Aga et Sallo lugu ühte raamatusse ära pole mahtunud, kirjutati teinegi. Kas Helgi tunneb etenduse-eelset sabinat või pabistas, kui ilmus teine raamat – ei. Näitlejale on ju oluline, mis raamaturiiulites sinust tuksuma hakkab.

„Mul on praegu nii surmlikult palju tööd, pea igal õhtul laval ja näitejuhi amet. Nii et ei jää aega mõelda ega pabistada. Jalatallad löövad tuld, aga süda hõiskab sees. Ei ole mul häda midagi. Aga see raamat on ju teistsugune raamat, mida inimesel on kergem lugeda. Nagu varblase lend üle põllu. Ega see polnud mõeldud,

et ilmub suur elulooraamat. Nii et ma ei põdenud ega pabistanud midagi. Välismaal ilmuvad näitlejatest raamatud juba nagu kirjud koerad: staar teeb suure rolli ära ja jälle ilmub temast uus raamat. Tore, et Eesti Naine sellele pihta sai, et neid raamatuid avaldama hakkas."

Ja ometi. Algul põikas Helgi raamatu kirjutamisest tagasi. Sest ta ei tee kunagi midagi prauhti, vaid on enda sõnul suur „paaniker". Üks asi on rääkida, aga teine asi on oma elu mustvalgel lugeda. Kõik see võib tunduda ka hallivõitu tuttav ja mitu kordi ära räägitud.

Nagu inimese koju ei tohi liiga kauaks jääda, tuleb ka „raamatuelus" külalisena lahkuda just siis, kui kõige põnevam tunne. Võib olla ei söanda Helgi ka ise endale tihti liiga lähedale astuda.

Hille Karmi „Helgi Sallo. Helgib ja heliseb" raamatus on kirjas kõik see, mida Helgi on endast rääkinud ja ei midagi enamat – skandaalikesteta, mida lugeja võib-olla ootab. Pisut üllatuseks tuleb pealtnäha seltsiva ja särava Helgi sügav sisemine tõsidus ja soov üksinduse järele.

Kuulsuse algus

Teatripublik mäletab Helgi Sallot temperamentse operetinäitlejana. Aga televaataja oma lemmikut 1967. aasta televisiooni laulusaate „Horoskoop" aegadest.

„Nii kummaline kui see ka pole, aga just televisioon ja „Horoskoop" tõid inimesed ka teatrisse ja tegid minust Sallo."

Kui tänapäeva ütlemist järgida, oligi televisioon Helgi Sallo ja vaataja vaheline suhtekorraldaja.

1964. aastal astus Helgi Sallo konkursi korras Estonia teatri kõrge kunstinõukogu ette. Et tal eriharidust polnud, ooperikoori ei võetud, ja võeti lihtsalt teatri hingekirja. 1965. aastast alates sai Helgi Sallost Estonia teatri solist.

Helgi Sallo karjääri algust ilmestab tuntud lugu, kuidas Eri Klas juba 1964. aastal kokaplika „West Side Story" etenduses lavale tõi. Tookord oli Mariat lihtsalt vaja, ütleb Helgi, sest kõik teised tegelased olid olemas.

Kui Eri Klas tagasihoidliku välimusega neiu lavaproovi tõi, ei paistnud ta millegagi silma, aga kui see neiu laulma hakkas, jäid kõik kuulama. Nii leiti kauaotsitud Maria, ja mitte ainult, leiti ka Helgi Sallo.

Maria oli Helgi Sallo võidukäik. Siinkirjutaja ei varja liigutushetki, kui tagasivaates assotseerub valge habras ja tagasihoidlik Maria, Helgi Sallo, kes toonase stuudioõpilasena otsis lava taga väikest ava, et lavale pääseda, et hästi vaikselt keskele jõuda. Aga see tal ei õnnestunud.

„Lapsena lõugasin raadioga võidu. Vanemad imestasid, kuidas see laps neid laule oskab. Lõugasin lihtsalt kaasa, laulu sõnu ei teadnud. Ju mul mingi harmooniataju on, et sain juba siis umbes aru, kuhu viis välja läks. Kogu elu on mul olnud just see mängimise rõõm. Mängisin kanadele ja kassidele, aga nemad ei seisnud paigal. Pärast keskkooli läksin vanemate ja sugulaste soovitusel papa Arderile ette laulma. Arder ütles, et huvitav tämber, aga nad tahavad ju suurt häälematerjali. Käisin ka Paul Maantee juures deklameerimas, aga arvati, et tühja kotti pole mõtet püsti ajada! Nii läksingi kokakooli."

Helgi imestab siiani, kuidas ta tookord küll „West Side Story" ära laulis: „Marial läks vaja kõrget „do" nooti, aga mul seda siis polnud. Ja selle laulsid kaks kooriartisti minu eest lava taga, mina tegin ainult suu lahti ja ...," muigab Helgi. „Õnn oli, et ikka viisi pidasin, sest tegelikult laulsin ju mustalt, mul oli probleem ja närviga pressisin hääle kõrgemaks. Kui hea on draamanäitlejal muusikalis osaleda. Laulja hakkab ennast lahti laulma, tahab või ei ... tunneb äkki, et siin-seal

> **„Nii kummaline kui see ka pole, aga just televisioon ja „Horoskoop" tõid inimesed ka teatrisse ja tegid minust Sallo".**
>
> — HELGI SALLO —

„West Side Story" (1964) – Marje Mihhailova (Metsur), Luule Laanet (Komissarov), Helgi Sallo, Viivi Rändsaar, Evi Roose. Sellel pildil on Helgi koos Luule Komissaroviga, kellega hiljem seriaalis „Õnne 13" koos mängib.

on probleemid. Draamanäitlejal ei ole asi nootides. Nemad lähtuvad sisust ja laulavad just nii, nagu laulab süda sees. Ma ei jõua siiani ära imetleda Georg Otsa oskust mitte eriti suurt häält nii rikkalikult värvida ja oskuslikult kasutada. Eriti siis, kui Georg Ots „Othellos" Jagot laulis, olin tema andunud kuulaja. Priima, mis hääli ta teha oskas ja julges! Minu arvates tahavadki lavastajad muusikateatrites teha tööd rohkem just näitlejatega, kui pole nii jumalik hääl nagu Margarita Voitesel."

Helgi Sallo on ise paljuski Georg Otsaga ühte lavaõhku hinganud, piltlikult öeldes söönud samast katlast: nad on olnud partnerid laval. Toona, „West Side Story" algusaegadel nuttis noor Helgi Sallo õnnepisaraid, kui samu lavalaudu pidi käima hakkas, kus käis Georg Ots. Nüüd ütleb Hanna-Liina Võsa, et oli pisarateni liigutatud, et sai Mariana võimaluse sellel samal laval mängida, kus Helgi sama rolliga oma karjääri alustas.

Ja mis saab olla parim kingitus, kui mängida laval koos tütrega. „Viiuldaja katusel" on laval ema ja tütar – näitlejad Liina Vahtrik ja Helgi Sallo. Liina mängib uues lavastuses ema Goldet, keda on mänginud aastaid tagasi Helgi Sallo. Ja Liina partnerit, kosjamoor Yentet mängib Helgi. See on teistmoodi õnn ja ühendus tulevikuga.

Vanaema roll sobib

Helgi Sallo sõnul on vanaema rõõmud elus ühed ilusamad. „Vanaema – juba see sõna meeldib mulle. Vanaema, kes õpetab oskusi, elutarkusi, kelle süle on kõige soojem ja tal on sinu jaoks alati aega. Vanaema on koduhaldjas. Ma olin siis nelja-viieaastane, kui mu vanaema suri, aga mu ettekujutus vanaemast on nagu laulusõna: vanaema, helde, lahke. Mul polnud sel ajal nii palju tööd ja sellepärast oli Liina tütar Reti Maria ka vähem teatrilaps, kui oli minu tütar Liina."

Vahel võttis Helgi ta proovidesse kaasa, aga Reti istus rohkem õmblejate juures. Seal oli tema jaoks palju huvitavat: nööbid, pitsid. „Reti ei läinud õhtul enne magamagi, kui ma teatrist koju jõudsin, küsis: „Mamma, miks sa nii kaua kondad?" Ütlesin, et kommiraha vaja teenida. Meie lähedal oli kommipood, kus me palgapäeval käisime komme ostmas."

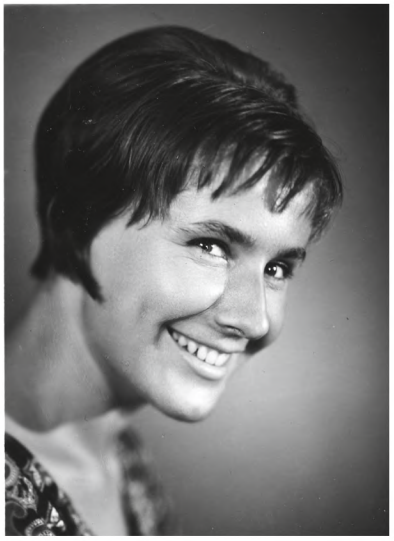

Helgi Sallo Horoskoobi aegadel.

Ja nii jäigi, et kui vanaema õhtul välja läks, siis Reti teadis, et mamma läheb kommiraha teenima. Reti on kõrgharidusega filoloog ja vanaema hea reisikaaslane. Suvel lähevad nad koos Fääri saartele. Kui Reti ülikooli sisseastumiseksamid ära tegi ja ülikooli sisse sai, oli Helgi valmis kasvõi õnnest kosmosesse lendama. Aga samas paanitses, et kuidas see laps ikka võõras linnas hakkama saab. Ja lubas, et hakkab igal vabal hetkel Retit moosipurkidega Tartus vaatamas käima.

Liina teine laps on poiss, Johannes. Aga poiss on poiss. Ja võib olla vanaemal polegi poisiga nii suurt hingesugulust olnud. Sest Johannesel on ju ka teine vanaema. Aga Johanneses on nagu törts seda näitlejaverd. „Ta on nagu pisike vanainimene. Mulle meeldis, kui ta pisikese põnnina ütles: „Mamma Helgi, kui sa meile tuled, ütled alati: „Osha pishikene." Kui ma ise olin pisike ja rääkisin tädiga, kelle selg oli vanadusest natuke vimma jäänud, siis tõmbasin end ka ettepoole küüru. Tädi vaatas natuke pahaselt otsa, aga see polnud ju paha pärast. Ju ma tahtsin tädiga lihtsalt võrdne olla."

„Omadus, mis ma oma ema juures hindan, on hästi arenenud tõetunnetus," ütleb Liina Vahtrik. „Mu ema ei salli silmaotsaski lipitsemist ja pugemist, ja tunneb kohe ära, kui keegi ei ole siiras. Tema elust olen ma

„Nahkhiir" (1973) – Helgi Sallo ja Eva Meil.

õppinud ka seda, et töö ei ole ainus asi sinu elus. Sa ei tohi hinnata end ainult läbi töö. Ja kui armastus peale tuleb, on kõik lollused lubatud, isegi need, mis teistele võivad tunduda naeru- või häbiväärsed."

Liinal oli kaua aega hirm olla ema moodi. Nüüd kinnitab aga näitleja Vahtrik, et enam pole tal raske olla Sallo tütar.

„Minu meelest on see tore – ema on lihtsalt ainulaadne kuju. Tema juures meeldib just see, mis paljusid närvi ajab; kui ta räägib ja naerab ja teeb seda kõva häälega. Kui aga ema kedagi kuulab, siis on tal niisugune nägu peas, nagu oleks see maailma kõige huvitavam jutt. Avatud ja lahtine inimene on ju suur väärtus. Ja kui mulle selles mõttes öeldakse, et olen üliemotsionaalne ja suhtlev, siis see meeldib mulle."

Kui Helgi Sallo teatrisaalis istub, ajab Liina teda naerma, kuigi tütar mängib tõsise näoga. Mõnikord hoiab Helgi lausa jõuga tagasi, et naerma ei hakkaks – pandaks ju tähele, et nojaa, tütar mängib.

„Minu ema pole enda jaoks mingeid järeleandmisi teinud ei elus, armastuses ega abielus," kinnitab Liina. „Armastus on ema jaoks religioon, üks ja ainus."

Liina isa, Estonia teatri endine laulja Uno Heinapuu, on öelnud. „Meie vahel tekkis midagi ilusat, milles polnud ettekirjutusi, tingimusi, survet ega lubadusi." Helgi nimetab Unot oma Suureks Armastuseks, kes oli aga abielus teise naisega. Usalduse ja armastusega kaasneb avameelsus sellest rääkida. Kui on teineteisemõistmine, siis pole kõigest hoolimata mingeid piire ega tõkkeid oma kunagi ebatavaliseks peetud eraeluliste otsuste üle.

Vahtriku arvates pole ema aastate jooksul lubanud mingeid järeleandmisi – ei laval, elus ega ka armastuses. „Armastus on tema jaoks religioon – üks ja ainus. Kannatustega rikastatud elu on teda isegi toitnud."

„Ega minu ema igasugust jama oma hõlma alla ei võtaks," tõdeb Liina ning meenutab lapsepõlvemänge koos isaga: toredaid ooperiviktoriine, mis ooperist, kes on helilooja, mitmes vaatus ja kes laulavad. „Need olid kihvtid mängud ja juba päris pisikesena teadsin näiteks Verdist ja muusikast küllalt palju."

„Don Giovanni" (1975) – Helgi Sallo Zerlina rollis.

Täiskasvanuna pole Liina muusikateatrit eriti tõsiselt võtnud ja vabatahtlikult sinna eriti kippunud. Ma olin sellega päri, kui ema ütles, et tahab lavalt ära minna. Ma ei ole ema laval palju näinud, kuid leidsin, et teatrist on aeg ära minna, kui oled allakäigu trepi esimesel astmel. Põhjamaalastel pole lihtsalt omane oma artiste kätel kanda, vaevalt, et keegi neist seda ootabki. Aga publik armastab mu ema."

> **Minu ema pole enda jaoks mingeid järeleandmisi teinud ei elus, armastuses ega abielus.**
>
> — LIINA VAHTRIK —

Kui Liina TV3 paroodiasaates „Su nägu kõlab tuttavalt" laulmas käis, naljatas, et on ema poolt sopran, isa poolt bariton. Mis on ka tõsi.

Helgi Sallo lihtsalt on

Hiljuti lahkunud lavastaja Ago-Endrik Kerge on nimetanud Helgi Sallot hästi juhitavaks näitlejaks, igasuguseks näitlejaks. „Sallo on, kui karge vesi, keda täpse juhtimisega on võimalik leigeks, kuumaks või siis nii tuliseks ajada, et lööb lausa kaane pealt."

„Piinlik, teised joovad hommikukohvi, ja üks tädi teleris jälle laterdab," muheles Helgi pärast seda, kui oli „Tähelaeva" saates ära käinud. „ Ja mõni võib arvata, et inimene nagu ise tahaks, et temast kogu aeg räägitakse. Aga see ajab mind juba naerma. Mitukümmend aastat ja ikka sama jutt. Mis seal ikka rääkida on, midagi uut ja olulist pole ju enam lisada," ütleb Helgi ja räägib juurde mitu peatükki.

Estonia teatri endine jumestaja Anne Kastehein, kelle grimmitoolis Helgi istus, mäletab, et Helgi kahetses alati enne etendust, et miks ta ei hakanud lillemüüjaks või lillekasvatajaks. Et miks ta peab kogu aeg niimoodi närveerima, aiandis on ilus, rahulik, lilled õitsevad, aga tal on süda paha. „Jah, aga siis läks Helgi lavale ja säras nii, et keegi ei saanud midagi aru."

Sel ajal, kui televisioon Sulev Nõmmiku „Teatriööd" filmis, ootas Helgi last ja tänas õnne, et Anne tal kogu aeg kõrval oli ja tuge andis. „Helgi kaebas ikka, et siit ja sealt valutab. Kui ta aga võtteplatsile jõudis, kadus see kõik nagu vits vette. Tavaliselt Helgi tegi endale ise grimmi ja on väga hea käega. Minu ülesandeks jäi teha soeng. Paar korda õnnestus mul teda ka grimeerida. Minu meelest on kõik Helgi rollid elulähedased. Kui ta Pipit ette valmistas, vaatas kogu aeg lapsi. Jälgis trollis või bussis vanemaid inimesi, kui roll seda nõudis. Etenduse vaheajal ei jäänud

„Minu veetlev leedi" (2008) – Helgi Sallo Mrs Pearce`i rollis.

ta näitlejate keeles „musta loori" alla istuma, vaid tuli grimmituppa ja rääkis kõva häälega. Sättisin ta soengut, aga tema võttis häälekalt teksti läbi. Mõtlesin endamisi – teised arvavad, et Sallo sõimab mind," naerab Anne. „Andekad inimesed jäävad lihtsaks. Helgi rääkis mulle ära oma mured ja rõõmud, kinkis oma pildi pühendusega „Minu ihujuuksurile".

Kunagine Estonia teatri solist Ester Lepa leidis, et Helgi Sallol on see artisti tarkus, mis polegi nagu elu jaoks: töökus ja löögijõud teatris edasi jõuda, hommikust õhtuni vastu panna.

Aga Helgi arvab, et „Minu õnn ja suur vedamine oli see, et kohe hakati mängima muusikale. Kui ma oleksin jäänud ainult opereti subrette tegema, oleksin end tõenäoliselt kaunis ruttu ammendanud ja Estoniast ära läinud. Aga muusikal oli popp! Oma saba veidi kergitades võin öelda, et ma pole ka operetti mänginud traditsioonide järgi, vaid tegin „oma" moodi. Ma ei ole primadonna tüüp, jah, kaunis tavalise hääle ja välimusega, keskmise isikupäraga. Aga mulle meeldib, et mu hääl tuntakse ära."

Almastunud

Helgi Sallo kohta öeldakse – Alma, mis Alma. Mis tähendab, et televaatajal on omamoodi raske eraldada Õnne tänava Almat ja Helgi Sallot. Või on Alma juba nagu kohustus.

„See on vaataja probleem. Alma mängitab mind. See osa on nii hästi juba kirjutatud. Aga kui vahel „Õnnes" Alma stseene vaatan, paistavad peapöörded ja isegi intonatsioonid hoopis ema moodi. Ma pole kunagi varem aru saanud, kui ema moodi ma olen ja kui ema sarnane on Alma. Almal ja minu emal oli hea kodune kasvatus ja üks aastakäik möödunud sajandi esimeselt poolelt. Ema oli suur puhtusearmastaja ja Alma nühib ka kogu aeg. Ema tahtis, et kõik asjad on tema kontrolli all. Alma on ju samasugune, ajab igat niidiotsa taga. Paljud minuealised teavad, loevad üles kõik mu rollid. Aga mind üllatab, et ka noored pubekad vaatavad „Õnne" seriaali, küsivad bussis autogrammi ja teevad oma vaimukat nalja. Balti jaama eluheidikud tervitavad – olge tervitatud – ja paluvad käe peale autogrammi."

> **Ma pole kunagi varem aru saanud, kui ema moodi ma olen ja kui ema sarnane on Alma.**
>
> — HELGI SALLO —

„Mäletan, kui režissöör Tõnis Kask seda rolli mulle pakkus, ütles ta, et Alma on proua. See hakkas mulle meeldima, et Alma on selline inimene, kellel on enesevääärikust, kes on aus, sõnakas ja sõnapidaja. Ja kui sa siis mõtled, et niisugune proua ja äkki käib kõik tema selja taga ja temast minnakse mööda. Muidugi läheb ta siis närviliseks. Samas kinnitan, mind ei häiri, et Almast nii palju räägitakse. Kui mulle tullakse ütlema, et ma kogu aeg nii tige olen, siis ma ikka eristan, et seda öeldakse Alma kohta. Alma on vahel konservatiivne, kuid värvikas ja põhimõtetega elanud. Kui ma peaksin ka mõrtsukat mängima, mul ei teki probleeme, ma lähen rolli ja kui ma peaksin veel mõnda niisugust naist mängima, ei oleks see kindlasti nagu Alma."

„Kui ma esimest korda loo läbi lugesin, mis ei olnud veel stsenaariumiks vormistatud, siis mõtlesin, et Tõnis Kask on peast nikastanud, Kuidas ta saab mulle sellist osa pakkuda? Pärast kuulsin, et isegi Reinla oli kahelnud, et Sallo pole see õige valik. Aga huvitaval kombel, kui võtted algasid ja hiljemgi üle vaadates, olen imestunud, kuidas küll ühel režissööril võib olla nii kuramuse täpne nokkimine. Kusjuures tõesti mõtlesin, kuidas mina siis nüüd olen sihuke agulimutt ..."

Kas tahaksid paremat, selles mõttes leplikumat Almat mängida?

„Ühel õhtul, kui mul polnud midagi teha, vaatasin vanu „Õnnesid", mitu seeriat järjest. Katsusin olla hästi kriitiline, et võib-olla tuleks Alma juures ehk midagi pehmendada. Ei, mulle see naine kohe meeldib! Alma ei mängi, ta lihtsalt on. Kujuta pilti,

ka ristsõnas oli küsimus: „Õudne eit Õnne tänavalt, nelja tähega. Kohe selle peale ei tulnud, aga ridade kaudu tuli välja, et Alma. Siis ma mõtlesin küll, et helistan, et tulge mõistusele. See ei olnud isegi jutumärkides! Inimesed on võib-olla harjunud nägema teise pilguga."

Lihtsalt Helgi Sallo

Näitleja võimetel on piirid ja võimalus hakata ennast kordama?

„Ma pean ütlema, et kõigi nende teatriaastate ja lavarollide kõrval, mida Helgi on teinud, olen ütlemata õnnelik, et ta on ka näitejuhina noori artiste n-ö oma käte vahele võtnud, et neid kujundada," kinnitas kord kadunud maestro Eri Klas. Ta lisas: „See säde, mis temas oli, kui ta „West Side Storysse" kutsusin, põleb edasi ..."

„Selles Klasi-tuules olengi edasi liikunud ja pole lavatööd kunagi tööks pidanud. Lava on see, mille jaoks ma olemas olengi," ütleb Helgi ise.

Ka Helgi Sallo esimene töö näitejuhina 1993. aastal oli samuti „West Side Story". Lavastajana oli Neeme Kuningal Sallost tohutult palju abi: „Siin mängis kaasa Helgi teatri ja lava tundmine, tema silm, kõrv ja hea stiilitunne. Helgi näitejuhi tööst on vähe räägitud. Eks ta on näitejuhina ikka paras „tümikas". Kes ta omaks võtab, sellele pakub igakülgset abi ja lauljad on meelitatud. Kes ei võta, need jätab ta kohe rahule."

„Kui lavastajat proovis ei ole, loob Helgi proovikliima, võtab juhtimise enda kätte ja vormib lauljaid oma silma järgi. Oleme Helgiga vist 12 Violettat välja toonud, mis tähendab „Traviata" etendusse uued Violettad sisse viinud," räägib Neeme Kuningas.

Lauljanna Aile Asszonyile hakkas Helgi „näputöö" meeldima ja ta oli isegi õnnelik, et ooperi-Violetta muutus tema jaoks inimlikuks tegelaseks, mis muudab ka ooperis asjad põnevaks, isegi lihtsamaks ja tagab ka ooperi tõsiduse. Helgit usaldamata poleks seda võib olla ehk juhtunud.

Märgusõna – partner

„Kui on hea sõbralik suhe inimeste vahel, on laval kerge mängida. Kui ei ole, kulutad ennast rohkem. Kui seesama inimene, keda ei salli, laval hästi mängib, tuled talle järele. Ja kõik see mõjutab mängu. Mulle on öeldud ka seda, et olen väljakannatamatult halb partner, kes tähelepanu enesele võtab. Kinnitan, et ei tee seda kunagi tahtlikult. Võib olla oli hetkel minu väli tugevam, millega teise summutasin. Pigem hoian laval tagaplaanile, mille kohta ütles hea kontsertmeister Viive Ernesaks, et ära seda viga iial tee. See olevat julmem tegu, mida teha võin, sest siis olevat kogu tähelepanu just minul. Ma üritagu olla ikka ja alati ausalt esirinnas."

Räägivad, et Sallo veab laval ka üksi välja? „Kui suudaksin üksi vedada, siis läheksin monoteatrisse."

Millest algab etendus?

„See on alatine teema, kust etendus algab, kas garderoobist, lavalt või siis saalist. Mina usun, et etendus algab just saalist või juba sellest, kui publik garderoobis üleriided ära annab ja platsinäitaja koha ette näitab. Eesriie on siis veel kinni. Kui eesriie avaneb, peaks tavaliselt saalipoolel olema rohkem inimesi, kui laval. Ja kohe on tunda, kui heatahtlik või uudishimulik publik on ja kas selle publikuga sünnib hea etendus."

„Ma ei tee ühegi sammu prauhti, vaid valmistan asju kaua ette. Olen suur „paaniker"! Ühest küljest see olukorraga kohanemine säästab ka inimest. Mõtlesin kaua aega ette, et kui ma saan nelikümmend, siis mul pole ju enam neid ja neid partnereid, ja kui see hetk tuli, olin selle juba mõttes läbi elanud. Ma hakkasin garderoobis aegsasti asju kokku panema, sest minu näitejuhi amet pidi hooajaga (2009/2010) lõppema. Aga direktor Aivar Mäe pikendas lepingut ja jätkasin poole kohaga näitejuhina. Olin nii liigutatud, et kodus tulid pisarad silma. Mulle lihtsalt meeldib see näitejuhi töö ja võib olla, et isegi rohkem, kui ise laval olemine."

Mis saakski korvata teatritööd, kui sulle on antud see privileeg – hääl, artistlikkus – ja publik on su omaks võtnud. See on ju suur õnnistus. Kuidas sel juhul teatrist lahkuda?

„Käin kodus paar päeva öösärgis ringi, aga siis piilun jälle teatri poole. Kohe oli hea meel, kui vana Baskini teatris hooaeg jälle peale hakkas, õhtul pärast etendust nii hea kerge

„Pipi Pikksukk" (1969) – Helgi Sallo (Pipi), Ly Jõe (Annika), Anton Bome (Tommy).

„Operetikuningas Imre Kàlmàn" (2019) – Helgi Sallo ja Hans Miilberg.

tunne hingata, et oled jälle saanud laval olla."

Näitlejasaatuse tähtsad pöördepunktid saavad alguse enam-vähem juhuslikult. Niisama juhuslikult, kui sündmused Helgi näitlejaelus, kui Sallo pidi kahekümne neljandal tunnil rolli ära õppima ja asendama teist näitlejat – Ines Aru Hüüru mõisas mängitud suveetenduses „Head ööd, ema!". Õppis kümne päevaga teksti pähe – oli 70-aastasena küps näitleja, valmis elu parimateks võimalusteks.

Helgi: „Jah, lõpuks tuli, *see* minu eluroll, mida kaua ootasin. Aga see teadmine jõudis alles etendustega minuni. Pean olema Ines Arule ja Anne Veesaarele, ka juhusele, ainult tänulik. Poolteist tundi teksti, tõsine ja huvitav materjal. Thelma osaga on mul tõesti õnne olnud. Meie töö on nagu riigikogulastel, nagu nad ise ütlevad, et neil puhkust ei ole. Vaim ju kogu aeg töötab. Kui ei ole proov või etendus, on see alateadlik töö. Kui ma esimest korda Hüüru mõisa uksest sisse astusin, tundsin kohe ära hea aura. Jah, siin ma tahan seda etendust mängida."

Meeldib üksi olla

Kui pärast etendust sees kõik tuksleb, on üks paik, kus paned ukse kinni – kodu. Ka see on õnn.

„Jah, õnneks on mul Mustamäel naabritega vedanud, nad on rahulikud. See olmemüra on ju õudne, eriti veel siis, kui järgmisel päeval on etendus ega saa välja puhata. Mulle kohe meeldib üksi kodus olla. Vahel ei võta ma öösärki ka seljast, saan kaks või kolm tundi arvutis ringi tuulata. Päev on küll tühja läinud. Aga enesetunne hea. Neid vabu päevi on ju nii vähe, ma lausa naudin seda, kuni ükskord õhtul märkan. Et prügikott on ka vaja välja viia, kuidas ma öösärgis lähen? Homme viin..."

Helgi ei pelga surnuaias käia, lahkunud emaga suhelda. Kui nädal jääb vahele ja ta ei saa kas etenduse, proovi või mingi muu põhjuse pärast kalmistule minna, on nagu midagi puudu. „Vanasti elasime perega väikeses korteris pead-jalad koos, magasime kordamööda põrandal. Paljukest siis omavahel rääkida saime. Ei küsinud, kui oli aeg seda teha. Kui ema oli haige, polnud temast enam vastajat." Kui keegi sinust aru ei saa, oled ummikus, siis ema ikka saab. „Ema ütles lõpuks alati: „Helgikene, sul on õigus." Tunnen seal kalmistul emaga seda erilist mõttelist sidet. Ma pole lõpuni aru saanud, mis see on."

Pipi vaim ei väsi

Näitlejad hiilgavad lavaelu intensiivsuse või pikkusega. Helgi Sallo hiilgab mõlemaga. Lühiülevaadet rollide reast oleks raske teha. Neid on Pipist Almani.

„Kui Greta Garbost oleks tehtud film, oleks Helgi Sallo sobinud Garbot mängima," leiab Ita Ever. „Mingi tüübiline sarnasus on."

„Helgi Sallo on lihtsalt hea näitleja, keda ei liigita," teadis lavastaja Ago-Endrik Kerge.

„Seda on huvitav vaadata, kuidas Helgi oma ealisi ressursse rollis ära kasutab ja vastavalt sellele Alma eali-

selt muutub," on öelnud näitleja Linda Rummo. Teatrikülastajad ütlevad, et Helgi Sallo ei ela eakohaselt: võiks ju tugitoolis villasokke kududa, on aga endiselt muutumatuna vaat et igal õhtul laval.

> **Kui Greta Garbost oleks tehtud film, oleks Helgi Sallo sobinud Garbot mängima.**
>
> — ITA EVER —

„Õnne tänava" Alma on paljudel peast pühkinud särava operetilaulja, „ära kaotanud" teatri kõikide aegade parima Pipi. Alma on peast pühkinud kogunisti näitleja Helgi Sallo. Televisiooni 55. aastapäeva juubelikõsitlusel ütles üks proua veendunult: „Ma mäletan veel seda aega, kui Alma Estoniasse tuli."

Esimene Pipi Estonia laval oligi Helgi Sallo. Ajalehed kirjutasid siis, et Helgi Sallo Pipis oli temperament, improvisatsioon. Sallos nähti ainult Pipit. Just nii tugev oli Pipi vaim. Tänapäeva noortele, eriti televaatajatele tundub see mõneti uskumatu: kas laupäevaõhtune Õnne tänava Alma mängis tõepoolest Pipit?

„Veel praegugi tuleb mõni tänaval vastu ja ütleb: „Tere, Pipi!". Kui tore see on," rõõmustab Helgi ometi.

Helgi omastab rollid ja publik samastab teda nendega Ja Helgile see meeldib, et televaataja teda rolliga on samastanud ja usub, just nagu ta olekski sama inimene. „See on mulle kui näitlejale suur kompliment ja käib elukutse juurde."

Oma nahast välja ei poe

Kui Helgi Sallo käis Muhumaal filmivõtetel, elasid nad peredes ja toimus piduõhtu. Helgi istus vagusi nurgas, sest talle meeldib teisi vaadata. Siis tuli üks mees tema juurde ja ütles: ma arvasin ikka, et Helgi Sallo on peo keskpunkt ja tantsib terve õhtu laua peal. Aga Helgi istub lauas ja vaatab pealt.

Aga kui Aafrika kohalikud Õnne tänava rahvast viimasel berberi õhtul vastu võtsid ja neid öö läbi toitsid, tantsinud Helgi tamtammide saatel palmide all. „See oli tõeline vennastumine," rääkis tollal vaimustunud Tõnu Kilgas, „Esimene jook, mis meid joovastas ikka päris vahvasti, oli tehtud arvatavasti looduslikest ainetest. Tore oli vaadata, kui Helgi Sallo ja Kaljo Kiisk end araabia muusika saatel ümber lõkke võdistasid."

Helgi pole teatritööd kunagi tööks pidanud. Lava ja teater on tema elus esmatähtis.

Minu laulud on lauldud, ütleb Helgi, aga huvitavatel rollidel lõppu ei paista, sealt rahu ei tule. Jalatallad löövad õhtul tuld, aga süda hõiskab sees. K&E

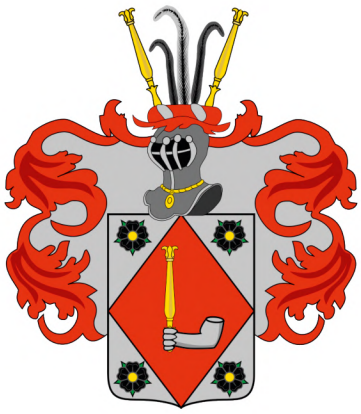

FOTOD WIKIPEDIA

Wilhelm Ludwig von Küchelbecker

Liivimaa rüütelkonna häbiplekk

Liivimaa rüütelkonnas oli palju väärikaid ning oma tegevuse ja eluga enda seisusele palju kuulsust toonud aadlimehi. Kahjuks oli ka teistsuguseid rüütelkonna liikmeid, kes ei olnud oma seisusekaaslastele ja kaasmaalastele auks ja uhkuseks. Üks neist oli ka Wilhelm Ludwig von Küchelbecker, kes kuuludes dekabristide salaühingusse otsustas pühenduda mässumeelsusele ja riigikukutamisele.

JÜRI KOTŠINEV

Selliseid baltisakslasi oli õnneks mõni üksik. Üheks eredamaks näiteks selliste antikangelaste hulgast oli riiginõuniku ja Pavlovski linna esimese linnapeana (1781–1789) tuntud Karl Heinrich von Küchelbeckeri (1749–1809) ja Justinia Elizabeth von Lohmanni (1757–1841) poeg Wilhelm Ludwig von Küchelbecker (1797–1846), kes dekabristina ja muude salaühingute liikmena ei toonud au ei oma perekonnale, endale, ega ka Liivimaa rüütelkonnale.

Wilhelm Ludwig von Küchelbecker sündis Peterburis 1797. aastal, kuid osa lapsepõlvest veetis ta alates 1801. aastast kuni 1811. aastani Avinurmes, oma isa mõisas. Tollal nimetati seda Liivimaa mõisa Awwinorm. Baltisakslastele omases traditsioonis ei räägitud Wilhelm Ludwigi perekonnas vene keelt. Seda keelt hakkas talle õpetama koduõpetaja ning keele omandamine võimaldas Wilhelm Ludwigil asuda 1808. aastal õppima Werro (Võru) Brinkmanni Erapansioni. Abi osutas selle juures Küchelbeckerite sugulane, kuulus sõjaväelane, 1807. aastal kindralleitnandi auastme saanud Michael Andreas Barclay de Tolly. Pansioni lõpetas Wilhelm Ludwig hõbemedaliga ja asus 1811. aastal, jälle kord kuulsa sugulase Barclay de Tolly eestkostel, õppima Keiserlikku Tsarskoje Selo Lütseumi. Tema klassikaaslateks olid tulevane suurim vene poeet Aleksander Puškin (1799–1837), tulevane Vene Keisririigi kantsler (välisminister) vürst Mihhail Gortšakov (1793–1861) ja hiljem tuntuks saanud vene poeet ning ajakirjanik Anton Delwig (1798–1831).

Lütseumi lõpetas Wilhelm Ludwig von Küchelbecker 1817. aastal hõbemedaliga õppeedukuse eest ja asus riigiteenistusse Välisasjade Kolleegiumi (Välisministeeriumisse). Samasse kohta asus teenistusse ka Aleksander Puškin. 1817. aastast kuni 1820. aastani õpetas Küchelbecker paralleelselt kolleegiumis teenimisega Kõrgema Pedagoogilise Instituudi Aadlipansionis (hilisem Peterburi I Gümnaasium) ladina ja vene keelt. Tema õpilaste hulgas olid Aleksander Puškini noorem vend Lev Sergejevitš Puškin (1805–1852) ja hiljem tuntuks saanud helilooja Mihhail Ivanovitš Glinka (1804–1857).

1820. aastal sai Küchelbeckerist ülem-õuemarssal Aleksander Naröškini sekretär. Koos Naröškiniga sõitis Küchelbecker Pariisi, kus alustas loengute lugemist slaavi keeltest ja vene kirjandusest. Tema loengud olid niivõrd antimonarhistlikud, et Vene

Keisririigi saatkond Prantsusmaal nõudis Küchelbeckeri tagasisaamist Venemaale. 1821. aasta lõpust kuni 1822. aasta kevadeni teenis Wilhelm Ludwig von Küchelbecker Kaukaasia asehalduri, kindral Aleksei Petrovitš Jermolovi (1777–1861) alluvuses eriülesannetega ametnikuna ja tutvus sellel ajal tuntud diplomaadi, dramaturgi ja poeedi Aleksander Sergejevitš Gribojedoviga (1795–1829).

1822. aasta mais läks Küchelbecker teenistusest erru ning elas kuni 1823. aasta kevadeni oma õe Justina Glinka mõisas Duhhovštšinas, Smolenski kubermangus.

1823. aasta augustis sõitis Wilhelm Ludwig von Küchelbecker Sankt-Peterburgi, kus asus elama oma venna, Michael von Küchelbeckeri (1798–1859) juurde Kaardiväe Ekipaaži kasarmutesse. Vend Michael oli Kaardiväe Ekipaaži leitnant. Sama aasta oktoobris kolis Wilhelm Ludwig Peterburis asuvasse Balatovi üürimajja.

Juba 1817. aastast alates kuulus Wilhelm Ludwig von Küchelbecker tulevaste dekabristide salaühingusse „Püha artell". Kaks nädalat enne dekabristide relvastatud riigipöördekatset 14. detsembril 1825 astus Küchelbecker „Põhjaühingu" liikmeks ning osales Peterburis Senati väljaku mässus 14. detsembril, olles relvastatud püstoli ja mõõgaga. Peale mässukatse mahasurumist üritas ta pageda Läände, kuid 1826. aasta 25. jaanuaril arreteeriti Küchelbecker ning viidi Petropavlovski kindlusesse. Kohus määras talle kakskümmend aastat sunnitööd. 1826. aasta 8. augustil viidi Küchelbecker üle Petropavlovski kindlusest Keksholmi kindlusesse. Sama aasta 3. septembril lühendati tema karistus 15 aasta peale.

1827. aasta 12. mail viidi Küchelbecker Schlüsselburgi kindlusesse. Seal hoiti teda vangistuses kuni sama aasta 24. oktoobrini, mil ta saadeti karistust kandma Düneburgi (Daugavpils) arestiroodu.

1831. aasta aprillis saadeti Küchelbecker Düneburgist Riia kaudu Revalisse (Tallinna), kus teda hoiti vangistuses Toompea lossis. Sama aasta oktoobris saadeti Küchelbecker Viiburi arestiroodu. Viiburis oli vang Küchelbecker 1835. aasta detsembrini. 26. detsembril 1835 saadeti ta edasist karistust kandma Irkutski kubermangu Bargusini külasse. Tegemist oli Burjaatiaga. Burjaatias abiellus Wilhelm Ludwig Küchelbecker kohaliku postiteenistuja tütre Drosida Artjonovaga (1817–1886). Abielust sündisid pojad Feodor (1838, suri sündimise päeval), Mihhail (1839–1880) ja Ivan (1840–1842) ning tütar Justina (1843 – surmaaeg teadmata).

Georg Wilhelm Timmi maalil on kujutatud dekabristide ülestõusu Peterburi Senati väljakul 14. detsembril (vkj) 1825, mis oli avalik relvastatud väljaastumine Venemaa isevalitsuse vastu.
FOTO: WIKIPEDIA

> **Wilhelm Ludwig von Küchelbecker osales Peterburis Senati väljaku mässus 14. detsembril, olles relvastatud püstoli ja mõõgaga.**

1839. aastal viidi Küchelbecker koos perega Akšina kindlusesse.

1844. aastal lubati Küchelbeckeril koos perega asuda elama Tobolski kubermangu Smolino külla. Peagi sai ta loa asuda elama Tobolski linna, kus suri 23. augustil 1846.

Wilhelm Ludwig von Küchelbecker alustas oma elu ilusas ja lootusrikkas keskkonnas, kuid otsustas erinevalt oma seisusekaaslastest Gortšakovist ja Delwigist pühenduda mässumeelsusele ja riigikukutamisele. Sellest johtuvalt muutus tema elu sunnitöölise eluks ning ta jagas teiste riigikukutajate, dekabristide saatust. Liivimaa ja Eestimaa rüütelkonnas olid sellised riigipöörajad oma seisuse häbistajateks. Nõukogude propaganda tegi Küchelbeckerist kangelase, kuid ajaloo veskid jahvatavad aeglaselt, aga kindlalt, ja tänapäeval võib asju nimetada oma õigete nimedega.

Nikolai I suutis 1825. aastal ära hoida selle katastroofi, mis tabas tema riiki tema pojapoja poja – Nikolai II ajal 1917. aastal. Õpetlik on teada, et igas korralikus seltskonnas leidub alati vähemalt mõni mässaja ja riigireetja. Küchelbecker oli just selline mässaja, kes võitles oma seisuse ja omaenda vanemate ja sugulaste vastu, olles pimestatud kahjulike revolutsiooniliste ideede oopiumist. Liivimaa rüütelkonna hävinguni 20. sajandi alguses oli jäänud veel sajandi jagu aega. K&E

Siluett, 100 x 120 cm, õli

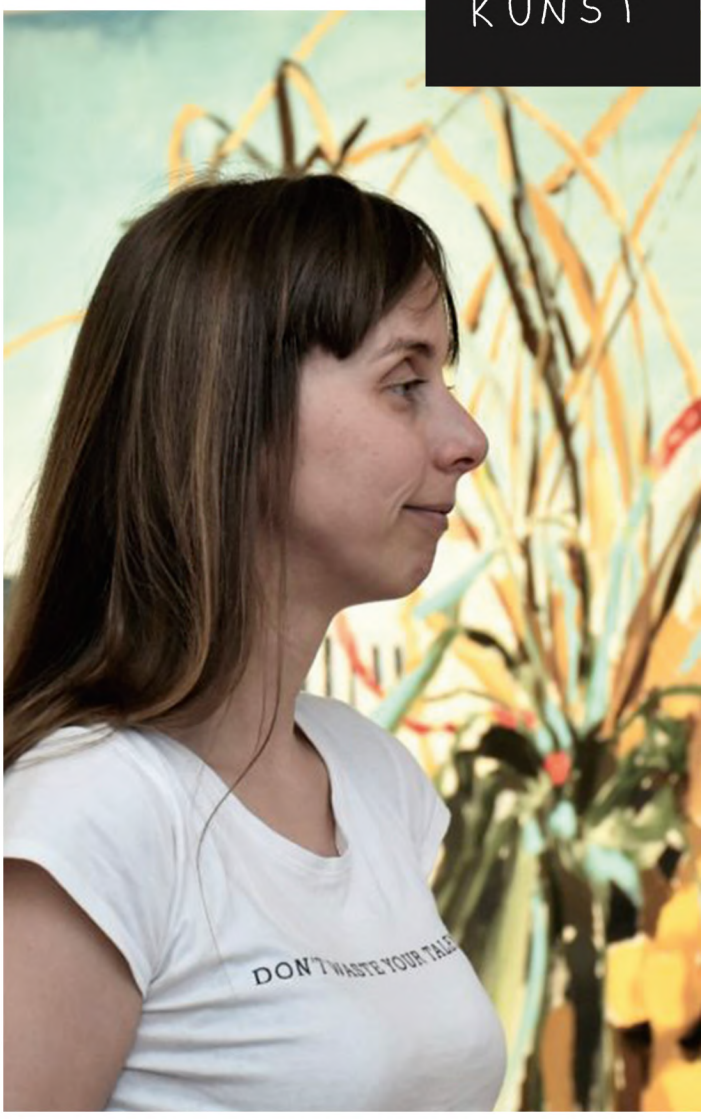

Karin Strohm „Maastikest"

Pärnu Linnagaleriis võis hiljuti vaadata Karin Strohmi (34) maalinäitust „Maastikest", mis koosnes visuaalseid mõttemänge kujutavatest maalidest, inspireerituna looduse ja antropotseeni omavahelisest suhestumisest ning mõõduvõtust.

Küsis **K&E** NÄITUSEOTOD: ALAR RAUDOJA, FOTOD: KARIN STROHM

Millest sai kunstihuvi alguse? Mis oli liikumapanev jõud?
Arvan et esmane kokkupuude kunstiga oli nagu enamikul inimestel lasteraamatute illustratsioonide kaudu. Minu maalide tonaalsust on kahtlemata mõjutanud kaheksakümnendate lasteraamatute pildikeel, näiteks Vello Vinna graafika. Aga ka õigeusu juurde kuuluv kunst, nagu näiteks ikoonid, rikkalik dekoor ning maalid kirikutes. Minu emapoolne suguvõsa on setud ja lapsena veetsin suved vanaema juures Venemaal eesti külas. Pühade ajal külastasime ikka kirikut ja ikoon oli kodus nurgas. Ikooniga oli mul lapsena omapärane armastuse/viha suhe. Osaliselt mind häiris, et keegi passib nurgas ja jälgib, teisalt aga kartsin pimedaid voodialuseid ja natuke lootsin, et äkki ta kaitseb ka, kui ta seal juba vahti peab. Pildi maagia lapse jaoks toimis.

Asusite kõigepealt õppima Tartu kõrgemas kunstikoolis skulptuuri eriala, mis oli päris julge valik.
Skulptuuriga puutusin esmalt kokku Tartu kunstikoolis. Ja Tartu kunstikooli sattusin ma nii möödaminnes, ilma kindla plaanita kunsti õppima minna. Naabrinaine aknal ütles, et näe katsed kunstikooli on lehes välja kuulutatud. Läksin katsetele ja sain sisse, olin rõõmus, et sisse sain, sest joonistada meeldis, rohkem ma kunstist midagi ei teadnud. Kunstikoolis meeldis mulle tegelikult kõige enam maalida. Aga ma tajusin, et ma ei halda värve. Vahel tuli poolkogemata midagi välja ka. Aga skulptuuri tund oli see, kus ma esimest korda kogesin, mida tähendab olla tööd tehes tööga täiesti üks. See voog võlus ära. Ja peale kunstikooli läksingi Tartu kõrgemasse kunstikooli skulptuuri õppima.

Magistrikraadi kaitsmiseks valisite Eesti kunstiakadeemias (EKA) maalieriala. Kuidas jõudsite maali juurde?
EKA-sse magistrisse astusin ma tegelikult skulptuuri ja installatsiooni osakonda. Esimesel aastal läksin kõigega kaasa, tegin kontseptuaalseid installatsioone aga õppeaasta lõpuks

tekkis tunne, et ei mina ega maailm ei kaota midagi, kui ma nendega ei jätka. Kindlasti ei jooksnud need katsetused mööda külge maha, aga ma olen poeetilisem, intuitiivsem tüüp. Käisin ka teistes osakondades piilumas ja siis sain minna vahetusüliõpilaseks Rotterdami Willem de Kooningu akadeemiasse. Otsustasin, et ei sea seal olles endale mingeid sihte ega tee plaane, vaid vaatan, mida teha tahan ja seda ka teen. Rotterdam on vahest üks ebapoeetilisemaid punkte maamunal. Üdini pragmaatiline kaubanduse ja raha keskne linn. Aga välistamismeetod on enda leidmisel tõhus. Ma tahtsin kogu aeg ainult maalida, ilma ühegi kontseptsioonita, intuitiivselt.

> **Ma tahtsin kogu aeg ainult maalida, ilma ühegi kontseptsioonita, intuitiivselt.**
>
> — KARIN STROHM —

Kui Eestisse naasin, läksin EKA maaliosakonna professori Jaan Toomiku juurde luba küsima, et osakonda vahetada. Toomik ütles, et ah, ega skulptorid ei oska maalida. Aga vaatas mu tööd üle, mis ma Hollandis teinud olin ja võttis mu maaliosakonda vastu. Hiljem oli ta alati toetav, leidis aega vestelda minu maalidest ja maalikunstist üldse. Tagasiside on ülimalt vajalik ja ma tunnen siiani vajadust rääkida oma maalidest ja kuulda, kuidas teised minu maale näevad. See avab mulle uusi perspektiive.

Olete kunstiharidust täiendanud ka Soomes ja Hollandis. Mida huvitavat andis välismaa kogemus?

Välismaa kogemus on mitmekülgselt elumuutev. Eks see annab vahendi kogeda ennast väljaspool oma kindlat konteksti. Korrigeerib paljusid arusaamasid ja lõhub piire. Aga teeb ka selgemaks, sõelub põhilise välja. Hollandi kogemust ma eelpool natuke lahkasin. Soomes olen ma nii vahetusüliõpilasena käinud kui ka praktikal olnud. Need olid väga erinevad kogemused. Praktikal olin Fiskarsis erinevate kunstnike juures. Meeldejäävamad olid skulptor Martti Aiha ja teatrikunstnik Hanna Horte.

Pildimeenutus Karin Strohmi näituse avamiselt Pärnu linnagaleriis.

Teil oli hiljuti maalinäitus pealkirjaga „Maastikest" Pärnu linnagaleriis. Näituse eessõnast võib lugeda: „Näitus koosneb visuaalseid mõttemänge kujutavatest maalidest, mis on inspireeritud looduse ja antropotseeni omavahelisest suhestumisest ja mõõduvõtust." Kuidas valmisid näitusetööd ja kas jäite tulemusega rahule?

Näitus pidi toimuma tegelikult eelmisel aastal, aga lükkus koroona tõttu edasi. Seega jäi näituseks valmistumiseks aega kaks aastat. Valik oli märksa laiem kui oleks olnud eelmisel aastal. Samas sai üldpilti palju muudetud. Esmasest töödevalikust palju alles ei jäänud. Uued tulid peale. Näitusetööd valmisid, nagu minu maalid ikka. Mul on kindlatel perioodidel mõned motiivid, mis mind enim köidavad, nagu näiteks taimed ja arhitektuur, antropotseeni ja looduse suhe. Alustan mingi kindla visiooni või kujundiga. Ma ei taha ära maalida kujutlust, mis mul peas on. Tahan, et töö iga etapp dikteeriks ise, mida edasi on vaja teha.

Langustrendid 180 x 150 cm, õli

Metsas, õli

Teie maalid mõjuvad julge värvikasutuse poolest, ainestik on kohati sürreaalne, ekspressiivne ja meeleline. Kuidas iseloomustate oma maalistiili. Milline tähendus on värvil ja kompositsioonil?

Mulle tundub, et mul on vajadus värvidega ruume ehitada. Värv ja kompositsioon on selle taotluse teenistuses. Veel võlub mind valgus. Ma arvan, et nendes ruumides, mida ma värvide abil lõuendile ehitan, on sürreaalseks elemendiks tegelikult see ekspressiivne valgus, mis maalidele tekib. Niisiis on minu silmis mu maalid nagu ruumid, millele annab tonaalsuse ekspressiivne valgus.

Kas saab esile tuua loojaid ja kunstistiile, kes on teid enim mõjutanud?

Kunstnikest mõjutajaid on olnud palju ja need on alatasa vaheldunud.

Joonistused on seeriast Ruumitaju

> **Tagasiside on ülimalt vajalik ja ma tunnen siiani vajadust rääkida oma maalidest ja kuulda, kuidas teised minu maale näevad. See avab mulle uusi perspektiive.**
>
> — KARIN STROHM —

Roosad moonid 150 x 110 cm, õli

Mingil perioodil on mul kindel hulk lemmikuid, keda jälgin, mõned neist jäävad minuga, osast saan üle. Näiteks Hollandi perioodil olid mu lemmikud Peter Doig, Luc Tuymans, Andy Warhol. Praegu on mu suured lemmikud Cassi Namoda, Miroco Machiko, Miriam Cahn. Klassikutest imetlen siiani Milton Averyt, Olga Territ ja Konrad Mäe Vilsandi perioodi maale. Kunstivooludest olen enim hinnanud ekspressionismi, impressionismi ja ka primitivismi. Ning juba viimased kümme aastat olen üha suureneva imetlusega jälginud keskaja meistrite loomingut. See puhtus, kirkus, selgus, ehedus, mis sealt vastu vaatab, on nii ELUS. Ja ma mõtlen, et mis seisundites küll nemad elasid. Aga üldiselt hindan ka praeguseid eesti tippe kunstimaastikul.

Kust leiate inspiratsiooniallikaid? Kirjeldage maali sündi.

Mul on elav fantaasiamaailm ja peas palju visuaale. Aga tavaliselt tekib mingi konkreetne kujund, mida tahan teha ja kui hakkan tegema, siis tegevuse käigus saabub heureka-hetk ja ma tean, kuidas pilt edasi läheb. Ma ei maali kunagi ära kujundit või ideed, vaid püüan alati lahti lasta, kui tegema hakkan ja teha, mis tegemise käigus tuleb. Ja muidugi pole ma mingi asi iseeneses. Mind mõjutab ka ümbritsev ja kõik see, mis toimub. Mulle on loodus väga oluline. Uudised sellest, kuidas inimtekkelised materjalid ületavad maal elusloodusе kogumassi tekitavad nurka surutud tunde, sest elades ainult inimtekkelistest materjalidest ümbritsetud keskkonnas jääb kontakt endaga puudulikuks.

Loomad ja loodus peegeldavad meile neid süvakihte, mis muidu meile endas kättesaamatuks jäävad. Side teise inimesega ei asenda sidet loomaga. Loomad ja loodus peaksid olema osa meie ühiskonnast/keskkonnast ja see, et meie ennast välja lõikame, võtab meilt võimaluse olla terviklikud. Loovus on see osa inimeses, mis ärkab kontaktis loodusega. End loodusest eraldades lõikab inimene end ära oma loovusest. Kui midagi ei muutu meie suhetes loodusega, muutume põlvkond põlvkonna

Raskused tipus 150 x 110 cm, õli

järel üha pragmaatilisemaks ja üheülbalisemaks. Kui ei muutu looduse käsitlemine ainult ressursina.

> **Minu silmis on mu maalid nagu ruumid, millele annab tonaalsuse ekspressiivne valgus.**
>
> — KARIN STROHM —

Minu maalid käsitlevad minu vaatenurki maailmale. Ja need ei ole surmtõsised, sest minu meelest on ka looduses ohtralt huumorit. Mis ei tähenda et ma selle kõige üle ainult naeraks. Ikka teeb kurvaks, kui näiteks Eestist kaob igal aastal 60 000 paari linde. Inimtekkelist materjali sümboliseerib minu maalides arhitektuur.

Eesti kunstioksjonitel on maaliklassika hinnad kerkinud taevastesse kõrgustesse. Kuidas noore kunstnikuga kõrvalt vaadates tundub. Kas kunstnikuna elatab end ära või tuleb kõrvalt muid töid lisaks teha?

Vabakutselise kunstnikuna olen saanud pühenduda maalimisele ikka ainult loometoetuse toel. Ma küll ka müün maale, aga sellest ei piisaks. Sest lisaks olmekuludele tuleb ka tegevust ennast finantseerida (ateljee üür, materjalid, transport, jne.). Muidugi on tore, kui kunsti hinnatakse ja ostetakse.

Millised on tulevikuplaanid. Millal saab järgmist näitust vaatama tulla?

Juunis ootab mind Ruhnul maalikunstnike liidu suvelaager, mis lõpeb näitusega sealsamas Ruhnu saarel Korsi Talus. Ja Saadjärve ääres NO1 galeriis on 26. juunist avatud minu isiknäitus. Laiemas plaanis plaanin maalida.

Kas teil on oma kunstikreedo, mida saab lühidalt kokku võtta?

Ei ole. Püüan hoiduda ennast liiga kindlapiiriliselt määratlemast. K&E

Põllul, õli

Vana Maailm, õli

PEGASUS

Aastast 1962 tegutsenud **RESTORAN PEGASUS** on kindlasti üks vanalinna kauneima vaatega ja hubasemaid söögikohti!

Pegasus on olnud läbi aegade ka legendaarne kultuuriinimeste kohtumispaik. Pegasuse mitmekülgne planeering läbi kolme korruse on huvitav ja sobilik erineva suurusega seltskondadele. Veidi retro-hõngulises valgusküllases ja ruumikas restoranis pakutakse rahvusvaheliselt tuntuid, kuid hooajalisusest inspireerituid roogasid. Tööpäeviti on lõunapakkumised. Menüü peamisteks koostisosadeks on kohalik ülikvaliteetne tooraine, rõhudes lihtsatele ja puhastele maitsetele.

Pegasus annab Sinu maitsemeeltele tiivad!
Sa oled siia alati oodatud!

Avatud:
N – P 12:00-23:00
R – L 12:00-00:00
Avatud terrass!
Harju tn 1, Tallinn
Tel +372 662 3013

Rohkem infot leiate meie Facebookis ja Instagramis
https://restoranpegasus.ee

RESTORAN PEGASUS

AMMENDE PERE KUTSUB KÜLLA! TULGE NAUTIMA PUHKUST PÄRNUS!

Villa Ammende restoran ja hotell on unikaalne kombinatsioon juugend arhitektuurist, põnevatest maitsetest, tulevikust ja minevikust, töö tegemisest ja puhkusest, mereõhust ja tammepuudest, suvepealinna melust, rahust ja vaikusest. Ja muidugi inimestest, Ammende perest. See on Pärnu noobleim restoran ja hubane butiikhotell unikaalsuse armastajatele.

Üks väga eriline koht!

VILLA AMMENDE
RESTORAN & HOTELL

AMMENDE PEREL KÜLASKÄIK ON UNUSTAMATU ELAMUS!

Mere pst 7, Pärnu • Tel +372 447 3888 • sale@ammende.ee
WWW.AMMENDE.EE